

1172

8 - OCT. 2019

P. H A S D E U

DIN
ETYMOLOGICUM MAGNUM
ROMANIAE

FUNDAT DE M. S. REGELE CAROL I

BUCĂȚI ALESE ȘI ADAPTATE PENTRU CLASELE SECUNDARE SUPERIORE

8 - OCT. 2019

8 - OCT. 2019

EDIȚIUNEA III.

BUCURESCI
EDITURA LIBRĂRIEI E. GRAEVE & Comp.
70, CALEA VICTORIEI, 70
1894.

N
38-004

BIBLIOTECA CANT. PRO.
FACULTATEA DE LINGVĂ ȘI LITERATURĂ
19-11-1973 - IANUȘOARA

H A S D E U

R O M A N I A

Etymologicum Magnum.

B. P. HASDEU

DIN
ETYMOLOGICUM MAGNUM
ROMANIAE

FUNDAT DE M. S. REGELE CAROL I

BUCĂRȚI ALESE ȘI ADAPTATE PENTRU CLASELE SECUNDARE SUPERIORE

EDIȚIUNEA III.

Univ. "Petru Maior" Tg. Mureș

093474 2613

BUCURESCI

EDITURA LIBRĂRIEI E. GRAEVE & Comp.

70, CALEA VICTORIEI, 70

1894.

DICȚIONARE ȘI DICȚIONARE

(ETYMOLOGICUM MAGNUM, T. 2, P. IX—XVIII.)

— Óre pînă la ce literă ai ajuns? mē 'ntreba într'o dî un bărbat cu vędă în lume.

— Hm! respunsei eū printr'o altă întrebare — pînă la ce literă ai citit?

Aci, firesce, o mare încurcătură, căci omul meū cunoscea cartea numai din svon. Românul însă nu se prē încurcă mai nief o-dată. Prefăcēndu-se că n'a audīt întrebarea, el se apucă, cu o măiastră ușurință, a mē lăuda pe mine, a lăuda Etimologicul, a lăuda Academia, a lăuda cāte în lună și în sóre, dară — fără un «dară» nu se pôte — își încheiă acatistul printr'un adānc suspin și o duiósă urare:

— Numai să'fi dea Dumnezeuū anī mulți ca să poți isprăvi!...

A! iatā ce-va care trece peste competența mea, și chiar peste voțul unanim al înaltului Corp Academic. Ar fi de minune, negreșit, dacă Stăpānirea ar putē să vină în Parlament cu un proiect de lege, prin care să mē oprēscă de a muri pînă la

terminarea Etimologicului, ba încă să'mi mai lungescă zilele și peste litera z pentru ca să fac un suplement. Nu știu, dacă țera ar câștiga prin această ; eu însă unul aș fi pe deplin mulțumit. Dar fericitele timpuri, când se potcoviau purecii, au trecut de mult. E foarte cu puțință ca eu să mor mâine sau poi-mâine, și într'un asemenea cas, fără îndoială, nimeni nu va dice : după ce a murit, câte zile a mai trăit ca să isprăvescă ? . . .

Ceea ce mă liniștesce întru cât-va, este că paguba n'ar fi tocmai mare. În adevăr, dacă lucrarea mea nu e nici caldă nici rece, așa și așa, cât duce ciurul apă, lesne se vor găsi mulți ca s'o urnescă mai departe : dacă însă, din potrivă, ea ar fi cumva atât de bună încât anevoiă să se găsescă cineva ca să mă înlocuască la muncă, atunci, ori-cât va rămâne dela mine, un volum, două sau trei, va fi un dar bine venit, o pîrgă nu de prisos pentru știința în genere și pentru românime în parte. Punându-mă la mijloc între ambele ipoteze, eu îmi permit a crede că opera mea, fără a fi ce-va de toate zilele, nu este totuși vre-o grozăvie peste puterile ori-cui va întruni în sine un temei de cunoștințe istorice și filologice cu un dram de bun simț și de bună voință.

Cu asemenea cunoștințe filologice și istorice pe de o parte, ou bună voință și bun simț pe de alta, nu va avea cine-va, ca să potă merge înainte cu desăvîșirea lucrării, decât să se pătrundă de planul general, de marginile în cari el se desfășoră,

de cugetarea cea călăuză pe calca ce 'l duce la capăt.

Al meu, în totă puterea cuvîntului, este numai acest plan, prin care — după disa d-lui Dimitrie Sturdza — eă isbutit «a cuprinde înțelesul intim al ideei M. S. Regelui» și pe care din capul locului îl încuviințase Academia. In tomul I, pe cele 1,120 de colone, se vede deja destul de limpede chipul de realizare al aceluî plan.

Dar ce dic? Nici acest plan, cu a căruî paternitate aş vrê să mă fălesc, nu este al meu. El rezultă aprôpe întreg din starea actuală a Sciinței limbei. De nu l'aş fi zămislit eă, trebuia s'o facă astăci saă mâine un X saă un Y. Prioritatea este aci o simplă întâmplare; iar zăbava din partea altora nu e de mirare, de ôră-ce însăși Linguistica s'a născut abia de jumătate de secol. Câte și mai câte de dres îi mai rêmâne de aci încolo!

Dacă sarcina mea, ar fi de a lucra un Etimologic al limbei franceze saă al celei germane orî italiene, este învederat că aş avé la îndemână un material însutit mai mare, studiat mai dinainte de o pleiadă de cărturari; povara, prin urmare, ar fi nespus mai purtăreță; dar să nu se creă că atunci eă aş procede alt-fel decăt acuma; să nu se creă iarăși că alt-fel aş procede, când mi s'ar da vre-un graiă sălbatec din Africa saă din America, lipsit de orî-ce monumente; de orî-ce cultură, de orî-ce năzuințe literare; nu alt-fel aş procede, nu și nu, căci planul — încă o dată — nu este o nepregetată nă-

scocire a creerului meu stăruitor, ci mi se impune vrând-nevrând din afară prin Știința limbii.

Dela Bopp și Diez, dela Schleicher sau dela Curtius încôce, nici chiar un mic manual de gramatică pentru clase primare nu se mai scrie așa cum se scriea altă-dată. Cu atât mai virtos, este un abis între cea mai voluminoasă gramatică a orî-cărîi limbi de pe la 1800 și între orî-ce gramatică științifică de astăzi, fie ea și mai mititică decât cea a lui Brachet. Cum dară se întâmplă, că numai Dicționarul n'a făcut în principiu aprôpe nici un pas înainte?

Nu vorbin nimic despre acele dicționare așa de practice, pe cari Francesul pretinde a le purta în busunar: «dictionnaire de poche», iar Némțul le ține în mână: «Handwörterbuch», uni și alții servindu-se cu ele pentru a-și talmăci bine-reu o frasă sau o vorbă străină; acele vocabulare elementare, cu ajutorul cărora nu este de mirare dacă la noi unul din vulgarisatorii romanțurilor parisiene de pe la 1850 tradusesese pe «plateau de Waterloo» prin «talerul dela Waterloo». Despre asemenea ABC ai lexicografiei nu se vorbește. Nu vorbin iarăși despre acele dicționare, așa dicînd imperative, prin cari un arcopag oficial, o Academiă Francesă sau o Academiă della Crusca, se crede în drept a legifera asupra limbii curat literare a unei națiuni, făcînd din graiul un fel de selecțiune nu naturală, ci de tot artificială, cel mult artistică. Este un gust, iar despre gusturi nu se dispută. Noi avem aci în ve-

dere numai *Lexica totius linguae*, numai *Thesaurus*, numai acele repertorie colosale, pe cari Littré le definesce: «un enregistrement très-étendu des usages de la langue, enregistrement qui, avec le présent, embrasse la passé.»

Să luăm excelentul dicționar latin al abbatelui Forcellini din secolul trecut și să'l punem alături cu cea mai nouă mare operă lexicografică: «*A new english dictionary on historical principles*», pe care dela 1884 încôce a început a o publica James Murray, după ce în curs de 25 de ani o societate întrégă îi adunase și'i grămădise materialuri peste materialuri.

Înțelegem ca Forcellini să nu ne dea alt ce-va decât clasicitatea latină, căci «*populus romanus*» nu mai trăesce; graiul lui cel viu s'a metamorfozat de vécuri în dialectele romanice de astăzi, fără a ne fi lăsat mai nici o urmă propriă; cântecele sale, poveștile, ghicitorile, bécetele, risuri și plânsuri, totul s'a prăbușit, acoperindu-se cu giulgiul uitării. Dar ôre în aceeași pozițiune se află Murray? El are a face cu cea mai jună din națiunile cele mari ale Europei, o națiune plină de sucul vieței, o națiune cării i se datoréză însuși cuvîntul *folklore*, care însemnéză tóte prin câte se manifestă spiritul unui popor, obiceiile lui, ideile 'i despre sine și despre lume, literatura lui cea nescrisă, mi și mi de trăsură caracteristice cu rădăcini în inimă și cu muguri în grai. Ei bine, cărturăria englesă, veche

și nouă, se găsește la Murray, dar poporul engles — nu.

Popor! iată ceea ce deosebesce pe Știința limbii, născută în secolul nostru, de acele studii lingvistice de altă dată, care n'au lipsit pe ici pe colea nici chiar în negura vécului de mijloc. Oare de ce nu s'a putut plăsmui această știință în mințile cele semi-clasice ale unor uriași ca Aristotele sau ca Bacon? De ce? — fiindcă ori-care națiune ce-va mai înaintată se credea pe atunci a fi pre-superióră celor-lalte mai puțin dezvoltate, și fiindcă în fruntea fie-cărui națiuni se păuna câte o clasă socială rădicată cu mult mai pe sus de straturile cele de jos, creșându-se datoré a le desprețui și a nu le băga în seamă, după cum strălucitul păun — se dice — nu se uită nici o dată la picioréle sale, căci sînt aspre și întunecóse. Sub o asemenea aristocrație între națiuni și sub o asemenea aristocrație între clase, ori-ce altă știință sau artă putea să propășescă, dar nu' Linguistica, al căreia material brut se află mai-mai întreg în cătune, în colibe, în bordeie, nu în palaturi.

Se crede, cum că creștinismul ar fi dat nascere Științei limbii. O spuseră o dată Pott și Max Müller; de atunci o tot repetă alții. În adevér, neminea înainte de Crist n'a șters deosebirea dintre om și om, înfrățind pe șerb și pe stăpân, pe Elin și pe barbar. Dar vorba Românului: Vodă vrea, Hâncu ba! una a fost cugetul Mântuitorului, și alta a hotărît Papa. În locul graiurilor celor viue, pe

carî erau trimiși să le învețe apostoliî, eclesia ulterioară a încărcat omenirea, ca un soîu de monopol, cu câte-va limbî mörte și prohodite, mai ales ebraica, grăca și latina ; în locul frăției evangelice, cărja Sfîntului Petru a concurs la desfășurarea și creșterea aceluî feudalism, care turtîa sub călcăie elementul poporan ; contra limbilor celor răposate, contra nimicirii morale a glötelor, dacă protesta cine-va, apoî numai döră ereticii, numai döră acei pretinși schismatici, pe carî îi spulberau fulgercle Vaticanului. Este adevărat, de trei ori adevărat, luî Crist i se datoréză principiul metafisic al Sciinței limbei ; nascerea ei însă, întrupareaî cea pipăită, nu putea fi opera Papilor, ci este rezultanta spiritului celui egalitar, care de un véc și mai bine pregătise Revoluțiunea francesă și pe care Revoluțiunea francesă l'a transmis înjghebat și întărit secolului nostru. Și fără a se fi desgropat limba sanscrită, deși pöte ce-va mai anevoiă, Linguistica trebuia să se nască din dată ce aü devenit egale de'naintea sciinței limbile cele mai culte cu graiurile cele mai necioplite, iar toți cetăteniî, dela vlădică pînă la opincă, egali pe tărîmul politic. Linguistica fusese prevăduță abia pe la începutul secolului trecut de cătră marele Neapolitan Giambattista Vico, care trăsese cel de'ntăiü luarea aminte asupra literaturii poporane, asupra idiotismilor vulgului, asupra acelei împregiurări că fiecare popor posedă câte o enciclopedia a sa, o geografia, o cosmografia, o astronomia etc., carî töte

constituă o neprețuită comoră a cugetării sub învălișul grafului.

Un mare dicționar, în care poporul nu este cuprins cel puțin tot pe atâta pe cât se cuprinde acolo, statul major al națiunii; în care o odă sau un sonet nu primesc în clubul lor un cântec bătânesc sau o doină; în care citațiunile dintr'o navelă s'ar crede pângărite alături cu citațiuni dintr'un basm; în care ar fi un scandal nesuferit de a se întâlni la o-laltă un vers din «Vicleem» cu o strofă dintr'o tragediă, și'n care se descrie menuetul, dar nu se pomenește «ca la ușa cortului»; un asemenea mare dicționar este un anacronism astăzi, căci Știința limbii urmărește cu stăruință evoluțiunea vorbei nu într'o samă de capete alese, nu în individualitatea cutare sau cutare, nu în cercuri sociale restrânse, ci tocmai în popor mai pe sus de toate.

Să constatăm însă că Linguistica este orecum ea însăși de vină, dacă Gramatica a mers cu mult mai repede decât Dicționarul. Preocupățiunea aprôpe exclusivă a corifeilor științei a fost în trecut, și nu încetază încă de a mai fi, curat gramaticală. După așa dîsa «școlă gramaticală veche» urmază așa dîsa «școlă gramaticală nouă»; dar «alt-grammatische Schule» și «neu-grammatische Schule» sînt ambele de o potrivă «grammatische Schule». Mulțumită acestei grijii unilaterale, Gramatica a făcut pași giganticî; Dicționarul însă a rămas departe în urmă, profitând întru

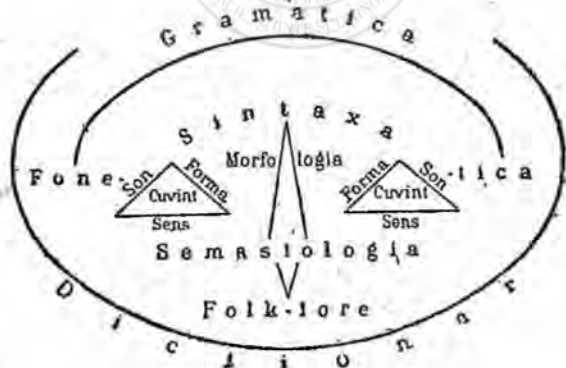
cât-va abia-abia sub raportul fonetic și morfologic. Lexicografii au început a întemeia derivațiunea materială a vorbelor pe corelațiunea regulată a sonurilor, și au început a da loc printre cuvinte elementelor celor formative ca prefixuri sau sufixuri; dar atâta e tot. Modelându-se Dicționarul după Gramatică, s'a scăpat din vedere că sfera Dicționarului e cu mult mai vastă decât cea a Gramaticii.

S'a dis adesea că cuvântul rezultă din trei factori quintesențiali: son, formă și sens. Când noi rostim «fac», înșirăm sonurile *f, a, c*, a căroră unire formeză un verb la prima persoană a prezentului indicativ, având sensul *cutare*. Din cei trei factori, cu sonul se ocupă în același grad Gramatica și Dicționarul, căci el este rudimentul orecum zoologic al graulului, prin care limba umană nu se deosebesce în principiu de miorlăitul pisicii sau de ciripitul vrăbiei. Rămân forma și sensul. Gramatica are a face în specie cu forma, iar cu sensul numai întru cât se atinge de relațiuni logice între o formă și alta. Cele două ramure proprii ale Gramaticii sînt morfologia și sintaxa, ambele avînd de obiect forma și iarăși forma, căci orî-ce categoriă morfologică, bună-ora «j'ai dit», este identică în fond cu o construcțiune sintactică: «ego habeo dictum». În opozițiune cu Gramatica, Dicționarul are a face în specie cu sensul, obiect al doctrinei numite semasiologie; însă aprópe tot pe atâta și cu forma, fără care rare-

orî se pôte limpedi înțelesul unui element lexic. Sensul cuvîntului îsolat este pururea șovăitor. Ôre ce însemnăză «scap»? Negreșit nu tot una în «s c a p teler din foc» și în «s c a p căciula în puț». Sensul particular al lui «scap» în cazul cutare sau cutare se cunoște numai în frasă, în propozițiune, în întrebuintărea-i cea sintactică. Totuși Dicționarul nu se mărginesce cu atăta, ci sgândăresce mai departe. El caută sensul cel fundamental, din care să se pôtă desfășura divergința între cele două sau mai multe sensuri particulare, și 'l găsește în prototipul latin vulgar «excapare», compus din prepozițiunea «ex» și din «capa = mantă», de unde derivă atât românul «scap», precum și francesul «échapper», spaniolul «escapar» etc. «Excapare» însemna literalmente «a eși din mantă», adică pe de o parte: «a se desbăra de ce-va», pe de alta: «a lăsa jos»; în primul cas: «s c a p din foc», în cel al doilea: «s c a p căciula». Dar la Stockholm sau la Moscva, într'o climă vitregă, acolo unde nici chiar cojocul nu ajunge pentru a înfrunta năvala crivățului, s'ar fi desvoltat ôre vre-odată ideia de «scăpare» din aceea de «eșire din mantă»? Ea nu putea să se nască decât într'o țeră dela amiazi-ți, unde mantaua este bună din când în când la nevoie, dar mai adesea e nesuferită în toiul căldurei. La Romani «capa» înfășura tot corpul omului: «totum capiat hominem» după expresiunea lui Isidor. O purtau mai ales călătorii plecând la drum; și pe dată

ce sosiaŭ la cine-va, era obiceiŭ ca gazda s'o iea de pe umeriŭ ȝspelui, sã 'l s c a p e de o aseme-nea bolea : «aufertur capa». Iatã-ne darã, pentru ca sã putem înŭelege pe al nostru s c a p, siliŭi a ne strãmuta în trãitul intim al strãbunilor, în da-tinele lor, în folklor'ul Romei antice. Ŗi aŝa este aprȝpe tot-d'a-una.

Gramatica cuprinde o parte. dintr'o sferã fȝrte întinsã, pe care Dicŭionarul o îmbrãŭșezã întrȝgã. Raportul sinoptic dintre ambele s'ar putȝ repre-senta prin urmãtoarea figurã, din care vedem tot o-datã cã Gramatica nu numai se intercalãzã ȝrecum în Dicŭionar, dar încã — chiar cãnd o consi-derãm în deosebĩ — se întemeiazã pe el :

Prin «folklore» se înțeleg aci nu acele texturi poporane, cari sînt nu mai puțin trebuincioase Gramaticiei, fiind o prețioasă lăntână pentru Lingvistica peste tot; ci se înțelege întregul traiu presinte și trecut al unui popor, viața lui materială și morală în treptata și deslășurare, cu toate ale ei, multe și mărunte. Cu cât acest traiu ne este mai cunoscut, cu cât noi ni-l putem înfățișa într'un chip mai intuitiv, mai vedut cu ochii, cu atîta mai limpede ne dăm samă de sensul cel mlădios al cuvintelor. Cine oare n'ar pricepe și mai bine născerea logică a lui *s c a p* din «excapo = es din mantă», dacă ar ave dinainte-i chiar imaginea acelei mantale, care înfășura pe drumețul roman obosit? Un dicționar e dator, după putință, a și împinge cercetările pînă la acea margine extremă, căci ținta lui, în starea actuală a științei, este de a ne împărtăși în istoria fie-cărui cuvint genesa totală a unei asociațiuni de idei.

Pe lîngă «capa», poporul roman mai avea și alte feluri de mantale, numite «lacerna», «hirus», «sagus», «mantum» etc. Putem noi oare cunosce cu deplinătate pe una din ele, dacă nu o scim deosebi de cele-lalte? Și nu numai când e vorba de lucruri, ci nu mai puțin și în privința cea imaterială a simțimintelor și a speculațiunilor intelectuale, ori-ce grai, fie cât de necioplit sub raportul literar, posedă pentru ori-ce categorie o samă de sinonimi, pe cari le distinge unele de altele, fie-care din ele avînd o nuanță proprie și dănd na-

scere unor derivate diferite, une-ori chiar diverginți. Alt-ceva este «scap» și alt-ceva sinonimul «mântuesc», derivat din «mantum», adecă din aceeași noțiune fundamentală ca și «capa». Deminutivul «mantellum» ne apare deja la Plaut (Capt. III, 3 v. 5-6) cu sensul de «scăpare» :

Nec mendaciis subdolis mihi usquam mantellum est
[meis.
Nec sycophantiis, nec fucis ullum mantellum obviam
[est. . .

«Mântuesc», care n'are a face cu maghiarul «menteni», este format din latinul «mantum» și însemnează literalmente «acoper cu o mantă», de unde pe de o parte sensul de «sauver», pe de alta — la Moldoveni — acela de «achever», nici o-dată «laisser tomber», căci la Romani «mantum» era scurt și ușor, «breve amictum», nu supărăcios ca lungă «capa.» Fără sinonimică, accețiunea celor mai multe vorbe ne apare într'o umbră, în care ochiul zărește figurele, dar confundă fețele.

Dela Festus pînă la Suidas, dela Suidas pînă la Henricus Stephanus, dela Henricus Stephanus pînă mai în zilele noastre, dicționarele cele mari se mulțumesc cu arătarea sensului imediat vechi sau nou al unui cuvînt prin întrebuițarea-i curat literară într'o construcțiune sintactică. Dar pînă și această citare a texturilor este generalmente pré trunchiată, uitându-se că adesea înțelesul cel intenționat al cuvîntului nu se lămuresce fără

un lung pasagiū reproduc in-extenso. Littré cel d'întâiū a sciut să citeze, și tocmai de aceea cel d'întâiū el a reușit să indice într'o mulțime de casurī nu numai sensurile, dar pînă și nuanțele cele mai fine ale fie-cărui sens în parte. Grațია citațiunilor bine alese, bine cumpănite și bine clasificate, grațია tot-o-dată unei pătrunțetóre și interesante sinonimice, opera lexicografului frances este nu numai un registru de consultat, ci pînă la un punct o carte de lectură; pe cînd publicațiunea Englesului Murray se asemănă mai mult cu o diagramă: pe una o poți primi ca pe acel tovarăș cu care vorbesci fără să ți se urască și — după dicțetorea română — vorba vorbă aduce; cea-laltă este un fel de schelet, un specimen anatomic, o hîrcă cu oscióre numerotate într'un mod forte simetric, pe care trebuie s'o studiezi câte o dată, dar cu care unei siri nervose nu'i pré vine la socotélă a rămâne singură în odaiă.

Orī-ce mare dicționar al unei limbī ar trebui să fie cartea de lectură cea mai răspândită, cea mai atrăgétóre, căci acolo și numai acolo se află deplinul γινώσκει σεαυτὸν al unei națiunii: «cunósce-te pe tine însăși». In loc de acésta, ni se dă mai tot-d'a-una o stenografia de abreviațiuni peste abreviațiuni, un nămol de terminologiă scolastică, un laconism pe care nu'l întrece nici chiar stilul telegramelor, nisce litere microscopice menite a face economiă de hârtiă și a da ochilor orbul găinilor, ș'a-poī unul și același tipic monoton aplicat la biografia

fie-cării vorbe, deși fie-care vorbă trăesce ca o individualitate proprieă. Tôte astea sînt nisce pécate moștenite, în cari se resfață de bună-voe Murray, de cari într'o parte s'a scuturat Littré, și de cari n'a putut să scape ilustrul Iacob Grimm în monumentalul seú dicționar german, deși ne spune el-însuși că ar fi dorit să'i dea caracterul unei cărți de lectură, ast-fel încât să pótă fi citit ca o petrecere de familiă serile pe la gura sobei. Tocmai acésta aș vré și eú, dar străduința e cam anevoiósă, căci isbânda atîrnă nu dela talentul cel problematic al autorului, ci mai cu samă dela temperamentul națiunii cu care are a face. Un Engles sau un German citesc césurî întregi, lără a moțai, aceleași pagine cari ar adormi într'o clipă pe un Frances, pe un Italian, pe un Român ; iar ceea ce place naturei vioi și neastîmpérate a gînții latine, pôte să se pară nu sciú cum și nu sciú ce duhurilor născute și crescute într'o alt-fel de atmosferă. Eú unul am lucrat și lucrez între Români.

Carte de lectură pentru toți lii națiunii, un mare dicționar, zămislit și săvîrșit după planul de mai sus, ar puté și'n școlă să înlocuéscă acele compilațiuni adesea insipide, mai tôte indigeste, prin cari un spirit, fraged încă, se desgustă de citire, departe de a se instrui petrecênd sau de a petrece instruindu-se. Incepênd dela clasele cele mai elementare și pînă la bacalaureat, fie pentru băeți, fie pentru fete, ar fi lesne de a spicui, potrivit cu vîrsta fie căruia, câte un șir de c u v i n t e de o

varietate extremă, cari nu numai să placă și să învețe, dar în același timp să atingă o țintă cu mult și mai înaltă: a sădi pînă în baierele inimei cultul raționat al graiului părintesc...

La întemeierea Etimologicului, dorul Augustului Suveran, rostit de pe tribuna Academiei, a fost de a mântui din peire: «tote cuvintele vechi, cari altmintrelea vor fi pierdute pentru generațiunile viitoare. ...»

Orî-ce cuvint oglindesce un lucru, o ființă, o idee, o datină; aceste lucruri, aceste ființe, aceste idei, aceste datine, eu m'am încercat și mă încerc a le apuca căne-cănesce din ieri și din astăzi al poporului român; dar pentru ca cele cu adevărat să nu fie pierdute, pentru ca să potă rodi cu imbelșugare în brasdele cele adânci ale țilei de mâine, mă tem a le da seci, sarbede, rețedate, ci m'am silit și mă voi sili a le aduce palpitânde de vi-ță pe ogorul nêmului românesc.

STRAT ȘI SUBSTRAT

GENEALOGIA POPÓRELOR BALCANICE

(ETIMOLOGICUM MAGNUM, T. III, P. V—XXVII)

Dela secolul VII pînă astăzi	GRECII	SERBII	BULGARII	ROMÂNII	ALBANESII
Dela secolul III pînă la secolul VII		LATINIÎ			
Dela 1500 înainte de Cr. pînă la sec. III		TRACII			
Cîreia 2000 ani înainte de Crist		PELASGII			

Cine sînt Grecii de astăzi?

De unde vin Albanesii?

Bulgarii și Serbii sînt ei ore, în adevăr, înrudiți mai de aproape cu Rușii decît cu ceilalți Slavi?

Românii din Carpați venit'au ei de peste Dunăre în vécul de mijloc, după cum ne asigură unii? și dacã n'au venit de acolo, atunci carii anume să fie legăturile lor de nēm cu Macedo-Românii și cu Istriano-Românii?

În fine, Grecii, Albanesi, Serbii, Bulgarii și Românil, grămădiți toți pe același Peninsulă Balcanică, sînt ei óre în realitate nisce deosebite naționalități străine una alteia, după cum s'ar păre a fi la prima vedere ?

Acestea sînt problemele cele mari de limpedit în studiul de față, probleme pe cari de-mult le-ar fi deslegat sciința, dacã într'una. pe lel de lel de cãl piezișe, nu s'ar fi silit să le tot încurce politica.

Negreșit, politica unui stat pôte și chiar trebuie să se folosescă de istoriã la aședarea instituțiilor interne și a raporturilor externe ale națiunii, tot așa precum profitã de astronomiã pentru marinã sau de geometriã pentru cadastru; dar o politicã uneltind falsificarea veritãții istorice este ca și când ar cere să disparã din spațiu planeta Marte sau să se schimbe proprietãțile triunghiului.

Eú unul, dacã aș sci cã Românii sînt Țigani sau cã Ungurii aú descoperit America, 'mã-ar pãre reú, fôrte reú, din punctul de vedere al simpatiilor și al antipatiilor mele personale; totuși nu m'aș sfi o singurã clipã de a spune adevêrul în fața tuturor.

Dupã acéstã profesiune de credință, care nu e de prisos, întru d'a-dreptul în materiã.

Orĩ-unde istoria ne arêtã vre-o ginte temeinic aședatã, protutindenea sub acéstã ginte ea ne lasã a vedé, sau măcar a zãri pe furiș, nisce rêmãșițe

mai mult sau puțin stăruitoare dintr'o altă ginte mai veche, cucerită sau cotropită. Orice ginte se compune, ca terenurile în geologie, dintr'un strat actual și din substratură succesive anterioare.

Pe Peninsula Balcanică, întru cât ne putem urca ce-va mai sigur pe scara timpului cu ajutorul scriitorilor și al monumentelor, cinci-șese-șapte vécuri înainte de Crist, ne întâmpină două stratură etnice învecinate: ginta grécă și ginta tracică, ambele suprapuse unui substrat comun pelasgic.

Cine anume să fi fost Pelasgii, acei autoctoni între Marea-Négră și Marea-Adriatică, mai presărați ore-când în Italia, pôte și în Spania, și din cari în epoca lui Herodot abia mai rămânea licărind o urmă? Acéstă întrebare este, fără îndoială, mai întunecósă decât aceia despre originea Bascilor de astăzi; dar cum-că Pelasgii au existat într'o vreme, e tot așa de pozitiv ca și existința în timpul nostru propriu a enigmaticului element bascic.

Este probabil că Pelasgii n'au fost nici Indo-Europei, nici Semiți, ci mai curând Hamiți. Aședămintele lor în Asia-mică și apoi în Europa sudică sînt în dreptul continentului african, unde Egiptul strălucia ca centru al hamitismului. Zidurile ciclopice ale Pelasgilor par a fi surori piramidelor egiptene, cu cari le și asemăna în vechime Pausanias, pe când Semiților, și chiar Indo-Europeilor, nu le plăcea nici odată construcțiunile gigantice. Dacă Pelasgii au fost Hamiți, după cum credem noi, atunci o personificațiune mitică a lor pe Peninsula

Balcanică ar fi Egiptenul Danaos, fratele lui Aegyptos, cu vr'o 1500 de ani înainte de Crist, — să ȳicem cu 2000 de ani, — acel Danaos al cãruia nãm clãdi minunata cetate dela Tiryns.

Orĩ-cum, fie Hamiȳi, fie Semiȳi, fie Indo-Europei, Pelasgiĩ n'ãũ fost Greci și n'ãũ fost Traci; ĩnsã Tracii și Grecii, descãlecãnd ĩn Europa, gãsiserã pretutindenĩ o grãsã pãturã pelasgicã și pretutindenĩ s'ãũ amestecat cu ea, ast-fel cã ei scieãũ cã nu sĭnt Pelasgi, dar scieãũ tot-o-datã cã se trag din Pelasgi, de unde aserȳunile cele contradicãtoare ĩn aparinȳã la scriitorii anticĩ, cari deosebesc fãrte lãmurit pe Pelasgi, pe Greci și pe Traci unii de alȳii, și totuși adesea ĩĩ ĩmpleticesc la olaltã.

Cu acest prim raport de strat și substrat se ĩncepe istoria Peninsulei Balcanice, și se desfãșorã apoi de atunci, la intervale depãrtate, prin alte doẽ raporturi analãge:

1) peste cea mãi mare parte din stratul tracic, devenit la rĭndul seũ substrat, se aședã Latiniĩ, dãnd nașcere nașionalitãȳii traco-latine a Romãnilor;

2) peste cea mãi mare parte din stratul român, devenit la rĭndul seũ substrat, se aședã Slavii, dãnd nașcere nașionalitãȳii romãno-slavice a Serbilor și nașionalitãȳii romãno-slavice a Bulgarilor.

Din prima amalgamare — latinisarea Tracilor — se sustrage numai nãmul albanes, unicul supraviețuitor nemijlocit al stratului ante-latin și acela mulțumitã cãruia noi putem sci astãđi cam ce fel de ginte a fost cea tracicã, ceea ce n'am sci a-

prope de loc după puținele date lingvistice și etice, împrăștiate pe ici-colca în literatura clasică.

Din amalgamarea a doua — slavizarea Latinilor — s'au sustras numai Românii din Dacia. Repetăm încă odată: *numai Românii din Dacia*, căci așa numiții Macedo-Români și Istriano-Români, *Armânii* din Pind și *Rumerii* din Dalmația, după cum ne vom încredința mai la vale, nu se pogoră din Latinii de acolo din epoca cea ante-slavică, ci se trag din numeroase cete de **D a c o - R o m â n i** din Carpați, trecute peste Dunăre abia în secolul X.

Pe Grecii, din cauza înaltei lor culturi literare, de'naintea căriia se închinau cu entusiasm Scipionii și Cesarii, Romanii n'au putut și chiar n'au vrut să-i latinizeze. Din ce în ce mai scăpătați sub raportul moral și intelectual, Grecii totuși și-au păstrat astfel străvechea lor naționalitate, o păstrează și o vor păstra și de acum înainte. Amestecul medieval cu Slavii, cu Albanesii, cu Români, cu cine mai scie cine, — un amestec care făcea pe al-de Fallmerayer să tăgăduască elenismul palicarilor de astăzi, — acel amestec grecisa pe cei ce se însoțiau cu dînșii, dar pe dînșii nu i-a românisit, nici albanisit, nici slavizat. Ca naționalitate, Kir-Iane se trage d'a-dreptul din Leoniții și din Aristotelii, din Temistocli și din Platonii, din acea pleiadă de capete sublime și de inimă uriașe, a căroră răsărire pe un petecuț de spațiu într'un petecuț de timp este un fenomen fără păreche în istoria omenirii. Grecii actuali sînt

o continuitate directă a vechilor Elini, tot așa precum Coptii actuali, fără graful căroră nu s'ar fi putut descifra hieroglifele, sînt o continuitate directă a vechilor Egipteni.

Numai și numai legionarii romanii ar fi fost în stare să desnaționalizeze pe Greci, și ei n'aũ făcut'o. În Grecia cea cucerită — observă Mommsen (Röm. Gesch. V. 249) — se învăța mai puțin latinesce, decum se învăța grecesce în Roma cea cuceritoare. Mai mult decât atîta: Romanii îngăduiau de bună voe Grecilor să greciseze întreaga parte meridională a Peninsulei Balcanice, în care de altmintrelea procesul de grecisare se începuse deja sub Filip și sub Alexandru cel Mare. La umbra aquilei capitoline, această propagandă grecescă se întindea pînă la Balcani. În Tracia propriu zisă, devenită provincie romană cu un secol înainte de cucerirea Daciei, inscripțiunile pînă la Traian, sub Traian și după Traian sînt aproape toate grecesce; ba chiar și legionarii cei mai curați Romani, bună-ora un *Aurelius Mucianus*, cum s'ar dice la noi un «Aurel Mucenu», își făceau fală de a nu scrie în latinesce, ci: *Ἀὐρελῖὸς Μουκιανὸς πραιτωριανὸς κωρότης τρίτης πραιτωρίου*, etc. (Dumont, Inscr. de la Thrace p. 11; cfr. Heuzey et Daumet, Mission de Macédoine, Paris 1864; O. Липтония, Поѣздка въ Румелию, Petersb. 1880). Este arheologiccesce absurd de a crede, că Românii de astăzi din Macedonia, din Epir, din Tesalia, s'aũ format acolo în acea epocă; și vom vedé mai jos că acesta este ab-

surd nu numai archeologicesce. La nord însă, între Balcani și între Dunăre, apoi pe întregul teritoriu iliric, ocupat astăzi de elementul serbo-croat, cu atât și mai virtuos în Dalmația cea pe atunci privită ca o parte a Italiei, cultura latină și numai latină se lăfia fără nici o pedecă de-asupra substratului tracic, pe care'l metamorfoasă și prin care se metamorfoasă ea însăși într'o naționalitate românescă trans-danubiană, paralelă cu naționalitatea românescă cis-danubiană din Carpați, născândă ce-va mai târziu din aceleași două ingrediente — din Latină și din ramura tracică a Dacilor. În Epir, grația unor fericite împregiurări topice excepționale, Tracii, scăpau și de Grecii și de Romani, însă numai acolo.

Românii și Grecii împărțeau dară atunci, între secolii III — VII, în două jumătăți apröpe d'o potrivă întinderea Peninsulei Balcanice: unii la nord de Balcani, ceilalți la sud. Grecii mai aveau pe deasupra insulele și fășii grecisate din Asia și din Africa, ba încă și orașele din Dobrogea și de lângă Dunăre, iar Românii, pe lângă Oltenia, Banat și o parte din Ardél, își tindeau ramure peste Pannonia, unde mai în urmă îi găsi năvala maghiară. Cât se atinge de Muntenia propriu zisă și de Moldova, să nu căutăm acolo pe Romani în acea epocă, în care vîjia pe termenul nordic al Mării-Negre rostogolirea hórdelor răsăritene spre gurile Dunării. Dela Nistru și pînă la Olt era o adevărată vale

a plângerii, de unde nu scăpai decât numai dără
înfundându-te în creeri Carpaților.

E comic, și totuși este foarte adevărat, că cel
mai vechiu monument al limbei române, un mo-
nument istoricesce mai prețios pentru noi decât
însăși Columna lui Traian, se datorează unui ca-
târ, «*τῷ ἡμίονῳ*», despre care vorbesc pe larg doi
scriitori bizantini din secolul VI: Theophanes în
'*Ἱστοριῶν βιβλίοι δέκα*', și Theophylactus Simocatta
în '*Ἱστορία οἰκουμένης*'. Incepând dela Thunmann
și pînă la Cipariu, începând dela Cipariu și pînă
la mine, toți pe rând sîntem nevoiți a încăleca pe
acel năsdrașan catâr, fără care n'am fi în stare
astăzi a dovedi printr'un text neîndoios vechia la-
tinisare a Tracilor între Balcani și între Dunăre.
Era pe la anul 580, sînt acum trei-spre-dece vî-
curi. Chaganul Avarilor pustia Imperiul Oriental.
Doi hatmani romani, Comențiol și Martin, ascunși
în codrii Balcanilor, aū năvălit de acolo pe ne-
așteptate asupra barbarilor. Isbînda era sigură, să
nu se fi întamplat catârul de mai sus, care purta
o povară. Povara alunecînd și cădînd de pe ca-
târ, fără ca s'o bage de samă stăpînul dobitocului,
un alt ostaș strigă, cât îi ținea gura, să se întorcă
ca s'o rădice: *τόρνα, τόρνα φράτρε* = t ó r n ă, t ó r n ă,
f r a t r e ! Așa dice Teofane, și tot așa povestesc
Teofilact, la care însă este forma r e t ó r n ă : *ρε-
τόρνα*, și se mai adaugă că aceste cuvinte erau în
limba țerii, adecă în graul locuitorilor din regiu-

nea Balcanilor : «*ἐπιχωρίω τε γλώττην*». Intréga óste a lui Comențiol și a lui Martin fiind compusă din Români, țipétul «*tórnă, fratre!*» produse între dânșii o mișcare de spaímă, căci el însemna retragere : înturnare sau re'nturnare. Românii dară aũ fugit, însă «*tórnă, tórnă, fratre*» ne-a remas, încât istoricul trebuie să bine-cuvinteze acca fugă, datorită unui catâr.

Acésta se petrecea, încă o dată, în a doua jumătate a secolului al VI-lea.

Precum la nord în Dacia peste substratul tracic se așternuse stratul latin, tot așa dară aũ dispărut Tracii sub Latini și la sud în antica Mesiă, iar cu atât mai virtos nu puteau să nu dispară în regiunea Iliriei, unde elementul tracic fusese cel d'în tãi cucerit și latinizat.

În locul număróselor dialecte tracice de altă dată, trebuiau să se formeze trei mari dialecte traco-latine : dialectul daco-latin în Carpați, dialectul meso-latin în Balcani și dialectul iliro-latin spre Adriatică; trei dialecte cari, dela apus spre răsărit, alcătuiau o prelungire organică a grupului dialectelor italiene.

Afară din Epir, Tracii nu mai era nicăiri, adecă nicăiri nu se mai vedeaũ pe de-asupra.

Acum, în secolii VI și VII, se arétă un nou strat : stratul slav. Într'un mod sporadic și fără a rămâne pe loc, ei numai năvălind, prédând, învîrtindu-se și apoi întorcându-se, Slavii făcuseră cuno-

scință cu Peninsula Balcanică deja cu mult mai dinainte, mai ales amestecați printre Goți, printre Huni, printre Avari. In deșert însă slaviștii de altă dată cu generalul Čertkow în frunte, și d. Drinow mai încôce (Заселение Балканскаго полуострова Славянами, Moscva 1873), și-aū bătut și-si bat capul de a găsi locuințe compacte statornice de Slavi în Dacia pînă la secolul VI, iar peste Dunăre pînă cu un secol mai târziu.

Pentru a ajunge la scopul lor, Čertkowi și Drinowii sînt siliți a alergera la următorele mijlôce :

1. Dînșii ieaū invasiunile momentane de Slavi, și chiar aparițiunile individuale de câte un Slav, drept aședăminte etnice permanente, ca și când — de pildă — ar susține cine-va că România a fost colonisată de Germani, fiind-că armate austriace aū trecut pe la noi nu o dată, saū fiind-că un Winterhalder a fost sub-ministru la Finance, iar un Van Saanen la Externe;

2. dînșii restălmăcesc prin lexiconul slav ic vechea nomenclatură topică și personală a Peninsulei Balcanice, adecă nesce cuvinte al căror sens nu se scie și, prin urmare, e lesne ori-și-cuī, când apucă o vorbă *en bloc* fără s'o descompună în tulpină și 'n sufix și fără a se întemeia pe vr'o lege fonetică, să-ī dea tot felul de sensuri cu ajutorul unor asemănări curat materiale, de exemplu un *Hasdeū* prin cele trei sunuri *h-s-d* pôte să devină latinul *Hosidius* saū evreul *Khisdaī* saū olandesul *Heusde* ;

3. în fine, dinșii resping mărturia contrariă a texturilor celor mai necontestabile, bună-ora a împăratului Constantin Porfirogenet, și se întemeiază pe vre-o interpolațiune posterioară dintr'un text indiferent, bună-ora pe pasagiul despre cele «șapte nêmurî slavice» în Tracia la Armênul Moïse de Choren, scriitor din secolul V, dar a căruia cronică a fost refăcută în secolul X, când s'a și intercalat în ea pasagiul în cestiune, luat din Anastasius Bibliothecarius, scriitor din secolul IX.

Nici o dovadă serioasă despre aședarea Slavilor pe Peninsula Balcanică înainte de secolul VII nu există.

Cele «șapte nêmurî slavice» ne întimpină pentru prima ora la Bizantinul Teofane sub anul 678, o sută de ani după «törnă, törnă, fratre.»

Pe când Românii din Balcani strigău : t o r n ă t o r n ă , f r a t r e , — tot atunci trăia Gotul Iornande, ajuns episcop al Ravennei în Italia, și trăia Grecul Procopiū, devenit prefect al Bizanțului, cele mai sigure doș isvôre despre începuturile Slavilor pe Peninsula Balcanică, cele mai sigure nu numai prin aceea că erau contimpuranî, dar mai ales prin călătoriile lor și prin înalta pozițiune politică a amîndurora. Pe timpul lui Procopiū și a lui Iornande, adecă în secolul VI, la mēdi-și de Dunăre nu se află încă nicăiri nici un aședămînt slav, ci numai la nord, și anume în sus dela gurele Dunării. Iornande, mai ales, descrie pe cât

se pôte de limpede marginile topografice ale celor doë mari ramure slavice orientale de atunci: Anții și Slaviniî. Slaviniî — ȕice el — se întind dela Dunăre pînă la Nistru și apoi spre nord pînă la Vistula, iar Anții dela Nistru spre răsărit pînă la Nipru.

Noi am tradus din textul lui Iornande numai partea care se cuprinde în toate edițiunile și în toate manuscrisurile. Am lăsat fără traducere pasagiul, pe care slaviștii, cu Schaffarik în cap, îl tãgãduesc sub cuvînt cã : «n'are nici un înțeles» (Abkunft d. Slawen, 115.) Acel pasagiũ însã se gãsesce atãt într'un manuscris foarte important, precum și în primele edițiuni, și dacã el nu avea nici un înțeles pentru Schaffarik, l'a cãpãtat totuși pentru Zeuss, iar dela Zeuss încõce se mai întãresce printr'o descoperire archeologicã. Pasagiul în cestiune sunã într'un manuscris: «a civitate novi et Sclavino rumunnense et lacu qui appellatur Musianus»; în primele edițiuni, începẽnd dela a lui Bonaventura Vulcanius: «a civitate nova et Sclavino Rumunnensi et lacu qui appellatur Musianus.» «Lacus Musianus» se scie cã este lacul Ramsin în Dobrogea. Aci se împacã toți comentatoriî. Ceea ce nu plãcea lui Schaffarik este anume: «Sclavinum Rumunnense». Zeuss, un cap genial ca linguist și ca istoric tot-odatã, acela care — dupã expresiunea lui Rösler (Ub. d. Zeitpunkt d. slaw. Ansiedlung, în Sitzungsab. d. wien. Akad., phil-hist. Cl. t. LXXIII p. 96) — «ne minu-

néză cu atât mai mult cu cât mai bine îl cunoaştem ;» Zeuss, reproducând pasagiul de mai sus (Die Deutschen u. die Nachbarstämme p. 593 — 4), constată că «Civitas Nova» se numea la Bizantină oraşul Nicopole, iar «Sclavinum Rumunense» — ăice el — ar pute să fie actualul sat Slăveni în districtul Romanaţi, ast-fel că textul întreg din Iornandc însemneză că: «locuinţele Slavinelor se întindeau în jos pînă la gurile Dunării şi pînă la Olt.»

Şi când ăicea acestea pe ghicite prin puterea geniului său, Zeuss nu sciea că satul Slăveni de lingă Olt a fost în adevăr un punct foarte însemnat deja în epoca romană. Cu alte cuvinte, Zeuss nu putea să scie ceea ce va vorbi în urmă despre Slăveni d. A. Odobescu bună-ură, când — profitând de săpăturile altora de mai înainte — ne dă în studiul său despre «Antichităţile din Romanaţi» (Serieră t. II, p. 414, 447) următoarea notiţă: «Mai spre nord la Slăveni, alături cu calea lui Traian, este o cetate pătrată cu şanţ întreit şi cu un turn lingă dînsa, aşezate drept pe malul înălţat al Oltului. În rîpa de sub cetate şi sub curtea d-lui Murguşenu s'a deschis la 1837 o boltă subterană, din care s'a scos mai multe tăbliţe de pētră sculptate cu icōnele ăeului Mitra şi cu inscripţiunile: «SOLI. INVICTO. MITHRAE., şi un altar purtând cuvintele: ARA. SOLIS...» Şi apoi mai jos adăugă: «Iată acum informaţiunile ce ne veniră delă Slăveni (plasa Ocolului): în această comună

«Slăvenii se află în centrul seǖ ruinele unei *vechi* «cetăṭii, care, după cercetările făcute prin bătrânii «comunei, nu se scie de când și de cine este zidită, ale cărui șanțuri se ved a fi fost numai de «pământ, iar nu de pētră sau de cărămidă. *Bănuṭi* «cu *inscripṭiuni* lōrte vechi s'aǖ gāsīt adesea de «locuitori pe ruinele acestei cetăṭi. Se mai află încă «prin acēstă comună, ruinat, un *drum aṣternut cu* «*pētră* măruntă, avēnd direcṭiune dela miēdi-nōpte «spre miēdi-ḡi prin comună, care se ḡice a fi fost «făcut de împēratul Traian (subscr. P. Ionescu..).»

În România sînt mai multe sate numite «Slăvesci», dar — alară de acel sat de lîngă Olt — nici o localitate nu pōrtă numele de Slăveni, în care se păstrează atāt de viu «Sclavinum» al lui Iornande, «Sclavinum Rumunense», adică «Slăvinul Românesc», marginea cea apusenă a stăpînirii slave la noi în secolul VI. Sufixaṭiunea românescă cea mai obicnuită a nomenclaturei de sate fiind în «-esci» și în «-eni», *Slăvent* este o formă posterioară analogică în loc de vechiul *Slăvin*, «Sclavinum», în care ne întimpină sufixul «-in», un sufix mult mai rar, dar fōrte caracteristic în numiri topice oltene: Severin, Marotin, Potopin, Scoreodin, Robotin, Sămbotin etc., și în cele personale ca: Tudorin, Florin, Sorin și altele. Fie topic, fie personal, sufixul nostru «-in» este vechiul latin onomastic -inus, -ina, inum, mai adesea numai amplificativ, ca în «Severinus» din «Severus», «Justinus» din «Justus», «Constantinus» din

«Constans», «Paulinus» din «Paulus» etc. Topicul «Slavin» cată dară să se fi născut din personalul «Slăvin», o amplificațiune printr'un sufix curat românesc din numele «Slav», foarte întrebuințat altă dată la toți Slavi: Slavata, Slăvek, Slavko, Slaven etc. (Морошкинъ, Именословъ, p. 179 — 85; cfr. Вепелинъ, Граматы p. 348). Românii, ca și alte popóre, împrumutău numi personale de pe la toți vecinii, adesea fără nici o schimbare; pe «Slav» însă el l'aū românizat în «Slăvin» printr'o sufixațiune de tot romanică. Mai este de observat că *v* între doē vocale s'a conservat în «Slăvin» ca și în «Severin», căci fonetica numirilor topice și personale diferă în acēstă privință de fonetica vorbelor comune, în cari un asemenea *v* tinde a se vocalisa ca în «cal = ital. cavallo». Identificarea între Slăvenii de astăzi și între «Sclavinum» din secolul VI, bănuită de Zeuss printr'o interpretare exclusiv istorică a textului lui Iornande, se confirmă dară pe deplin prin archeologiă și prin lingvistică tot-o-dată.

Intregul pasagiū: «Sclavini a Civitate Nova et «Sclavino Rumunnensi et lacu qui appellatur Mustianus usque ad Danastrum et in boream Vi- «stula tenus commorantur; hi paludes sylvasque «pro civitatibus habent», însemnéză ast-fel: «Hoc-tarele Slavilor se încep în centru dela Dunăre «în fața Nicopolei, apoi la stânga dela Olt în drep- «tul Slăvinului românesc, iar la dreapta dela la- «cul Ramsin în Dobrogea, mergēnd de aci spre

«nord și spre răsărit pînă la Vistula și pînă la «Nistru, pe unde nu sînt orașe, ci numai bălți «și pădurî.»

Cele trei puncturi sudice, Iornande le înșiră în ordinea importanței lor relative: Nicopole, Slăvin, Ramsin; iar la «Sclavinum» el adaogă epitetul «rumunnense», «românesc», tocmai pentru a se feri de confuziune, de oră-ce în pasagiul întreg e vorba de poporul Slavinilor, cărora «Sclavinum» nu le aparținea, ci aparținea Românilor.

Acest «rumunnensis» ne aduce aminte că sufixul «ensis» devenise așa dîcînd specific pentru numirile etnice din Dacia: *Αλβοκήνσιοι, Πιαρήνσιοι, Τριχορήνσιοι, Ποτουλατήνσιοι, Σαλδήνσιοι, Κανκοήνσιοι, Κοτήνσιοι, Ρατακήνσιοι*, Amicenses, Picenses etc. la Ptolemeu, la Dione Cassiu, la Ammian Marcellin și la alții. Cătră aceste «numiri etnice din Dacia», după expresiunea lui Pott (Personennamen, p. 459), se mai adaogă acum: *R u m u n n e n s e s*, — prima mențiune textuală a formei *R o m â n* sau *R u m â n*.

Pe cînd d. Gr. Tocilescu scormolește cu sapa în mîna și descopere în Dobrogea orașul roman Tropaeum, despre existența căruia nu mai e chip a ne îndoi, îmi pare bine de a descoperi și eu, la un alt capăt al lumii românești, orașul oltenesc «*Sclavinum rumunnense*»; totuși, mai puțin norocos decît vechiul meu elev și acuma iubit coleg, această descoperire eă cată s'o împărțesc cu răposatul Zeuss, ba încă trebuê să-i las lui par-

tea cea mai frumoasă. Merg cu altruismul și mai departe: îmi pare rău că împărțela nu s'a făcut mai de 'nainte între Zeuss și între d. A. Odobescu, căruia un Zeuss ar fi trebuit să nu-î scape din vedere, când scriea tocmai despre Slăveni.

La Iornande ramura Slavinilor se întindea dela Dunăre în sus pînă la Vistula, pe când la răsărit de dînsii locuia ramura Anților dela Nistru pînă la Nipru. Acastă prețioasă indicațiune «Vistula» ar fi ea singură de ajuns pentru a ne arăta, că Slavinii erau anume Poloni, iar Anții erau Ruși sau mai bine Ruteni. Polonii dară au fost aceia cari în secolul VI ocupaseră întreaga Moldovă cu Muntenia pînă la Olt și cari — cu câte-va decimii de ani mai în urmă — s'au revărsat peste Dunăre pentru a da acolo naștere naționalității bulgare. La acest polonism al Bulgarilor noi vom reveni mai jos. De-o-cam-dată să trecem la Serbi.

Ceea ce Procopiū și Iornande sînt pentru începuturile Bulgarilor, pentru începuturile Serbilor este Împăratul Constantin Porfirogenet. Nimeni nu era mai în pozițiune decât dînsul de a cunoște tot ce se petrecea, sau ceea ce se petrecuse într'o epocă destul de apropiată, în margnile și la hotarele imperiului. Ei bine, el ne spune lîrte limpede, că întreaga gînte serbescă, Serbiî propriū și Croații cu diferitele lor subdivisiuni, s'au așezat pe teritoriul spre Adriatică în secolul VII, sub împăratul Eracliū, adecă ce-va înainte de anii 640, și că se pogorise acolo din părțile Bavariei (*Бавар-*

esia), învecinate cu Franconia (*Φραγγία* = Francia orientalis), deci nici de cum din Rusia, și nici din Galiția, după cum, unul după altul și unul dela altul, tot repetă slaviștii, ei anume din ramura cea mai occidentală a Slavilor, adevărat din ramura bohemă.

Se pare că însuși cuvântul *Serb* a fost într-o vreme oarecare un nume generic pentru întreaga ramură bohemă. Așa șișii Sorabi din Lusația, cari își dau ei-înșii numele de «Serbi» întocmai ca și Serbi din Peninsula Balcanică, vorbesc un dialect bohem, amestecat cu elemente polone. Nu e apoi fără însemnătate, că în cronică bohemă rimată a lui Dalimil, scrisă pe la anul 1300 pe baza legendelor poporane, ne întîmpină următorul pasagiu despre «Ceh», fabulosul părinte al naționalității boheme: «In gîntea serbă este o țară, care se numește Croația; în acea țară era un boier, care se numea Ceh. . .» Scriind acestea pe la finea secolului XIII, Dalimil nu putea avea în vedere vre-o altă Serbiă sau vre-o altă Croația decât singurele cari existau atunci și cari există pînă astăzi. Prin urmare, unicul sens legendar, care se poate da într'un mod firesc pasagiului de mai sus, este că la Bohemă era încă prospătă în secolul XIII tradițiunea despre strînsa lor legătură de nēm cu Serbi și cu Croații și despre vechea respândire a numelui «Serb» peste întreaga ramură bohemă. Dalimil se împacă pe deplin în această privință cu aceea ce ne spune Constantin Porfirogenet.

Bulgarii priviți ca o colonie polonă și Serbii ca o colonie bohemă, iată ce-va cu totul nou, deși rezultă d'a-dreptul din mărturia sântânelor istorice celor mai temeinice.

Acastă mărturie atât de pozitivă n'o vedeau ore predecesorii mei, aceia cari citéză mereu pe Iornande și pe Constantin Porfiregenet? Negreșit că ei o vedeau, dar se sbuciumau a n'o vedé, adecă a o încungitura sau a o restălmăci prin fel de fel de tertipurî, numai și numai fiind-că pe cei tendențioși îi nemulțumia că Slavii nu sînt destul de vechi pe Peninsula Balcanică, iar pe cei nepărtenitori îi încurca o teorie lingvistică cu desăvîrșire falsă, pe care dinșii o îmbrățișară fără s'o fi cercetat mai de aprópe. Vom vorbi numai cu acești din urmă, a cărora rătăcire e de bună credință.

Dobrowsky împărția pe toți Slavii în două ramure: o ramură orientală, în care el bagă pe Ruși, pe Bulgari și pe Serbi, și o ramură occidentală, în care el pune pe Poloni și pe Bohemi. Criteriele acestei clasificățiuni, așa cum ni le dă Dobrowsky (*Institutiones linguae slavicae*, Vindob. 1822; p. I), sînt toate fără nici o greutate. Primul criteriū este că Slavii orientali ȋic «razum», pe cînd cei occidentali «rozum»; ultimul criteriū este că Slavii orientali ȋic «desnítza», pe cînd cei occidentali «pravítza»; și tot așa sînt și cele-lalte opt din numérul total de ȋece criterie. După nesce asemenea criterie, Rutenii trebuiesc despărțiți de Slavii orientali, căci ei ȋic «rozum», nu «razum».

Nu după deosebiri lexice și nu după forme rare sau isolate se clasifică dialectele unei familii lingvistice, ci ele trebuiesc clasificate după trăsurile cele fundamentale fonetice. Ast-lel, de exemplu, ceea ce caracterisă graful rusesc și pe cel rutenesc după toate dialectele și în toate monumentele literare, întru cât nu s'a furișat în ele limba bisericăscă paleo-slavică, este așa numitul *pleni-son* (rusesce *полнозвоніе*), adică sonurile liquide *l* și *r* provocă o reduplicare vocalică a silabei, de ex.: «golovă» în loc de «glôva» sau «glăva», «gôrod» în loc de «grod» sau «grad», «korôli» în loc de «krolî» sau «kralî» etc. Acest *pleni-son*, cu care s'a bălăbănit toți slaviștii, începând dela Vostokov și pînă la Potebnia, este atât de esențial și atât de circulator în graful Rușilor și al Rutenilor, încât isbesce dela cea d'întăiu clipă urechea orî-cărui ne-Rus sau ne-Rutén. Nici Polonii, nici Bohemii, dar nici Serbiî, nici Bulgarii, nu cunosc cătuși de puțin acest fenomen fonetic, de ajuns el singur pentru a construi o unitate dialectală deosebită ruteno-rusă.

Unitatea ruteno-rusă este acela pe care Iornande o numia *Anțî*, «Antes», spunându-ne că ei stăpănesc dincolo de Nistru și că sînt ramura cea mai puternică a ginții slavice: «fortissimi eorum», ceea ce e adevărat pînă astăzi.

Alături cu unitatea ruteno-rusă, fără ca să vorbim aci despre dialecte mici, cari lesne își pot găsi locul intern sau intermediar din dată ce se

va stabili o adevărată clasificățiune a dialectelor celor mari, ne întimpină alte două unități slavice dialectale: unitatea polono-bulgară și unitatea bohemoserbă.

Pe Polono-Bulgari îi caracterisă:

1. Vocala nasală. In vechea bulgară, adică în așa numita paleo-slavică, această vocală se reprezintă prin literele cirilice *ѡ* și *ѣ*, rostite ca *on* și *en* în francesul «*bon*» și «*lin*»; la Poloni ea se scrie astăzi prin *a* și *e* cu cedilă: *ą*, *ę*. La Bulgari actuali vocala nasală s'a păstrat numai în unele localități sau în unele vorbe, dar totuși s'a păstrat cu o deplină certitudine. Fenomenul a fost indicat de mult de Grigorovič, apoi studiat de Miklosich (*Die Sprache d. Bulgaren*, Wien, 1858) și urmărit de Hattala (*Književnik*, t. II, p. 461 sqq.). Intre vocala nasală polonă și între cea bulgară nu există cea mai mică diferență. Nici Ruteno-rușii, nici Bohemo-serbișii nu cunosc această particularitate, atât de caracteristică pentru fonetismul polono-bulgar. Luând exemple din textul publicat de Hattala, noi vedem bulgăresce «*enzik*» = polonul «*język* (*język*)», pe când rusesce, rutenesce, bohemesce și serbesce cuvântul sună «*iazik*» sau «*iezik*» fără nici o nasală; bulgăresce «*rānkā*» = polonul «*reka* (*renka*)», pe când rusesce, rutenesce, bohemesce și serbesce: «*ruka*». Vorbele noastre «*poruncă*», «*rând*», «*muncă*», «*reșpintie*», «*ogîndă*» etc., noi le-am împrumutat anume din vechea bulgară, și sub aceiași

formă nasală le-am fi putut împrumuta dela Poloni, numai dela Bulgari și dela Poloni, nici-o-dată dela cei-lalți Slavi. La cei-lalți Slavi vocala *on* și *en* nu ne întimpină nici în graiul de astăzi, nici în monumentele lor cele mai vechi, afară numai de dialectul sloven, despre care vom vorbi mai jos.

2. Sonul *dz* pe lingă *z* nu există nici la Rutenoruși, nici la Bohemo-serbi, ci numai la Polono-bulgari. În grafica cirilică *z* se scriea *з* și se numia «zemlia», iar *dz* se scriea *с* și se numia «dzialo», fie-care son posedând câte un semn grafic deosebit. Câte un semn grafic deosebit au ambele sunuri și în alfabetul slavice cel numit glagolița. Miklosich a dovedit de-mult că litera *с* și cea corespunzătoare din glagolița exprimă tot-d'a-una anume sonul *dz* (Rad jugoslov. Akad., IX, 11—16). Tot așa în texturile cirilice românești *с* se rostesc tot-d'a-una *dz*, și este mai cu samă des în cele moldovenesci: *расъ* = *radzâ*, *брънсъ* = *brândzâ* etc., dar *злогъ* = *zalog*. Polonesce se scrie *z* și *dz*: «ziemia» și «dzien.» La Bulgarii de astăzi sonul *dz*, ca și vocala nasală, nu se mai aude pretutindenea, dar pe unde s'a păstrat, acolo sună curat polonesce (frații Tzankof, Gramm. d. bulg. Spr. 7). În bulgarul *dzvâneț* «clopoțel» *dz* sună întocmai ca în polonul *dzwónek* «clopoțel», rusesc *zvонok*, bohemesc *zvonec*. Nemic analog la toți cei-lalți Slavi, afară de Slovaci, la cari cătră elementul bohem s'a adaos cel polon. Belo-rușii sînt pe jumătate Poloni prin consonatismul lor. La Ru-

tenî *dz* sună numai în cuvintele împrumutate dela Poloni sau dela Moldoveni; iar la Muntenegreni este un italianism: «z dulce» ca în «razzo» sau «pranzo».

3. În fine, Polonii și Bulgarii se întâlnesc în sunul *ia*, pe care Ruteno-rușii și Bohemo-serbii îl rostesc *ie*. În alfabetul cirilic acest *ia* e represintat prin litera **ѣ**, numită «iatî». Împrumutând cirilica dela vechii Bulgari, Românii au conservat lui **ѣ** valoarea-î cea adevărată, pe care Rușii și Serbii au schimbat-o în *ie*. Numai Bulgarii și Polonii dic: «viara = вѣра», nu «vera», «gniazdo = гнѣздо», nu «gniezdo», «nevîasta = невѣста», nu «nevîesta».

În acest mod, trei particularități fonetice de cea mai mare însemnătate: vocala nasală *on* și *en* (**Ѡ**, **ѡ**), duplul *z* și *dz* (**з**, **ѕ**) și iatismul în loc de ietism, stabilesc o unitate dialectală polono-bulgară în opozițiune cu unitatea dialectală cea ruteno-rusă.

Unitatea bohemo-serbă, pe de altă parte; se caracterisă prin:

1. Funcțiunea vocalică a lui *r*. Bohemesce și serbesce se dice de o potrivă *trn*, *prst*, *krk* etc., acolo unde toți cei-lalți Slavi trebuie să recurgă la o vocală propriu disă: *tern*, *perst*. Nicî Ruteno-rușii, nicî Polono-bulgarii nu cunosc acest fenomen.

2. Din toate dialectele slavice, numai Bohemii și Serbii posedă cantitatea prosodică: vocale lungi și vocale scurte în sensul cel clasic musical al

cuvîntului. O vocală lungă la Bohemî pôte fi scurtă la Serbî și vice-versa, după cum este chiar în unele dialecte boheme sau serbesci, dar fenomenul în sine e același, și el deosebesce cu totul unitatea bohemo-serbă de cele-lalte două unități: cea ruteno-rusă și cea polono-bulgară.

Despre accentuațiunea polono-bulgară și cea bohemo-serbă noi vom vorbi mai jos.

A pretinde că Rutenii și Rușii au avut și ei odată vocala nasală sau vocala liquidă și le-au pierdut mai în urmă, sau că Polonii nu avuseseră dintru 'ntăiu pe *dz* și l-au căpătat mai târziu, este a confunda noțiunea concretă de un dialect național cu noțiunea abstractă de o limbă primitivă comună unei giuți. E vorba de Ruteni, de Ruși, de Poloni, de Bohemî, de când Rutenii sînt Ruteni, de când Rușii sînt Ruși, Polonii Poloni și Bohemii Bohemii, iar nici decum nu e vorba de o teoretică epocă anterioară unitară.

Ei bine, de când Rutenii sînt Ruteni și Rușii Ruși, adecă dintr'o perioadă cu mult mai veche decît secolul VI, — și numai acest secol ne interesează pe noi în studiul de față, — ei n'au nici o urmă de vocala nasală a Polono-bulgarilor, de vocala liquidă a Bohemo-serbilor, de *dz*, de cantitatea prosodică, etc.

Ori-care ar fi fost, sub raportul fonetismului, ipotetica «limbă primitivă comună» a Slavilor, ea se diferențiasse în câte-va dialecte mari dintr'un

timp immemorial, fie-care mare dialect dobândind un caracter propriu prin același proces prin care s'au caracterizat mai încôce Bulgarii și Serbii: *stratificațiune*. Acastă lucrare a substraturilor eterogene asupra diferențării Slavilor era cât p'aci s'o ghicescă eminentul linguist rusesc Baudouin de Courtenay, elev al lui Ascoli; dar a trecut iute pe d'asupra-î cu următorea observatiune nedesvoltată și neaplicată: «Probabil o înrîurire stră-înă, de alt nēm, a comunicat deosebitelor grupuri de dialecte și sub-dialecte slavice caracterul «cel distinctiv al fie-cărui grup.» (Программа лекцій, Kazan 1881 p. 145.

Trei straturî de o potrivă slavice așezându-se fie-care în trei regiuni diferite peste câte un alt fel de substrat etnic, unul a devenit bohem pe Elba, cel-lalt polon pe Vistula, cel de al treilea ruteno-rus pe Nipru sau pe aiurea; și din același moment fonetismul fie-căruia din ele este un fonetism a-parte. Substratul Bohemilor va fi fost tă-tăresc sau fines, nu se scie; cu mai multă siguranță se pôte crede că substratul Polonilor a fost anume litvan, și numai asupra acestuia din urmă noi ne vom opri o clipă.

Litvaniî nu sînt Slavî, după cum nu sînt nici Germanî, ei o ginte indo-europeă separată. Prin încălcări succesive din partea altor nēmuri, ei au ajuns a fi puțin numeroși, dar totuși se împărțesc în două mari dialecte: cel litvan propriu și cel letic, după ce un al treilea dialect, cel prusic, a

dispărut cu desăvîrşire. Letii sau Latii sînt ramura cea mai nordică, lingă Marea-Baltică; Litvanii propriu zîşi, ramura cea sudică, sînt din vecii vecilor la cîsta Polonilor, în acelaşi chip în care Bascii sînt la cîsta Spaniolilor sau Bretonii la cîsta Francesilor, adică : înghiţind Spaniolii substratul iberic, au rămas neînghiţiţi numai Bascii; înghiţind Francesii substratul galic, au rămas neînghiţiţi numai Bretonii; înghiţind Polonii substratul litvan, pe care'l cîtropiseră la aşedarea lor în regiunea Vistulei, numai o parte din acel substrat a rămas neînghiţită.

Acea vocală nasală, pe care n'o au Ruteno-ruşii şi Bohemo-serbii, pe care n'o are nici chiar ramura cea letică a Litvanilor, Litvanii propriu zîşi o au pe deplin dezvoltată, de unde dîşii, ca substrat, au dat'o stratului polon.

Lăsăm ca alţii să urmărescă mai departe ceea ce noi ne mărginim aci a indica pe scurt, căci nouă ne ajunge a constata conformitatea faptului istoric cu faptul lingvistic. Când Iornande aduce pe Bulgarii dela Vistula, iar Constantin Porfirogenet pe Serbii din Bohemia, mărturia lor atît de ponderoasă prin sine însăşi, nu, numai că nu e în contradicere cu adevărata clasificare a dialectelor slavice, ci toemai se controlază şi se întăresce prin această clasificare.

În invasiunile Polonilor peste Dunăre, înainte de aşedarea lor acolo, au participat une-orî şi cete

vecine de Ruteni de peste Nistru, adecă — în graiul lui Procopiū și al lui Iornande — pe lângă «Slavinii» aū fost și «Anți», din cărī uniī n'aū putut să nu rămână și ei peste Dunăre. Pe de altă parte, la năvălirea Bohemilor în laturea superiōră apusēnă a Peninsulei Balcanice, i-aū însoțit o samă de cete învecinate de Poloni, după cum ne dă a înțelege însuși Constantin Porfirogenet, când ne spune că unul din principi serbesci era venit din regiunea Vistulei: «εις τὸν ποταμὸν Βίσλας.» Dar grosul naționalității bulgare s'a format din Poloni, cu un amestec prē mic de Ruteni, iar grosul naționalității serbe s'a format din Bohemi, cu un amestec prē mic de Poloni; în ambele casuri fără nici un ingredient de Ruși propriū șiși.

Aceste doē strtauri slavice, cel polon de o parte și cel bohem de alta, s'aū suprapus d'o potrivă stratului anterior românesc, aședat el-însuși dela Marea-Nēgră pînă la Marea-Adriatică peste substratul primitiv tracic, adecă s'aū suprapus celor doē dialecte latine trans-danubiane despărute: cel meso-latin și cel iliro-latin. Româniī de peste Dunăre aū fost slavisați ast-fel pe de-asupra, ceea ce vrea să dică că Slavii de peste Dunăre aū fost românisați ast-fel pe de-desubt: raport de strat și de substrat.

Inainte de a trece mai departe, un cuvînt despre Slovenii ceī din Carintia și din Stiria, cărora șcōla lui Miklosich, sau mai bine a lui Kopitar, le

atribue limba paleo-slavică, dându-i numele de paleo-slovenică.

Strînsa înrudire dialectală a Slovenilor cu Serbii este mai pe sus de orî-ce îndoială, și totuși ei posedă pînă astăzi pe a-locuri vocala nasală ca Polonii și au avut-o deja în secolul X, judecând după textul așa numit frisingian. Vocala nasală nu este singura particularitate fonetică, care-î unesce cu Polonii. În același text frisingian, bună-óră, ne întîmpină contracțiunile *tva*, *me* pentru *tvoia*, *moie*, întocmai ca polonesce, și pînă astăzi la Sloveni, ca și la Poloni, circulază de o potrivă *člek* și *človek* = *człek* și *człowiek*. Numele lor medieval «Sclavini», identic cu numele medieval «Sclavini» al Bulgarilor, indică iarăși același dialect polon, despărțit în două ramure. Epoca despărțirii cată să fi fost secolul VI, pôte chiar secolul V, când dintr'un punct comun la nord-ost de Carpați, adecă din Galiția actuală, ramura cea mai orientală s'a pogorît spre gurile Dunării, unde ni-o arătă Procopiū și Iornande; cealaltă ramură, mai occidentală, rămasă d'întău în Galiția, a început apoi, prin trecătorile munților Tatra și Beskid, a străbate în Pannonia, nu înainte de finea secolului VII, după ce adecă o ramură a Bohemilor ocupase deja Iliria. Din Pannonia invasiunea maghiară împinse o parte din acești Poloni cătră Carintia și cătră Stiria, unde ei s'au amestecat cu Serbii.

Slovenii forméză ast-fel un dialect intermediar între unitatea polono-bulgară și între acca bohemo-

serbă. În timpul petrecerii lor în Pannonia — o vom vedea mai jos — Slovenii s'au întâlnit cu elementul românesc. Dela acești Sloveni, iar nu dela Bulgari, au căpătat Ungurii cuvintele lor cu vocala nasală: *péntek* = ПАТЪКЪ, *rend* = РАДЪ, *szerentse* = СЪРАЦІА, *parancs* = ПОРЪЧЪ, etc. Acești Sloveni, la rîndul lor, dela Româniî din Pannonia, iar nu dela cei din Dacia, au căpătat unele particularități lingvistice, bună-îră diftongul nostru *oa* (Mikiosich, Lautl. p. 228.)

Este de observat, că după cum trecerea Polonilor din Moldova în Bulgaria în secolul VII a permis Rutenilor a se așeza în urmă pe malul nordic al Dunării, tot așa Rutenii au profitat de pogorîrea celor-lalți Poloni în Pannonia pentru a urma și acolo după dînșii, prin aceiași cale a Tatrei și a Beskidului, aședându-se în unele părți nord-estice ale Ungariei, unde-i găsim pînă astăzi.

Cât se atinge de cestiunea, dacă limba paleoslavică este vechea bulgară sau dacă e vechea slovenă, apoi pe noi — întru cât vechea slovenă și vechea bulgară represintă de o potrivă un dialect paleo-polon — ea ne preocupă foarte puțin în cazul de față: lăsăm pe slaviști să se certe ei-înde-ei.

Raportul de strat și de substrat constituă substanța unei naționalități. Cătră această substanță se adaogă pretutindenî din când în când a c c i d e n t e, adică o intervenire superficială a unor elemente etnice străine, deja după formarea definitivă a unei

naționalități. Fenicienii au fost un accident la vechii Eleni. În Tracia occidentală a fost un accident elementul celtic al Scordiscilor sau al Tauriscilor; în Tracia orientală elementul german al Bastarnilor. Goții, Gepizii, Longobarzii, apoi Hunii, Avarii și câți alții, au fost accidente pe întreaga Peninsulă Balcanică. La Neo-latini din Apus n'a fost decât un accident revărsarea elementul germanic peste stratul latin cel suprapus acolo substratului celtic, iberic, etrusc, pe a-locuri chiar pelasgic. Din strat și substrat se naște organismul unei naționalități; prin accidente se preînoesc moleculele acestui organism, se activează circulațiunea, dar organismul rămâne același.

În dezvoltările de mai sus noi n'am vorbit nimic despre elementele cele accidentale turanice pe Peninsula Balcanică. Bohemii găsiră în Iliria stoluri de Avari, cari au perit fără a lăsa mai nimic sino-tătărească în naționalitatea serbă. Asupra Polonilor, abia așezați în Balcani, năvăliră alte stoluri sino-tătărești, așa numiții Bulgari din părțile râului Volga, cari se arătașă din când în când și mai înainte în imperiul bizantin, atârnați la hórdele cele cotropitoare ale Hunilor (Zeuss, op. cit. 710—727), și cari de astă dată, devenind stăpâni, deteră «Slavinilor» lui Iordan și ai lui Procopiu pînă și numele de «Bulgari». Un nume și nimic mai mult. Bulgarii sînt Tătarii numai prin nume, după cum numai prin nume sînt Germanii Francesii: «Franken»; după cum numai prin nume «Anții» lui Procopiu și ai

lui Iornande sînt Scandinavi, căci «Rus» era numele Varegilor celor veniți în Rusia din Suedia. De aceeași natură ne-reală este numele de «Români», «*Ρωμαῖοι*», pe care și-l dau Grecii moderni.

Tătăresc între Greci, Slavi și Români nu e aproape nimic pe Peninsula Balcanică, afară numai dora de unele figuri cu nasuri turtite sau de unele căpățîne brachy-cephalice, pe cari le studiază antropologii, dar cari nu dovedesce nimic, chiar dacă ele s'ar pute supune unui serios control statistic. La Serbi, la Bulgari, la Români, pretutindenî nămurile turanice se desnaționalisau, din dată ce se vedeau isolate de restul Tătării. Oare unde mai sînt astăzi Cumanii din Moldova?

Pentru Peninsula Balcanică întregă, Tătarii au fost ca o vijeliă care trece înainte, iar Slavi — Poloni spre răsărit, Bohemi spre apus — au fost o mănăstă plioă care, intrând adânc în pămîntul cel românesc de mai înainte, a lăcut să rodască acolo două naționalități nouă pline de viitor: naționalitatea bulgară și naționalitatea serbă.

Fiind vorba despre numele «Bulgar», pe care și-l au însușit mai târziu Slavii lui Iornande și ai lui Procopiu, aci este locul de a observa în trecut; că pînă în timpul de tot nou, el era cu desăvîrșire necunoscut Românilor. Moșii și strămoșii noștri numiau tot-d'a-una pe Bulgari *Ș c h i a i*. Așa, de exemplu, despre cucerirea Bulgariei de către Turci cronicarul oltén Moxa (Hasdeu, Cuv. d. bătrâni, I,

402) dice: «Baiazitū prinse pre Şuşmanū domnulū Şchîailorū de-lūtae, ani 1395, atunce luară Turcii țara Şchîailorū cu totulū . . .» Cuvîntul «şchîaū», ca simplu epitet, căpătase în gura poporului român înțelesul de «naiv» sau «rustic.» Mitropolitul Dosofteiū dice într'un loc (Synaxar, 1683, Dec. 29, f. 244 a): «om prostacū și șchîaū și cu totulū țără-natecū». Să se bage de samă că în «Şchîaū», nefiind un nume personal sau topic, ci un termen comun, s'aū păzit cu rigóre legile fonetice: «Şchîaū» derivă din «Sclavum» prin același trecere a lui *cl* în *cht* și prin același vocalizare a lui *v* între vocale ca în «chee» vechiū «chīae» din «clavem», «chîamă» din «clamat», «rîū» din «rivum» etc. Românii dară nu cunosceau decât numele cel primitiv al ramurei polone aședate în secolul VII peste substratul meso-latin: «Sclavini» la Iornande, «Σκλαβηνοὶ» la Procopiū. Albanesii, al căroră fonetism se apropie în acéstă privință și în altele multe de cel românesc, nici dinșii nu numesc pe Bulgari alt-fel decât Ștîa, Bulgaria — Ștîinică.

Despre rolul substratului românesc în nascerea și în desvoltarea Slavilor transdanubiani aū vorbit mai mult sau mai puțin uniū și alții, mai ales rēposatul Miklosich, și eū însumi în studiul meū: «O pagină din sintaxa romāno-albanesă» (Cuv. d. bātr., II p. 611 — 687.) Va fi mult, mult, fōrte mult de vorbit de acum înainte. Aci noi vom atinge un singur punct, care va întregi celeđise mai sus despre polonismul Bulgarilor și bohemismul Serbilor.

Cele trei unități dialectale slavice se deosebesc una de alta nu numai prin fonetism, dar și prin accentuațiune. Ruteno-rușii au o accentuațiune de tot liberă: accentul poate să cadă pe oricare silabă a cuvântului. La Poloni și la Bohemi, din contra, accentul este nestrămutat, și anume: la Poloni tot-d'a-una pe silaba penultimă, la Bohemi tot-d'a-una pe prima silabă. Așa, de exemplu, numele râului Ialomița poate să fie accentat rusesce în patru feluri: Iălomița, Ialômîța, Ialomița și Ialomîța; polonesce numai: Ialomița; bohemesce numai: Iălomița; — trei sisteme de accentuațiune cu desăvîrșire deosebite.

De aci urmază că la Bulgari, după cum este la Poloni, accentul ar trebui să cadă tot-d'a-una pe penultima, iar la Serbi, după cum este la Bohemi, pe prima; și întocmai așa ar fi fost, dacă substratul românesc cel trans-danubian n'ar fi sguđuit accentuațiunea celor două straturi slavice de acolo. Românii, ca și Italienii, având o accentuațiune pe deplin liberă, au altoit-o Serbilor și Bulgarilor. Această libertate de accentuațiune s'a socotit pînă acuma la Serbi și la Bulgari ca un semn de unitate dialectală cu Rușii, pe când în faptă Rușii, precum am văđut, n'au avut de loc a face nici cu Bulgarii, nici cu Serbii. Inșă accentuațiunea românească n'a putut să distrugă peste tot la Serbi și la Bulgari cele două sisteme anteriore, ast-fel că sistema penultimară, cea polonă, se mai recunoște pînă a-

stădi la Bulgari, iar sistema primară, cea bohemă, se mai recunoște pînă astăzi la Serbi. Și iată cum:

1. Unele sub-dialecte bulgare, bună-ora Zagoricenii și Costurenii, accenteză tot-d'a-una pe penultima întocmai ca Polonii: *édno*, *mómce*, *rákă*, *zénă*, *déte*, *òvčar*, *úmrel*, *galéno*, *četiri*, *zatvoréni*, *npravila*, *mesečina*, *habičká*, *golémo*, *kraliță* etc. etc., mutând accentul în flexiune iarăși întocmai ca Polonii, de exemplu: din *òvčar* «cioban» *ovčàrka* «ciobancă» = polonesce din «*òvčarz — ovčàrka*» (Tzonev, *Za udarieneto v bălgarski ezik*, în *Sbornik* t. 6, Sofia 1891, p. 23.)

2. La Serbi, sdruncinându-se accentuațiunea bohemă prin înriurirea substratului românesc, a rămas totuși tendința de a accentă pe cât se poate mai sus, ast-lel că la auz se pare ca și când accentul ar fi tot-d'a-una pe prima silabă. Din această cauză, că o dovadă de tendința cea generală, când un nume se construiește cu o prepozițiune numele poate să devină atonic, urcându-se accentul pe prepozițiune, bună-ora: *nà ranu*, *nà vodu*, *prèko brda* etc. (Miklosich, *Lautl.* I, 320), întocmai ca bohemesce: *òb den*, *pòd nohou* etc., ceea ce, la numi disilabice sau polisilabice, e peste puțință în celelalte dialecte slavice.

Cunoscutul profesor dela Belgrad, d. Stoian Boškovič, actualul ministru al Serbiei în România, mî-a observat într'o di, că din toți străinii, Slavi și ne-Slavi, Bohemii sînt aceia cari învétă mai lesne și vorbesc mai bine serbesce. Și nu e de mirare,

de vreme ce numai pe Boheмі nu-ı pöte incurca vocala *r*, cantitatea prosodică și accentuațiunea serbescă.

În acest chip băgarea Serbilor și Bulgarilor în unitatea ruteno-rusă a fost pînă acum ca un fel de iluziune optică, datorită împregîturării că Rușii, Serbii și Bulgarii au același alfabet și aceiași limbă bisericescă.

Limba bisericescă mai cu deosebire, adecă vechea bulgară, a servit a formă limba rusescă cea literară, dându-ı un aspect foarte depărtat de graiul rusesc poporan și apropiând'o într'un mod artificial de graiurile slavice trans-danubiane; și aceiași limbă bisericescă a fost în curs de secolii limba oficială și literară a Serbilor, ast-fel că — la prima vedere — rusesce, serbesce și bulgăresce se pare a fi mai-mai tot una, deși în realitate aceste trei graiuri aparțin la trei unități dialectale diferite.

Prin fonetism, pînă și prin accentuațiune, întru cât nu s'a amestecat în ele substratul cel românesc, bulgara este un vechiu dialect polon, serba un vechiu dialect bohem.

La Bulgari, fără îndoieală, înrîurirea românescă se resimte mai puternic decăt la Serbi, ceea ce înseamnă una din trei:

1. saü că stratul serbesc a fost, în provinciile pe cari le-a ocupat, mai numeros decăt stratul bulgar în cele-lalte provincii;

2. saŭ că Meso-latiniŭi aŭ fost mai compactŭi ŝi mai energiciŭ sub Bulgariŭi decăt Iliro-latiniŭi sub Serbiŭi;

3. saŭ că Serbiŭi n'aŭ încetat mult timp de a fi în contact cu dialectele cele înrudite dela Iliria în sus pînă la Bohemia, pe cînd Bulgariŭi s'aŭ vîdut de odată despărțiŭi de trunchiul Polonilor, aŝa că cei d'întăiu aŭ putut să reziste mai bine decăt cei-lalŭi acŭiunii substratului romănesc.

Câte trele cauzele aŭ putut să concurgă la producerea efectului; cauza a treia însă ni se pare a fi fost cea mai decisivă: grabnica isolare a Bulgarilor de elementul polon ŝi prelungita comunitate a Serbilor cu elementul bohem.

Indată după trecerea ŝi aŝedarea Slaviniilor peste Dunăre, fîstele lor locuinŭe dintre Olt ŝi Nistru aŭ fost ocupate de cătră porŭiunea cea mai apusenă a Anŭilor, anume de cătră Ruteni, cari s'aŭ grăbit a apuca Moldova, unde aŭ ŝi rēmas în curs de mai mulŭi secolŭi, luptāndu-se saŭ înfrāindu-se acolo cu Pecenegiŭi, cu Cumanii, apoi cu Romāniŭi. Pe lîngă Ruteni, cată să fi fost ŝi stolurŭi de vechii vecini ai Polonilor Litvani, polonesce «Litwa», un nēm mult mai sēlbatec decăt Slaviŭi ŝi a cārora atingere de atunci cu Romāniŭi, deŝi fōrte scurtă, totuŝi ne-a lāsat o amintire supērăciōsă în cuvîntul «liftă» saŭ «lifsă»: «liftă rea», «liftă spurcată». Acēstă «liftă» saŭ «lifsă» la Moldoveni ŝi la Munteni nu se pōte trage decăt numai din acea epocă, de ōră-ce cu Litvania propriuŭ disă

Românii dela Dunăre n'aũ fost nici odată în vecinătate. Prin Ruteni dară și prin cei-lalți, continuitatea între Slavini, adecã vechii Bulgari, și între Poloni a fost ast-fel ruptă pentru tot-d'a-una. Substratul românesc a putut să lucreze fără nici o pedecă asupra stratului bulgăresc, și a lucrat atât de viguros, încât nu numai a modificat gramatica și a sgduit accentuațiunea, dar încă a transmis Bulgarilor trăsurile cele mai caracteristice ale vocalismului românesc: pe *ea*, pe *oa* și pe vocala obscură mobilă. Despre *ea* și *oa* la Bulgari noi nu vom vorbi aci; despre vocala obscură mobilă vom constata numai că Bulgarii, întocmai ca Români și contra tuturor legilor foneticei slavice, lasă pe *a* a trece în *ă* de câte ori *a* perde accentul: *slătka* și *slătka*, ca la noi *bărbă* și *bărbăt*.

Incepând de pe la finea secolului VII și pînă pe la începutul secolului X, adecã într'un interval de cel puțin două sute de ani, s'aũ cristalisat naționalitatea polono-română a Bulgarilor și naționalitatea bohemo-română a Serbilor, deja după ce se tradusese Sânta Scriptură în vechea bulgară, de vreme ce în limba acelei traduceri nu se recunósce încă puternica lucrare a substratului românesc asupra stratului slav. În acel interval de timp, la finea secolului IX, cade năvălirea Ungurilor în Pannonia, — un eveniment care a dat nascere Moravo-românilor pe de-o-parte, pe de alta Macedo-românilor și Istriano-românilor.

Noi înlăturăm cu totul pe faimosul *Notarius a-*

nonymus Belae regis și celelalte fântâne, în cari se afirmă că Maghiarii la intrarea lor în Pannonia au găsit acolo pe Slavi, mai corect pe Sloveni, și pe Români. Acele fântâne pot fi criticate, pot fi bănuite, pot fi spulberate, pot fi hunfalviste, — puțin ne pêsă. Ca punct de plecare nouă ne ajunge un text istoric mai pe sus de toate texturile: existența Românilor în Moravia. Este un text, pe care o mie de Rösleri nu vor fi în stare să-l răstörne și nici măcar să-l restălmăcască în felul lor. Acei Români cum ôre ar fi putut ei să nemerescă în Moravia, dacă nu i-ar fi împins într' acolo din Pannonia năvălirea Ungurilor?

Astăzi, în urma cercetărilor lui Miklosich și ale lui Bartoš (Moravské Valašsko, în Osvěta, 1880, p. 369—386), nimenea nu se mai îndocsec că Valachiilor din Moravia sînt adevărați Români, cu desăvîrșire slavisați de nu se mai scie de când, dar mai păstrând încă multe cuvinte românesce, unele sub forma românescă cea mai veche, de exemplu «glag = chiag» din latinul rustic «clagum = coagulum» cu nemuierea lui *cl* în *chi*, sau «merenda = merindă» = latinul «merenda» cu netrecerea lui *e* în *i*. Moravo-românii au conservat chiar unele vorbe romanice despărute din graiul românesc, bună-ôră «tropa» = francesul «troupe» = spaniolul «tropa». Un Moravo-român, Beneš Kulda, a publicat în două tomuri basmele româno-morave (Moravské národní pohádky, Praha, 1874—75), în

cară cetitorul se isbesce mereu de asemeni românisme. Epoca slavisirii acestor Români din Moravia este așa de veche, încât nici un document morav nu-î deosebesce de cei-lalți Slavi de acolo. In actele morave din secolul XI abia se mai găsesce câte-va numi personale românesce, precum «Crisan», «Bukan filius Neg» și «Kokor» într'un act din 1052 (Böczek, Cod. Morav. I. 125), cari însă nici acelea nu sînt pe deplin sigure. Aședarea dară a acelor Români în Moravia trebuie urcată cu vr'o doi secolî mai sus, întălnindu-se ast-fel din punct în punct cu năvălirea Ungurilor în Pannonia.

Năvălind în Pannonia despre nord și orient, Ungurii aū trebuit sîresce să împingă pe Români de acolo în cele două direcțiuni opuse puncturilor de intrare, adecă spre occident și spre sud. Spre occident aū lost împinși Români pe cari îi găsim apoi în Moravia, cu totul despărțiți de restul Românimii și slavisați fără nici o greutate; spre sud, adecă peste Dunăre, a fost împinse alte cete de Români, din cari unii, cei din Bosnia mai ales, și-aū păstrat mult timp naționalitatea și s'aū serbisat d'abia după secolul XV (Miklosich, Wander. d. Rumunen, 3 — 6), alții — Istriano-români — aū nemerit tocmai pe la Triest, unde aū putut să resiste bine-reu serbisării, mulțumită stăpânirii italiene de acolo; in fine o samă, numărul cel mai mare, trecënd prin clementul serbesc și prin cel bulgăresc, s'aū străcurat în Macedonia, în Epir și în Tesălia, unde nu s'aū desnaționalizat din causă că acolo se începuse deja

lupta între Grecii și între Slavii, ast-fel că nici Grecii nu mai erau tari, nici Slavii nu se întăriseră încă. Profitând de acest antagonism, Românii sciură cu dibăciă a se însoți: când cu Grecii contra Slavilor, când cu Slavii contra Grecilor, căutând mai pe sus de toate a se consolida ei-înșiși, iar după ce se consolidară, peste vr'o doi secolii și mai bine, ei au isbutit a funda imperiul româno-bulgar al Asanilor.

Așa dară nascerea Macedo-românilor, a Istriano-românilor și a Moravo-românilor datéză de o potrivă din secolul X, nefiind ei toți alt-ceva decât nisce Daco-români împinși din Pannonia spre sud și spre apus prin năvălirile maghiară. Tocmai acesta rezultă și din cronica rusescă a lui Nestor, scriitor din secolul XI, care dice sub anii 886.—898 (ed. Miklosich p. 12): «aū trecut lângă Kiew «Ungurii, pe delul ce se numesce cel unguresc, și «ajungând la Nipru aū aședat corturile lor, căci «umblă și ei cu corturi ca și Cumanii, și venind din «părțile răsăritului s'aū repeđit peste munți mari «și aū început a face răsboiu cu Românii și cu «Slovenii cari locuiaū acolo, fiind-că d'intău locuiseră «acolo Slovenii, apoi Românii aū cuprins pământul «Slovenilor, de aci Ungurii aū gonit pe «Românii și aū rămas cu Slovenii, pe «cari i-aū supus, și de atunci se chiamă Țera-Ungurescă, și aū început Ungurii a face răsboiu Grecilor, prędând Tracia și Macedonia pînă la Tesalonica, și aū început a face răsboiu cu Moravii și

«cu Boheșii /...» În acest prețios text nu numai se constată că Ungurii au găsit pe Români în Pannonia («počașa volevati na živušcaia tu Vlahy») și că i-au alungat de acolo («Ugri prognașa Vlahy i naslėdiša zemliu»), dar se mai constată tot-o-dată că mișcarea cea centritugă a Ungurilor s'a făcut anume în cele două direcțiuni, spre sud către Balcani și spre apus către Moravia: prima mișcare ne-a explicat deja mai sus originea Românilor transdanubiani de astăzi, iar a doua mișcare pe aceia a Moravo-românilor.

În cronică lui Nestor trebuie despărțită cu stăruință partea cea dela început, în care nu se află nici o indicațiune cronologică, de partea cea următoare, unde evenimentele sînt înșirate an după an, anume dela anul 852 încóce. Prima parte, o stângace țesătură de legende, n'are aprópe nici o valóre istorică. Acolo, bună-óră, Nestor ne spune d'întăiú că «Vlachii» au alungat pe toți Slavii din regiunea Dunării, făcėndu-i să plece spre nord; apoi mai jos ne povestesc că apostolul Andreiu a găsit pe Slavi tocmai la Novgorod; de unde rezultă că acea alungare a tuturor Slavilor din regiunea Dunării se întămplase cu mult timp înainte de Crist, de vreme ce pe timpul apostolilor ei erau deja aședăși la Novgorod, iar prin urmare numele «Vlachilor» nu se mai póte aplica nici chiar la vechii Romani, astfel că școla lui Schaffarik se vėdu silită a preface pe acei «Vlachii» în Galii și a născoci o fantasma-goriă a unor lupte pre-istorice între Slavi și Celți.

Încă odată, prima parte a cronicelii lui Nestor e aproape o galimatiă. Cu totul alt-ceva este partea cea cronologică. Aci călugărul dela Kiew, înșirând lucruri apropiate de timpul seü și despre cari el avea informațiuni precise, devine unul din isvórele cele mai prețioase pentru istoria medievală a Europei orientale. De această natură este și relațiunea de mai sus a lui Nestor despre mersul Ungurilor pe lângă Kiew, despre trecerea lor prin Carpați, despre intrarea în Pannonia, despre lupta cu Slovenii și cu Românii, despre gonirea Românilor. Această relațiune resistă oricărui restălmăcirii rósleriane.

Primul text, care menționează pe Macedo-români, este din anul 976, adecă numai vr'o opt-deci de ani după năvălirea Ungurilor în Pannonia. Acel text se cuprinde anume la Bizantinul Kedrenos (II, 435) și ne spune, că atunci un principe Bulgar a fost ucis de «nesce drumășii români»: «παρά τινων Βλαχῶν ὁ δειτῶν». Româniile fugăriți din Pannonia nu erau încă așezați nicăiri într'un mod statornic, ci alcătuiau d'o-cam-dată cete de bejenari fără adăpost.

Peste un secol lucrurile se schimbă. La Bizantinul Kekaumenos, scriitor de pe la 1070, al căruia text s'a descoperit abia de vr'o deuce ani, ne întimpină următorul pasagiu :

<p>Παραγγέλλω δὲ ὑμῖν καὶ τοῖς ἐξ ὑμῶν τοῦτο</p>		<p>Să sciți dela mine, voi și ai voștri, că al</p>
--	--	--

ἐπεὶ δὲ τὸ τῶν Βλάχων γένος ἀπιστόν τε παντελῶς (ἔστι) καὶ διεστραμμένον, μήτε εἰς Θεὸν ἔχον πίστιν ὁρθὴν μήτε εἰς βασιλέα μήτε εἰς συγγενῆ, ἢ φίλον, ἀλλὰ ἀγониζόμενον πάντας καταπραγματεῖσθαι ψεύδεται δὲ πολλὰ καὶ κλέπτει πάντ' ὀμνύμενον καθ' ἐκάστην ὁρκοὺς φοικωδεστάτους πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ φίλους καὶ ἀδελφούς· ἁδιδίως· ποιοῦντες ἀδελφοποιήσεις καὶ συντεχνίας καὶ σοφισζόμενοι διὰ τούτων ἀκατὰν τοὺς ἀπλοστέρους· οὐδέποτε δὲ ἐφίλαξεν πίστιν πρὸς τινα, οὐδὲ πρὸς τοὺς ἀρχαιότερους βασιλεῖς τῶν Ῥωμαίων. Πολεμηθέντες παρὰ τοῦ βασιλέως Τραϊανοῦ καὶ παντελῶς ἐκτριβέντες ἐάλωσαν, καὶ τοῦ βασιλέως αὐτῶν Δεκεβάλου ἀποσφραγέντος καὶ τοῦ βασιλέως αὐτῶν Δεκεβάλου ἀποσφραγέν-

Vlachilor nēm e necredincios la culme și stricat, nici lui Dumneḃeu ținēnd credință drēptă, nici împēratului, nici rudei saū amicului, ci silindu-se a-ī amăgi pe toḃi. Marī minciūnoși și tālhari vestiḃi, ei sīnt pururea gata a jura prietenilor cele maī grozave jurăminte, și a le cālca apoī cu ușurință, făcēnd frății de cruce și cumetrii, meșteri de a înșelā prin ele pe cei proști. Nici o datā n'aū fost ei cui-va cu credință, nici chiar vechilor împērași ai Romanilor. Impēratul Traian îi atacase, i-a strivit de tot și i-a robit, uciḃēnd pe împēratul lor Decēbal, al căruia cap a

τος καὶ τὴν κεφαλὴν ἐπὶ
 δόρατος ἀναρτηθέντος ἐν
 μέσῃ τῇ πόλει Ῥωμαίων.
 Ὅδοι γὰρ εἰσὶν οἱ λε-
 γόμενοι Λάκαι καὶ Βέσ-
 σοι; ὄκουν δὲ πρότερον
 πλησίον τοῦ Δανουβίου
 ποταμοῦ καὶ τοῦ Σάου,
 ὃν νῦν ποταμὸν Σάβαν
 καλοῦμεν, ἐνθα Σέρβοι
 ἀρτίως οἰκοῦσιν, ἐν ὄχυ-
 ροῖς καὶ δυσβάτοις τό-
 ποις. Τούτοις θαρροῦν-
 τες ὑπεκρίνοντο ἀγάπην
 καὶ δούλωσιν πρὸς τοὺς
 ἀρχαιότερους βασιλεῖς
 καὶ ἐξερχόμενοι τῶν ὄχυ-
 ρομάτων ἐληίζοντο τὰς
 χώρας τῶν Ῥωμαίων
 ὄθεν ἀγανακτήσαντες κατ'
 αὐτῶν, ὡς εἴρηται, διέφ-
 θειραν αὐτοὺς. Οἱ καὶ
 ἐξελθόντες τῶν ἐκεῖσε
 διεσπάρησαν ἐν πάσῃ τῇ
 Ἡπείρῳ καὶ Μακεδονίᾳ,
 οἱ δὲ πλείονες αὐτῶν
 ᾤκησαν τὴν Ἑλλάδα... (1)

tost înșipt într'o suliță
 în mijlocul orașului Ro-
 ma. Ei sînt așa numiți
 Daci și Bessi. De 'ntăiu
 locuieră în vecinătatea
 Dunării și a fluviului
 Savi numit astăzi Sava,
 unde acum locuiesc Ser-
 bi, în locuri tari, grele
 de străbătut, pe cari
 rezemându-se, făcărău
 iubire și supunere că-
 tră vechii împărați, pe
 când din întăririle lor
 năvălău și pustiău pro-
 vinciiile Romanilor, în-
 cât aceștia, perdend răb-
 darea, precum am spu-
 s'o, i-aū strivit. Atunci
 fugind de acolo, ei s'aū
 răspândit în tot Epirul
 și Macedonia, cei mai
 mulți s'aū aședat în E-
 lada...

(Vasilievski, Событы и рассказы византийскаго боярина
 XI вѣка, Petersburg 1881, pag. 106 — 2, 169.)

În acest pasagiū, este o parte, pe care Kekau-
menos a luat-o din lecturile sale clasice, bună-
oră despre Bessi din Strabone (VII, 5 § 12) și de-
spre lupta lui Traian cu Decebal din Dione Cassiū
(ed. Gros, IX, 419); este o parte însă, în privința
cării el nu putea să aibă decât informațiuni per-
sonale, și anume:

1. în secolul XI Români locuiaū în Epir, în
Macedonia, și foarte mulți în Elada;

2. acei Români scieaū să ametească și să înșele
prin viclenia pe toți dușmanii lor;

3. ei venira acolo, fugind dintr'o regiune înve-
cinată cu riul Sava, adică nu din Dacia, ci din Pan-
nonia.

De cătră cine fuseseră alungați Români din Pan-
nonia? Acesta Kekaumenos n'o sciea, și de aceea
el o atribuie într'un mod vag «vechilor împărați»,
cădând ast-fel în două nepotrivelii:

1. ar fi fost absurd ca «vechii împărați» să fu-
gărescă pe Români din Pannonia tocmai în inte-
riorul imperiului, adică să-i adăpostescă în loc de
a-i goni;

2. din cauza acelei fugăriri Români veniseră a
se așeza pînă în Elada, unde iarăși ar fi absurd
de a-i căuta sub «vechii împărați».

Pasagiul din Kekaumenos se pôte înțelege pe
deplin numai întregindu-se prin cronica lui Nestor:
invasiunea maghiară a fost aceea care alungase pe
Români din Pannonia.

Tuturor istoricilor noștri a rămas necunoscut un prețios chrisov dela împăratul bizantin Basiliu Bulgarohtonul, care — după ce nimicise primul imperiu bulgăresc — ne spune în anul 1020 că: «în întreaga Bulgariă se află împrăștiți Români, iar «lîngă rîul Vardari, adică în Rumelia, locuiesc o «samă de Unguri»: τῶν ἀπὸ πάσαν Βουλγαρίαν Βλάχων καὶ τῶν περὶ τὸν Βαρδάρειον Τούρκων (Голубинский, История перквей, Москва 1871 p. 263.)

Acei Români din 1020 nu erau Meso-Latinii cei găsiți de Slavinii în Balcani în secolul VII și despăruți apoi prin amestec cu dînșii, ei erau Româniîi cei alungați de către Unguri din Pannonia pe la 900 — 950, pe cari gonindu i Maghiarii, „Τούρκοι.“ în cronicile bizantine, o samă din acei Maghiariîi aũ remas și ei în Rumelia.

Mențiunea Ungurilor la un loc cu Româniîi în chrisovul împăratului Basiliu Bulgarohtonul e foarte caracteristică. Pretinde-va un Hunfalvy, pentru a nu-și perde procesul cu Româniîi, cum că și acei Unguri locuiaũ peste Dunăre tot din epoca lui Aurelian? ca și colonia cea unгурescă de lîngă Ochrida, pe care o menționeză Anna Comnena: «οἱ περὶ τὴν Ἀχριδαν οἰκοῦντες Τούρκοι»?

Despre acești Unguri vorbesce și Anonimul regelui Bela, când ne spune că în invasiunea peste Dunăre, perđend pe căpitanul lor, ei din prostiă nu s'aũ mai întors în Ungaria: «stultus populus, quia mortuo domino suo viam non dilexit redire ad patriam suam.» Dînșii aũ rămas dincolo de

Balcani din prostiă, fie și așa, de oră-ce nu avem nici o probă contrariă; Românii însă, alungați din Pannonia de nēmul acestui «stultus populus», au trebuit să rămână peste Dunăre de nevoie.

Năvălirea Ungurilor a avut o importanță extremă pentru istoria Peninsulei Balcanice în vécul de mijloc. Pe Românii din Dacia, țari prin cetatea munților, Arpad și urmașii seî n'aũ fost în stare să-î slărâme sau să-î gonéscă, ci chiar din contra au fost aprópe tot-d'a-una bătúți de dînșii; pe Românii însă cei de pe șesul Pannoniei, reũ adăpostii și póte și reũ organizați, Maghiarii i-aũ alungat, și de aci următóarele doé consecințe:

de'ntăiu, cătră naționalitatea serbă, plămădită din amestecul Bohemilor cu Iliro-latinii, s'a mai altoit acum un element daco-latin, de astă-dată nu ca substrat, ci numai ca accident, dar accident fórte însemnat prin înrudirea sa cu substratul;

al doilea, s'a născut naționalitatea macedo-română, care în curs de vr'o doé-sute de ani, de la secolul X pînă la secolul XII, n'a încetat de a se tot lăți, de o parte pînă la pólele Balcanilor, de alta pînă la nordul Eladei.

Calea fiind odată deschisă, din când în când puteau a se mai adăuga cătră acei Macedo-români cete noué de Români, sau din Dacia, sau din cei eșiți cu dînșii tot din Pannonia și cari se opriseră printre Serbi.

Să nu fi fost năvălirea Ungurilor, nu s'ar fi născut acel puternic imperiũ româno-bulgar al lui Ioniță

Asén, care dete Bizanțului prima adevărată lovitură de mörte.

Când alăturază cine-va dialectul daco-român sau al *Românilor* propriu și cu dialectul macedo-român al *Armânilor* și cu cel istriano-român al *Rumerilor*, nu pöte să nu constate următoarele:

1. Aceste trei dialecte diferă între ele mai puțin decât dialectele provinciale din Italia și din Franța, iar prin urmare e peste putință ca rumperea continuității între ele să fie veche. Separațiunea s'a operat târziu, după ce totalitatea unei singure limbi românesce fusese deja pe deplin formată, crescută și consolidată, ceea ce s'a întâmplat anume între secolii III — IX, în curs de șese-sute de ani, în țera unde Traian își pusese piciorul trecând podul dela Severin, și de unde apoi elementul românesc s'a întins treptat în Ardeal, în Banat, în Pannonia.

2. Dialectul daco-român presintă o dezvoltare liniștită organică, în care nu ne întimpină contrastul între un pré mare conservatism pe de o parte și între o pré mare desfigurare pe de alta, ca la Macedo-români și cu atât mai mult la Istriano-români. Un asemenea contrast este rezultatul unei sguideri. Ori-ce sguidere disequilibră. Dialectul macedo-român și cel istriano-român s'a sdruncinat prin colindările lor, pe când cel daco-român s'a mișcat simetricese, rămânând nestrămutat în aceleași condițiuni teritoriale, climaterice și etnice.

Faimósa teoriá a lui Rösler este o ipotesá anti-linguisticá și anti-istoricá tot-o-datá. Anti-linguisticá, de vreme ce ea se întemeieázá pe absoluta nescire a legilor de formațiunea dialectelor. Anti-istoricá, fiind-cá ea uitá, în genere, că popóarele din vécul de mijloc se împingeaú dela nord spre sud, nici odatá dela sud spre nord, și uitá în specie că Românií eraú atuncí ciobanií, iar migrațiunile ciobanilor sînt tot-d'a-una iaráși dela nord spre sud, nici-odată dela sud spre nord.

Când e vorba de începutul popórelor și de epoce întunecóse din vieța lor, orí-ce studiu exclusiv istoric duce la încheieri greșite; la încheieri greșite, nu mai puțin, duce orí-ce studiu exclusiv lingvistic. Pentru a nemeri adevérul, saú încaí a ne apropia de adevér, trebuie neapărat un studiu paralel istorico-lingvistic. Când un text istoric se întăresce printr'un fapt lingvistic saú vice-versa, ambele urmárite pe o cale strîns metodicá, atuncí și nu-mai atuncí adevérul e găsit.

Isprávind, mă întreb acuma : isbutit'am óre a limpeði problemele cele mari, puse în capul studiului de față?

Primul strat etnic cunoscut al Peninsulei Balcanice întregi aú fost Pelasgii, o ginte ne-semiticá și ne-índo-europeá, séménând la apucături mai ales cu vechii Egiptenií.

Peste substratul pelasgic, amestecându-se cu el,

s'a'au aședat, cu vr'o 2000 de ani înainte de Crist, doē ginți indo-europee deosebite: Elenii și Tracii.

Grecii de astăzi, cu tōte ingredientele străine primite în cursul vécurilor, sînt o continuitate directă a anticilor Eleni; iar o continuitate directă a anticilor Traci sînt Albanesii de astăzi, cari însă represintă numai unul din numeroșele dialecte tracice.

Afară de Albanesii, toți cei-lalți Traci, împărțiți într'o mulțime de popōre mari și mici, au fost de-naționalizați sub dominațiunea romană, și anume Tracii cei sudici, dela Balcani în jos pînă la Elada au fost grecișaiți, Tracii cei nordici au fost latinisaiți.

Latinisarea Tracilor nordici, făptuită între secolii III — VI, a produs trei dialecte traco-latine: dialectul meso-latin între Dunăre și între Balcani, dialectul iliro-latin între Balcani și între Adriatica, dialectul daco-latin în Carpați.

În secolul VII, aprōpe în același timp, un popor slav de ramura polonă s'a aședat peste Meso-latinii, cu cari amestecându-se, a dat nascere națiunii româno-slavice numite mai târziu Bulgari, iar un popor slav de ramura bohemă s'a aședat peste iliro-latinii, cu cari amestecându-se, a dat nascere nēmului româno-slavic al Serbilor.

Înainte, și în tot timpul acelor mișcări polono-boheme, Daco-latinii locuiaū neturburați în Oltenia, în Banat și într'o parte a Ardélului, de unde cu încetul își întinseră crengile asupra Pannoniei, pe cînd în Moldova și pînă la Olt se învârtiau —

parte Tătari, parte Slavī — Pecenegii, Cumanii, Rutenii și chiar Litvani.

Năvălirea Ungurilor în secolul X n'a putut să nimicescă sau să alunge pe Români cei din părțile Daciei propriu zise, dar a reușit să împingă o samă de Români din Pannonia spre Moravia, unde ei n'aū întârziat a fi slavizați, iar pe cei-lalți Români tot din Pannonia i-a gonit peste Dunăre, unde dinșii parte s'aū slavizat, parte s'aū păstrat în Istria, partea cea mai mare a alcătuit simburile Macedo-românilor de astăzi.

În acest mod, după secolulul X, afară de Dacolatini cei vechi remași în Carpați, cari aū păstrat numele de *Români*, menționat deja la Iornande, s'aū ivit două odrasle ale lor peste Dunăre: *Armânii* la sud de Balcani și *Rumenii* lângă Triest.

Sînt acum trei-deci de ani și mai bine de cînd, printr'o monografiă despre *Io* în titlul Domnilor români și bulgari și printr'un studiu intitulat «*Perit'aū Dacii?*», eu începusem un șir ne'nterupt de cercetări analitice asupra istoriei române. Lucrarea de față, o scurtă sintesă a acelei lungi analise, este ultimul cuvînt al meu asupra unor mărețe nedumeriri, cari m'aū sbuciumat peste un pătrar de secol. Căutînd tot-d'a-una adevărul numai pentru adevăr, fără nici un folos egoist și fără nici o tendință șovinistă, sînt fericit de a constata că nu m'am contrașis nici-o-dată în trăsurile cele fundamentale, deși m'a plăcut tot-d'a-una a mă completa, și une-

orî a mă rectifica eu însu-mi, în amărunte. Dar fericirea mea cea mai mare este, că rezultatul definitiv al muncii mele nu împinge la desbinare, ci îndemnă la înfrățire. Tóte popóarele balcanice, Româniî, Greciî, Albanesiî, Serbiî și Bulgariî, ne apar acum ca o singurâ familiâ strîns înruditâ, ca un *συνπρόσιον* de frați, de veri și de cumnați.

A J U N G

(ETYMOLOGICUM MAGNUM, T. I, P. 617—636)

Ajùng s. agiùng (*ajuns* s. *agiuns*, *ajungere* s. *agungere*), vb.; rejoindre, réunir; atteindre, saisir; arriver, parvenir, recourir; devenir, se réduire; suffire, assez. Nu cunôscem pentru acest verb, din texturî saũ din popor, sensurile: «fournir, gagner, regagner, passer» (Cihac); chiar fără ele însă, ca activ, neutru, reciproc și reflexiv, *ajung* are o mulțime de înțelesurî saũ sub-înțelesurî, circulând fórte des nu numai în graful obiçinuit, dar încã în proverbi și 'n idiotismî. Sensul fundamental este latinul *adjungo* = *ad + jungo* «unesc la o-altã prin capete un ce cu un ce». Dar de aci, punctul de plecare aprópe de tot ștergându-se, pornesc și une-orî se încrucișezã diferite sensurî secundare și terțiare, pe carî nu le are prototipul latin și carî, dintre dialecte romanice, ne întimpinã întru cât-va numai în italianul *aggiungere* saũ *aggiugnere*, mã ales în vechea italianã. Tóte sensurile lui *ajung* se explicã prin corela-

țiunea sa cu *întind*. Prin *întindere*, două capete se *ajung* = «se rejoignent»; prin *întindere*, cine-va sau ce-va *ajunge* = «atteint, saisisit»; prin *întindere*, noi *ajungem* = «arrivons, parvenons, recourons», și așa mai încolo. De aceea, când *ajung* figurază într'o frază legat cu *întind*, este a-nevoia adesea de a'î lămuri sensul precis. Așa în doina :

Se'ntindea și n'ajungea ..

(Jarnik-Bărsan, Transilv. 430)

ajung însemnează tot-o-dată: «rejoindre, atteindre, parvenir, suffire.»

I^o. *Ajung* «rejoindre, réunir.»

Cu sensul fundamental a d + j u n g o, al nostru *ajung* s'a păstrat abia în forma reciprocă: a se *ajunge* «rejoindre l'un l'autre.»

Proverb: «Rótele se gonesc una pe alta și nu se *ajung* nicî o dată» (Pann, II, 80).

Altul: «Dél cu dél se *ajunge*, dar încă om cu om» (Conv. lit. 1877, p. 174), unde ar fi mai logic: «dél cu dél nu se *ajunge*», după cum este același proverb în mai toate limbile (Düringsfels); în dialectul sicilian: «munti cu munti nun si j u n c i mai.»

Un cântec basarabian blăstemând Prutul :

Mal cu mal nu se zăréscă,
Glas cu glas nu se lovéscă,
Ochî cu ochî nu se *agîungă*
Pe-a ta pânză cât de lungă...

(Alex., Poes. pop., 223)

Print'r'o tranzițiune semasiologică imediată : «re-joindre l'un l'autre == tomber d'accord, s'entendre», reciprocul «a se *ajunge*» înseamnă a se înțelege unii cu alții.

Lexicon Budan: «M *ě* *ajung* c u cine-va în ce-va saũ despre ce-va, adecã m *ě* a *ș* e *đ*, m *ě* nã rã v e s c, congruo, convenio, consentio cum quopiam super re quadam.»

De aci idiotismii :

«A se *ajunge* c u tî r g u l = faire un marché.»

Alexandri, Pêtra din casã, sc. 18: «Ei cautã sã gãsescã cele doã sãlașe de Țigani, pentru care d-võ-strã, ca nisce pãrinți bunî, nu v'ați putut *ajunge* c u tî r g u . . .»

Același, Pãpușãrîul: «Iacã Turcu și Cazacu, Pilaf Aga și cu Moscov Ghiaur, dușmanî de mörte, cariî luaserã deprindere a'și giuca calu pe pãmîntu nostru, de cãte ori nu s'*ajungeau* c u tî r g u . . .»

Se đice și: «a se *ajunge* d i n p r e ț». Laurian-Maxim: «Nu ne-am putut *ajunge* d i n p r e ț = nu ne-am putut învoi asupra prețului.»

«A se *ajunge* d i n đ e s t r e = când pãrinții pãrechii se învoesc asupra đestrii» (G. Tuțuianu, Muscel, c. Valea-mare; S. Istratescu, Dîmbovița, com. Cobia).

«A se *ajunge* l a c u v i n t e» (Baronzi, Limba p. 45).

Fiind însă cã atunci când unii se *ajung* fãrã scirea altora este mai tot-d'a-una spre paguba saũ vãtãmarea cuî-va, expresiunea a cãpëtat un sens

pejorativ, cu care ne întimpină des în vechile-texturi.

Cantemir, Ist. Ierogl. (Mss. în Acad. Rom. p. 135): «Deci socotiți binișor, că de nu sînt acolo-acele doaă jiganii, filul adecăte și inorogul, să nu cum-va prin serisori cu lupul să se *ajungă*...»

N. Muste, Letop. III, p. 15: «Atunce Petriceico-Vodă și cu Grigorie Vodă s'au sfătuit să se închine la Leși, să stea cu toții să bată pre Turci, să nu se așeze Pașă în cetatea Hotinului; și *ajungându-se* cu Leșii, i-au chîemat să vie mai curând...»

Același, p. 42: «Mazepa Hatmanul Căzăcesc, om și cap a toată țara Căzăcescă, vrând să viclenescă pre Moscal dela care avea milă și cinste, s'au *ajuns* cu Craful Șvedului...»

Neculce, Letop. III p. 300: «Stătuit'au atunce [hatmanul Sinavski] pe Craful Avgust de s'au *agiuns* cu Moscul...»

Același p. 269: «s'au *agiuns* hatmanul și cu Iordachi visternicul și cu toți slujitorii să ridice pe Dimitrașco Bețadé, feciorul lui Cantemir Vodă, Domn în locul tătăne-său...»

Același p. 305: «*Agîunsu*-s'au Constantin Duca Vodă atunce cu Capigi-bașa...»

II° *Ajung* «atteindre, saisir».

Pentru ca să în t r e c î pe cine-va care este înaintea, sau pentru ca să apucî ceea ce nu se află lîngă tine, ori pentru ca să n i m e r e s c î unde ai vré să fii, trebui mai întăiu să te mișci ca să *ajungi*. În acest sens, *ajung* se învecinează cu în-

trec, cu apuc, cu nimeresc, dar anume ca un moment imediat anterior. E sinonim cu ating, deosebindu-se în două privințe: pe de o parte, ating nu presupune osteneală, pe când *ajung* rezultă tot-d'a-una, mai mult sau mai puțin, dintr'o mișcare obositore; pe de alta, *ajung* nu implică neapărat un contact direct, fără care nu se poate atingere.

Din cauza elementului material al lui ating, care lipsesc în *ajung*, între ambii termeni, poate fi chiar un fel de antagonism. Așa, de exemplu, «ating cu cuvîntul» este ce-va dușmănesc: «blesser par un mot», pe când «*ajung* cu cuvîntul» exprimă noțiunea aprăpe prietenescă de «grăesc cătră cine-va, adpello, adloquor, adfor» (Lex. Bud.), mai ales atunci când chiămăm pe ore-cine de departe și isbutim, în sfîrșit, ca să ne audă.

Ajung cu sensul de «atteindre, saisir» se nuanțează în circulațiune: 1°. ca termen comun; 2°. ca termen de blăstem; 3°. ca termen juridic.

1°. In accepțiunea ordinară.

a) *Ajung* «atteindre».

O ființă alergând *ajunge* pe o altă.

Pravila Moldov. 1646, f. 66: «i-au căutatū numai a da dosū ș'au începutū a fugi, iară celalalt l'au aḡunsū și l'au omorātū...»

Dosofteiū, 1673, f. 23 b:

Datu-mī-ai vārtute și mī-ai lārgit pașī
Să poē călca lute să mī-aḡung pizmașī;
Dēca'ī voi aḡunge, să fac intr'inș cārdurī...

Balada «Fata cadiului»

Ș'așa bine că sugea
 Mai că mai îl *ajungea*...

O doină:

Apucați pe drum la vale
 Ș'*agiunsei* pe Lena'n cale...

(Alex., Poes. pop. 1., 237)

În sens figurat, dar presupunându-se tot-d'a-una muncă sau stăruință, dacă nu alergătură materială, o ființă *ajunge* pe alta în știință, în meșteșug, în putere, în bogăție, etc.

Tot figurat, personificându-se o abstracțiune sau un ce neînsuflețit, dar susceptibil de mișcare:

Mă tot uit uitare lungă,
 Dăr norocul să m'*agiungdă!*
 Și norocul nu m'*ajunge*,
 Și mijlocul mi se frînge
 De greul păcatelor,
 De sarcina armelor...

(Alex., Poes. pop. 2., 255)

Omiliar dela Govora, 1642, p. 73: «...ce cuget pre elu 'l va *ajunge*, când mulți părăși vor pune-înnainté acelu judecătoriu jeluire sa spre el...?»

Doină ardelenescă:

Scrie doă-trei rînduri,
 Și'l *ajung* niște gînduri;
 Tipă condeful pe masă
 Și mi se plimbă prin casă...

(Jarnik-Bărsanu, 120)

I. Văcărescu p. 66 :

*Ajunge-o, riule, curgând !
Fă-o să vie mai curând !
Spune'i strigând'o c'am remas
Pe marginea ta fără glas...*

Tot așa *ajunge* o săgétă saū un glonte: «l'aū: *ajuns* togma în inimă = în ipsum ejus cor collineavit» (L. B.).

Ajung «atteindre» se construiesce de regulă cu un nume pus în regim direct.

Legenda Sf. Parascheve, text din secolul XVI (Cod. Mss. miscell. al Bis. Sf. Nicolac din Braşov p. 65): «nu vru să mai aştepte mai multă să se chinuască, ce toate împreună lăsă-le de se luo de fugi, și p u s t i i a *ajunse* ...»

Moxa, 1620, p. 400: «(Otmanū) au luat multe țări despre răsăritū de le-au robitū și le-au pridăditū, până ce *ajunseră* c e t a t é Brusa...»

Asemenea la Anton Pann, Prov. I, 79:

Doi cu picîore ológe
Mergend ș'*ajungend* u n d é l,
Unu'ncepu să se róge...

Ací aparține și:

Trimise la matmuță, vestită vrăjitóre,
Ce spun că sciea multe și că proorocía
Intâmplările tóte, după ce se trecea;
Trimise, đic, la dinsa, să'i facă întrebare:
Cum póte să *ajungă* s f i r ș i t u l ce doresce...

(Gr. Alexandrescu, Drapeata Ieniu).

Lexicon Budan : « Rele timpuri am ajuns = in mala tempora viximus. »

In toate aceste exemple, dacă n'ar fi regim direct, *ajung* n'ar mai însemna «atteindre», ci «arriver». Cu regim indirect, *ajung* își păstrează sensul de «atteindre» numai când are o înaintare în spațiu fără un punct bine hotărât, sau o mișcare a unui ce ne'nsufleșit.

N. Muste, Letop. III p. 14 : «Turcii cum au trecut Nistrul, au început a prăda și a da foc, cât au putut *agiu*nge prin țara Leșescă...»

Doină din Basarabia :

Moscălesce-o!u invăța
Când e!u limba m!-o!u u!ta,
Când a cresce grău'n tindă,
Ș'a *agiu*nge spicu'n grindă,
Când a cresce grău'n casă
Ș'a *agiu*nge pă!ne'n masă!...

(Alex., Poes. pop², 404).

«Im! *ajunge* veșm!ntul la călcăe = mein Kleid reicht bis an die Fersen» (L. B.).

In proverbi, locuțiuni proverbiale și idiotism! :

«Despre un om nenorocos se țice : nu p!te *ajunge* la cr!nga verde» (Preut G. Trailă, Temeș!ra).

«Vulpea dac! n'*ajunge*, țice c! pute» (C. Negruzzi, Scris. XII), — proverb n!scut din vechea fabulă.

«Cine pl!c! de dimin!ț! , departe *ajunge*...» (Pann, I, 151) ; in Bucovina : «cine m!nec! mai desdimin!ț!...» (Marian, Desc!ntece, 7).

Légă sacul pină e rătund,
Nu când *ajunge* la fund.

(Pann, III, 72)

Când e omului să'i vie
Vre un reu fără să'l scie,
Or zăbovesce
Pină'i sosesce,
Or dă tugă
Să'l *ajungă*...

(Ib. I, 144)-

Sub forma reflexivă:

Cuvintul
E ca vintul:
Nu se *ajunge* nici cu armăsarul,
Nici cu ogarul...

(Ib. I, 21)

De la Vrancea (B. Ștefănescu), Sultănică p. 10:
«nu dóră c'ar fi fudulă să nu'i *ajungî* cu stră-
murarița la nas...».

Se dice cu același sens: «a *ajunge* cu prăjina la
nas.»

«*Ajunge* cu țitul la os», când suferința nu
mai e de răbdat.

I. Văcărescu p. 540:

Milă să cer, sint Iricos;
Reul mî-a *ajuns* la os...

În balada «Balaurul»:

Sai, bădiță ortomane,
Că m'*agîunge* la ciolane!
Sai, bădiță, de mē scôte
Că m'apuc fiori de mörte!...

Idiotismî:

«Vorbescie fie-care cum î l *ajunge* mintea», sinonim cu «cum î l taiă capul», în ambele casurî cu sensul de: «cum o nemeresce.»

Legenda Sf. Parescheve, sec. XVI (Cod. Mss. misc. al bis. Sf. Nic. din Braşov, p. 70): «a mérge la lăcuita cêia ce nimé c u m i n t e n u o poate *ajunge*...»

Alt idiotism: «a *ajunge* di n urmă» sau: «a *ajunge* d u p ă urmă».

I. Créngă, Cinci pânî (Conv. lit. 1883 p. 485): «Tocmai când scôseră pânile din traiste, İaca un al treile drumeţ necunoscut İi *ajunge* din urmă şi se opresce lîngă dînşii...»

A. Pann, Prov. III, 82:

Când plecă ca să se ducă, după dinsul s'a luat,
Ş'*ajungându*'l după urmă, ce faci, sine? l'a'ntrebat...

Alt idiotism: «pe unde *ajunge*, g e m e p ă m î n t u l.»

Zilot, Cron. p. 85: «era, pociu đice, curată cêtă de tâlharî, că pe unde *ajungea* gema pămîntul...»

b) *Ajung* «saisir».

Coresi, 1577, ps. VII: «de să m â n e amu draculŭ sufletulŭ meu şi să *ajungă*», acolo unde la Dosofteu, 1680: «ca să g o n é s c ă amu vrăjmaşul sufletul meu şi să'l *ajungă*», iar în Vulgata: «p e r s e q u a t u r ergo inimicus animam meam et c o m p r e h e n d a t...»

Samuil Clain, Invęţaturî (Blaj 1784) p. 9: «cum pentru tine tot-dé-una în nevoi şi în primejdii

mî-am pus viața, iară astăzi, *ajungându-mă* nevoia,
îmî trebuie ajutoriu dca tine...»

Cu același sens de «apucă», *ajunge* pe cine-va
bóla, oboséla, grija etc.

Balada «Blăstemul» :

De mergea ce mai mergea,
Greu zăduf îl a p u c a,
Ostenéla 'l *ajungea*
Și el, märe, se culca...

(G. D. T., Poes. pop. 436)

În poesia poporană e mai cu samă des: *ajunge*
d o r u l, în loc de: «apucă.»

O doină din Ardel:

Când m'*ajunge* dor de ducă,
Mă duc la dél ca pe luncă;
Când m'*ajunge* dor de mers,
Mă duc la dél ca pe șes...

Doină din Bucovina:

Duminecă pe la prânz
M'a *ajuns* un dor cu plâns:
Cum am fost și ce-am *ajuns*...

(Marian, Buc. II, 150),

unde primul *ajung* înseamnă «saisir», iar al doi-
lea — «devenir».

2°. *Ajung* «atteindre, saisir» în blăstemuri, ju-
răminte, ocări.

În popor se aude la tot pasul:

Să n'*ajungă* Pascile!

Să n'*ajungă* sfînta di de mâine!

N'ai mai *ajunge* să veđi sfântul sóre mână di-
minéța!

«N'ai mai *ajunge* să'ți cânte cucul la anul!» (I.
Mironescu, Némț, c. Negrescl).

La a treia persónă: să n'*ajungă*... n'ar mai *a-
junge*...

Din dată ce în loc de a doua sau a treia se pune
prima persónă, toate acestea trec din blăstemuri în
jurăminte: să n'*ajung* Pascile, n'aș mai *ajunge* etc.

A. Pann, Prov. III, 84:

... ca să urmez lor și eú,
Iar de nu, să mă *ajungă* blăstemul lui Dumnezeu...

În poesia poporană:

Să te-*ajungă*, bade,-*ajungă*
Dorul lung și jalea lungă...!

(Jarnik-Bărsanu, Transilv. 268)

Bădiț bădișorul meú,
Ajungă-te dorul greú
Pe șesul Sibiifuluí,
Pe spatele murgului...

(Ibid.)

Du-te, bade, ducă-te,
Dorul meú *ajungă*-te?...

(Ibid.)

Că eú sciú de ce nu vine,
Că nu'l lasă maică-sa,
N'ar *ajunge*-a'l însura
Nici nepoți a legăna
Nici nepóte-a desmierda...

(Marian, Bucov. II, 169)

Mă uscă, mă face țască
 Și mă dă'n bôla cânescă
 Să n'ajung să mănânc pască!...

(Ibid. 96 II).

Agîungă-te voe rea
 Und'ți-a fi calea mai grea!
 Agîungă-te ahtul meu
 Und'ți-a fi păsul mai greu!...

(Căronfi, Valea Prutului, 75).

Balada «Blăstemul» :

Să te-agîungă dorul meu
 Unde-a fi drumul mai greu!
 Să te bată jalea mea
 Unde-a fi calea mai grea!...

Balada «Mogoș vornicul» :

Noă ani să'i tot alungi
 Și cu mórtea să'i agîungi!...

«Horia și Cloșca» :

Ungurén, mustéță lungă,
 Dis'am morții să te-agîungă!....

(Alex., Poez. pop. 2., 238)

Românul e atât de obicinuit cu rolul imprecativ al lui *ajung*, încât i se pare că cine-va jură sau blăstemă pe dată ce resonă acest cuvînt; bună-
 ôră în următorea glumă poporană din Moldova :

Să n'agîung sórele
 Cu picîorele
 Și luna
 Cu mâna!

(Preot C. Gervescu, Nîmț, com. Roznôvu)

De aci apoi, prin antitesă, «nu *ajungă*...» se iea ca o apărare de blăstem sau chiar ca o formulă de bine-cuvîntare.

Doamnă ardelenescă :

Codrule, frunză rotundă,
Pice bruma, nu te-*ajungă* !
Codrule, frunđuță lală,
Pice bruma, nu te bată!...

(Reteganu, Poes., pop. 39)

În idiotismii : a *ajunge* pe cine-va păcatul, césul reu, osînda, cîlma, etc.

Balada «Badiul,»

Turcii săria și fugea,
Dar păcatu'i *ajungea* !
Care scăpa de silpan,
Nu scăpa de buzdugan...

Zilot, Cron. p. 113 : «primiți dela Mateiü-vodă încóco, mai vîrtos némul Cantacozinilor, pentru milostivire a se chivernisi aici, încă și rudindu-se cu Români; ei nu s'aü mulțumit pe atâta, ci aü rîvnit și la Scaunul Domniei, pe carele în cea din urmă l'aü și dobândit, călcând facerile de bine și pâinea Românilor și nesocotind că păcatul nemulțumirii îi va *ajunge* vre-odiniórá. . .»

Beldiman, Tragod. v. 4021 :

Muierî ce avea prin casă, pe tóte le-aü desbrăcat ;
Cea mai mare osândire, la purces ele-aü cercat ;
Pe tóte-aü *ajuns* osinda, sîrșitul a fost urit,
Căci câte-aü fost burduhóse pe tóte le-aü omorit. . .

Moxa, 1620, p. 398: «(Isachie Comnenŭ) domniŭa înțelepțește, ce curând l'ajunseră boale grêle...»

Legenda Sf. Nicolae, sec. XVII (Cod. Mss. miscell. al Bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 166): «nu faceți rău, să nu vă *ajungă* rău...»

Basmul «Tinerete fără bătrânețe» (Ispirescu, Leg. 5): «blăstemul părintilor le-a *ajuns*, și d'ăia s'au făcut lighioi așa precum le vești...»

Un cântec poporan:

Vai Român de capul teŭ,
Cum te-*agiunse* césul reŭ!...

(Alex., Poes. pop. 2, 258)

saŭ :

Frunză verde de negară!
Vai sârmană biată țeră,
Cum te-*agiunse* focul eră!...

(Ibid. 24^a)

3°. *Ajung* «atteindre, saisir» ca termen juridic.

Lexicon Budan: «*ajung* pre cine-va cu procesul, adică îl înving, causa vinco quemquam, Jemanden den Proces abgewinnen.»

E fôrte des în prețioasa Condică de Judecări a lui Constantin Brâncovan, 1692—1713 (Mss. în Arch. Stat.); de exemplu :

P. 91: «Deci au fost rămas Șerbu cu siii-său Manole de judecată dinainté boŭarilor domnii-méle ce seriu mai sus, și au luat Vasilie vel căpitan și carté boŭarilor domnii-méle ce sânt mai sus ziși de judecată și de rămas la mâna lui și iar au

stăpănit aceste vii pre séama lui, precum le-au cumpărat și precum l'au *ajunsu judecata*...

P. 151: «când s'ar evi acéle cărți veri la ce judecată, să se ia dela mâna ei și să se de la mâna Neculii Banul și a nepoților lui, după cum au *ajunsu judecățile*...»

P. 211: «Iar Lilé și Ilie și Matei săș ție numai parté lor ce le-au rămas nevândută, pentru că așa au *ajunsu judecata și dreptaté*...»

P. 192: «Ștefan Aprodul ne-având putére ca să întoarcă banii înapoi lui Istratie, precum l'au *ajunsu judecata Divanului*...»

În vechea francesă, același înțeles avea «*atteint et convaincu*», «*atint de la justice li roi*» etc.

Tot aci vine proverbul: «Satul mic îl *ajunge* podvóda des» (A. Pann, I, 113).

III°. *Ajung* = «arriver, parvenir, recourir».

I^o. *Ajung* «arriver».

Când e vorba de *mers*, dcosebirca între *ajung* «arriver» și *ajung* «atteindre» stă numai în regimul indirect al celui d'întâiu față cu regimul direct al celui-lalt. Ast-fel: „*ajunsei satul* = j'atteignis la campagne», dar „*ajunsei la sat* = je suis arrivé à la campagne».

E sinonim cu *sosesc*; *ajung* însă cuprinde în sine elementul unei dificultăți, pe care nu 'l are *sosesc*. Așa: «aū *sosit óspeții*» nu este tot una cu «aū *ajuns óspeții*», căci numai în cazul din urmă se exprimă o îndoială că puteau să fie împedecați de a veni.

Ion din Sân-Petru, Alexandria, 1620 (Mss. în Acad. Rom. p. 13): «merse spre răsăritu 10 zile și *ajunseră* la un câmpu mare și frumos...»

Noul Testament 1648, Act. Apost. XXI, 7:

. . . . . vânslămü
dein Tirü, *ajunsemü* în
Ptolomaida . . .

. . . . . navigatiune
expleta a Tyro, de
c e n d i m u s Ptolo-
maidam. . .

Balada «Iordachi al Lupuluï»:

Și la Eși cât *ajungea*,
Iordachi la Domn mergea...

O doină:

Țiü, țiu, țiu, murgule! sbörä
Pin'la verdea dumberăviörä,
S'*ajungem* încă cu sórc...

(Alex., Poes. pop. 2., 248)

O frumoasă gradațiune la Costachi Negruzzi, «Șa-
lul negru»:

Sbor, *ajung*, descălec rece ca de mörte,
Și in tru la ea...

Proverbi:

Țiganul când a *ajuns* la mal, atunci s'a înecat
(Pann, II, 86.)

Aü *ajuns* și ei săracii
După ce-a 'mpărțit colacii.

(Ibid. II, 68)

A pornit în cale lungă
Și va 'ndată să *ajungă*.

(Ibid. I, 82)

N'a *ajuns* pîn' la pîriū
 Și și-a ardicat pólele 'n briū.

(Th. Theodorescu, Ialomița, c. Lupșenu)

«La riū n'a *ajuns*, și pólele și-a ridicat» (Baronzi, Limba p. 55.)

Locuțiune proverbială: a *ajuns* la spartul tîrgului
 = prè târziū.

Figurat: a *ajunge* la bătrânețe, la nevoe, la lipsă, etc.

Inventarul Cotrocenilor 1681 (Mss. Arch. Stat.)
 f. 15: «jupănésa Despa *ajungându* la adânci bătră-
 nēțe...»

Constantin Brâncovanu, 1696 (Cond. Mss. în Arch. Stat. p. 190): «mumă-sa Sméda *ajungând* la lipsă și la sărăcie, au fost vândut acéste case...»

2°. *Ajung* «parvenir».

Neculce, Letop. II, 395: «Vremea viitoare va a-
 răta, cine-va *agiunge* să trăescă...»

Urare la cununiă cătră nași: «Cum ați *ajuns* să cununați, să *ajungeți* și să botezați, să vă faceți hini din hini și să vă fie chefu deplin...» (A. D. Holban, Fălcii, c. Albesci).

Proverb: «Armăsarul când îmbătrânesce, *ajunge* la rișniță...»; sau simplu: «a *ajunge* dela móră la rișniță» (Pann, II, 64; III, 105).

«Scărăbuș, p'a cui mână ai *ajuns*!» (Baronzi, Limba p. 52), locuțiune proverbială, când cade cine-va în puterea unui om crud sau nevrednic.

3°. *Ajung* «recourir».

Proverbî:

«E anevoe când *ajungi* să cumperi orđ dela :gâsce» (Pann, III, 72).

«*Ajungi* în casa altuia, nu poți ședé cum îți place; *ajungi* la masa altuia, nu mănânci după cum ți-e gustul; *ajungi* în patul altuia, nu poți dormi cum ți-e voia» (Ibid. I, 136).

Nic. Muste, Letop. III, p. 20: «*ajungând* și Turcii cu daruri la Ramadanovski. . .»

Ibid. p. 31: «*Agiuns'aũ* dară și el la Poartă, și aũ trimis pre Panaitaki Postelnicul și aũ scos فرمان. . .»

Ibid. p. 41: «și cât cheltuța Basarab vodă, Domnul Muntenesc, nimică asupra lui Mihaï-vodă nu putea isprăvi, ce înzădar își cheltuța banii, și *ajungea* pe la toți Pașii, dându-le bani să fie întru ajutor să maziléscă pre Mihaï-vodă. . .»

Ib. p. 44: «Dar n'aũ lăsat loc Brâncovenul Domnul Muntenesc să nu *ajungă* cu pîră și cu daruri pre la toți Pașii. . .»

IV°. *Ajung* «devenir, être réduit».

1°. *Ajung* «devenir.»

.Balada «Movila lui Burcel»:

De-atunci n'am ce să mă fac,
C'am *ajuns* un biet sărac. . .

Beldiman, Tragod. v. 557 :

Se deșteptă boierimea, începe-a se sfătui,
Ce chip să 'ntrebuințeze rēul spre a 'l lecul,
C'acum *agiunsese* rana cangrenă desevirșit,
Nu se mai aștepta alta decât un cumplit slirșit. . .

A. Pann, Prov. I, 62 :

Lăsându'î într'a lor voe, pînă se fac mari ştreqari
Ş'ajung în cele din urmă desfrinaţilor stegari...

În proverbi :

Tiganul când a ajuns împărat,
Întăiu pe tată-seu a spinăurat.

(Pann, III, 28).

Ajunge din cal măgar
Şi catăr din armăsar.

(ib. III, 70).

Maî adesea se dice simplu: „ajunge din cal măgar» (ib. II, 64.)

«A ajunge la sapă de lemn = cu totul lipsit» (L. M.)

Vai când ajunge còda cap ! (Pann, II, 55.)

Vai când ajunge lupul sameş la oi ! (ib. II, 52.)

Omul pînă nu slujesce, stăpân nu ajunge (ib. II, 47.)

Stăpân nu poţi ajunge, dar slugă când vei vrè (ib. II, 86.)

Să nu te blesteme cine-va s'ajungî slugă la cai albî (ib. II, 52.)

În locuţiuni proverbiale :

A ajunge de poveste în țără (Pann, III, 128.)

Zilot, Cron. p. 117.

Săracul vultur românesc, cum s'amăgi de vulpe
Cuibşorul lui cel strămoşesc în gura ei să 'l surpe!
Pre tótă hlara şi pre leu lăcutu-le-au să crape,
Iar d'ale vulpii linguşelî nu au putut să scape!
O ascultă la sfat viclén aripele să 'şi tae,
Iată acum că au ajuns al ei de joc bătae!...

Ibid. p. 118: «scădură de tot și *ajunseră* batjocură Grecilor . . .»

Idiotism: «*ajunge* tr é b a = es so weit kommen, darauf ankommen» (Dr. Polysu).

A. Pann, Prov. II, 144: «Să n'*ajungă* trêba singur cu paraoa să 'mă găsesc beléoa . . .»

Alt idiotism: a *ajunge* cal de poștă = a nu măi avé odihnă.

Alexandri, Barbu Lăutarul: «Sărmane biete Barbule! ai *agiuns* cal de poștă împregiuru horii . . .»

A *ajunge* o Joi măriță:

Fóia verde peliniță!
Mărită-mă, măiculiță,
C'am *agiuns* o Joi-mărită . . .

(G. D. T., Poes. pop. 337)

«*Ajung* b i n e, *ajung* d e p a r t e = weit kommen, es weit bringen, Fortschritte machen; *ajung* r e ũ = ins Unglück gerathen, verarmen, sich zu Grunde richten» (Dr. Polysu).

Cu același sens, *ajung* fără determinare:

Vai de mine, ce-am *ajuns*!

(Jarnik-Bărsan, Transilv. 81)

Reduplicat pentru măi multă energiă, la Zilot, p. 12:

N'ai gândit, sărace, n'ai gândit, eă scii fără a'mi da
[respuns,

Că de ai fi găudit in adevăr, n'*ajungeai* cum ai *ajuns* . . .

2) *Ajung* «être réduit».

Locuțiune proverbială: «am *ajuns* să ne îea copiii în picioare» (Pann, Prov. III, 150).

Zilot, p. 56 :

Acești doi ticăloși, din butcă, din odihnă,
Din așternut cu puț, din veri-ce altă tică,
S'*ajungă* — o, ce foc! — călări pe deșelate,
Să dormă pre pământ, veți acum de se pôte!...

V°. *Ajung* = «suffire, assez.»

Pravila Moldov. 1646, f. 34: «de va fi om bun și cu nume bun, *ajunge* gîurămăntulū, iară de nu, trebuie altă arătare mai bună...»

1°. Proverbî:

Ajunge un ciomag la un car de ôle (Pann, III, 133.)

Jocă danț pe mămăligă

Și î*ajunge* cât câștigă . . .

(Ibid. I. 106)

Bună e măneca lungă,

Dar pânza nu v'a s'*ajungă*...

(Ib. I, 161)

Intinde-te cât îți *ajunge* plapoma; adecă: trăește-după mijlocele tale.

Jipescu, Opincaru p. 132: «Pă câți nu mi î-au vîdut ochi în slava cerului douo-trei luni, și pe urmă dară totă ghiața de cîdă 'n vale, pîntru că s'au întins mai mult decăt le *ajungea* țolu...»

2°. Locuțiuni proverbiale:

a) *Ajunge* de glumă, *ajunge* de șagă, — când gluma sau șaga se pre-lungesce ori nu mai place..

Balada «Mănăstirea Argeș»:

*Ajunge*ți de șagă,

Că nu'î bună, dragă...

b) «Cale lungă să *ajungă*,» despre o forțe lungă, călătorie.

I. Créngă, Povestea lui Harap-alb (Conv. lit 1877 p. 178:) «Și merg ei și merg cale lungă să le *ajungă*, trecând peste nouă mări peste nouă țări . . .»

De la Vrancea (B. Ștefănescu), Sultănica p. 258: «Apoi cale lungă să'i *ajungă*, întâlni un călugăraș, îi dădu veștmintele ei și îi luă rasa și caucul lui; plecă înainte . . .»

c) Tot așa despre o luptă forțe lungă:

Se luptară
 Di de vară
 Pină'n sară:
 Luptă lungă
 Să li-*ajungă*...

(Marian, Bucov. I, 167)

3°. Imperativul *ajunge* sau *ajungă*, întrebuințat în locul adverbului *destul*.

Cantemir, Ist. Ierogl. (Mss. în Acad. Rom. p. 35): «... nici în Ritorică tropul îndestulării au ascultat, nici în Gramatică graful fără chip și cuvântul *agîunge* au învățat . . .»

Costachi Negruzzi, «Alexandru Lăpușnenu», II: «*Ajungă* atâta sânge vărsat, atâte văduvii, atâția sărimani . . .»

A. Pann, Prov. II, 102:

Mă rog, bărbățele, dă puțin cu milă,
 Că nu sciu bătae de mică copilă,
 Aoleo, *ajunge* ! . . .

I. Văcărescu, p. 62:

Ah! *ajungă* dar, *ajungă*
Atâta mână lungă!...

4°. Forma reflexivă: a se *ajunge*.

Lexicon Budan: «el nu se *ajunge* cu lăfa sa = non sufficit ei salarium.» Laurian-Maxim: «el nu se *ajunge* cu venitul ce are.»

Impersonal:

Caragă, Legiuire 1818, p. 84: «cât nu să *ajunge* din averé muflujilor spre plata împrumutătorilor...»

Un ban pe ăi de ne vine,
Cheltuim cincî și mai bine;
Pe unde nu se *ajunge*,
Scim și cu vorbe a unge...

(Pann, Prov. II, 164)

Zilot, Cron. p. 47: «și fiind-că ostașii se îmulțiseră în urmă după ce s'au ars Craiova, și ludele țerii se îmuținaseră, măcar de și era dăjdiile grele, dar iar nu se *ajungea* cu venitul visteriei a se răspunde leșile...»

VI°. Particularități fonetice și morfologice.

1°. Istorice.

a) -n- în *ajung* se rostia ca vocala nasală francesă; de aci une-ori scris prin $\uparrow$: $\text{ажс}\uparrow\text{гс}$, alte-ori vocalizat de tot: ажсгс .

Pravila dela Govora, 1640, f. 109 b: «era și tineri amândoi, și *ajuțnseră* ($\text{ажс}\uparrow\text{сгс}$) până în sămbăta cé mare...»

Act oltenesc din 1591 (Cuv. d. bătr. I, 56): «*ajugându'l* (ΑΚΣΥΡΖΗΛΣΑ) vreme de lipsă și de nevoie, el se-au dus încătroo au putut...»

b) La perfect simplu se conjuga: [eu] *ajunșu* sau *ajunși* (= lat. a d j u n x i), [noi] *ajunsemu* (= lat. a d j u n x i m u s).

Legenda Sf. Maria Egiptenă, sec. XVII (Cod. Mss. miscell al Bis. Sl. Nicolae din Brașov, p. 371): «mă prinse un cutremur și frică, deca *ajunși* la ușa ce mi se închide mainte și fără de grătă intrain în lăuntru...»; și mai jos, p. 373: «iară apuind soarele, *ajunșu* la besereca sfântului...»

Coresi, Omiliar 1580, quatern. II¹, p. 6: «cătră ușa postului *ajunsemu* și nevoița sufletescă înaintezace...»

Până astăzi așa se conjugă la Macedo-români.
2°. Poporane.

În limba poetică, *ajung* poate să-și asocieze pe *d*, ca în «dalb = alb».

O baladă din Ardeal:

Déc'acolo *ajungea*,
Străjile nu'l slobođia,
Măna'n buzunariu băga,
Galbeni jos le arunca...

(Rotoganu, Poes. pop. 72.)

O colindă muntenescă:

De departe ce'mi vedea?

Pe arhangelul Gavril
Și pe sfântul Mihail
Că'mi venia, mereu venia
Și la mesă *dajungea*...

(G. D. T., Poes. pop. 33)

A L B I N A

(ETYMOLOGICUM MAGNUM, T. I P. 741—752)

Albină (plur. *albine*), s. f.; abeille. O gîngă de felul celor hymenoptere, care produce miere și cêră, trăind în cete compuse fie-care din câte o singură *albină* femeică și din mai multe *albine* lucrătore și nelucrătore, aceste din urmă bărbați, cele de'ntăiu neutre.

Omul domesticesce, îmbunătățesce și întrebunțeză pentru folosul seŭ pe *albina*, care altfel ar fi ramas numai în stare selbatecă.

Un text din secolul XVII (Cod. Mss. miscell. al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 280): «... miară sălbatecă, zic, care fac *albinele* sălbateci, care se află în lémne și în pietri...»

O frumósă descriere poporană a domesticirii *albinei*, la I. Créngă. Povestea lui Harap-alb (Conv. lit. 1877 p. 186): «Și mai merge el cât merge, și numai écă se aude o bázăitură înădușită. Se uîtă el în drepta; nu vede nimica; se uîtă în stânga, nici atâta; și când se uîtă în sus, ce să vadă? Un

roiu de *albine* se învîrtă în sbor pe deasupra capului seacă și umblău bezmetice de colo pînă colo, neavînd loc unde să se așeze. Harap-alb vedîndu-le așa, i se face milă de dînsese, și luîndu'și pălăria din cap, o pune pe erva la pămînt, cu gura în sus, și apoi el se dă într'o parte. Atunci bucuria *albinelor*; se lasă jos cu tôtele și se adună cîotcă în pălăria. Harap-alb aflîndu-se cu părere de bine despre asta, alérgă în drépta și în stînga și nu se lasă pînă ce găsește un buștihan putrigăios, îl scobesce cu ce pôte și 'i face urdiniș; după aceea aședă niște țepuși într'însul, îl frécă pe dinăuntru cu cătușnică, cu sulcină, cu mătăciune, cu pöla-sântă-Măriei și cu alte burueni mirositoare și prielnice *albinelor*, și apoi luîndu'l pe umăr, se duce la roiu, restörnă *albinele* frumușel din pălăria în buștihan, îl întörce binișor cu gura în jos, îi pune deasupra niște căptalanii ca să nu resbată sórele și plöia înlăuntru, și apoi lăsându'l acolo pe cîmp între flori, își caută de drum. Și cum mergea el mulțămît în sine pentru acéstă facere de bine, numai écă i se înfățișeză înainte crăesa *albinelor* ..»

Din acest pasagiú se vede deja, că creșterea *albinelor* are în popor o bogată terminologiă propriă, care câte-o-dată se deosebesce după localitățile. Așa :

Albina în genere se chiamă *m u s c ă*, și când sporesce bine : «care multă *m u s c ă*» (Iași); iar în

Banat se țice: biză (com. Visagu) sau báză (com. Bouțar);

albina femeia: matcă, pe a-locuri *albină* lucróe (Brăila, c. Cécâru), împěratěsă (Mehedinți), *albină* împěratěscă (L. B.);

albina bărbat: trântor, iar figurat: lăutar, fiind că nu face altă trebă decât bázăe, cântă și joacă (lași);

albina selbatecă — bânzar (Covurluú) sau bărzăun (Buzeú);

vasul sau butucul găurit în care se adăpostesc *albinele*: uleiú, stup, ștubeu sau știubeiu, matcă, coșniță sau cușniță;

bortecica în stup pe unde întră și es *albinele*: urdiniș;

ceea ce se pune pe stup ca să'l apere de plóia sau de arșiță: căptar, căptan, căptalan;

stratele unde se aședă miera și din carí se face cěrá: fagur, peste Carpați fagor, la Coresi 1577 ps. CXVII:

. . . . încungurărâ-
mă ca *albinele* stre-
diia . . .

. . . . circumdede-
runt me sicut apes fa-
vum . . .

chilíórcle în carí se reproduc *albinele*: botcă (Némț, Sacéva);

țepușele de lemn prin carí se susțin fagurií: trepce, în Oltenia precí (Mehedinți);

locul unde se țin stupii véra: prisacă sau

stup înă orî stuchină (Ialomița), érna: tem-
nie saũ tevnic;

păzitorul *albinelor*: stupar saũ prisăcar;
scóterea mîerii și a cerei din stup: retezare
saũ retezat;

exterminarea trântorilor: trântorit saũ bă-
tut;

instrumentul cu care «se retéză»: custură;
îmmulțirea *albinelor* eșind pentru a căuta un
un nou locaș: roire, roit, «ese musca»
(Iași);

stupul vechiu cu *albine* — roiu saũ matcă
orî pârva c, ér noul stup căpătat din cel vechiu
— paroiu, de unde apoi verbi: roesce și pa-
roesce saũ roeșesce;

stupul care nu roesce: buhaiu (Iași);

un mic stup purtăreț, în care se prinde noul
roiu — roiniță;

un mic rolu — sfirlac (Dorohoiu);

oul saũ puful de *albină* — cățel, iar produ-
cerea lui: cățelit, cătelesce;

materia vîscósă din care se nutresce cățelul —
păstură;

materia din care se forméză cățelul: plămadă;

fagurul fiert din care se scosesc cêra — hoștină,
jintiță, băbaș (Tutova);

apa prin care a trecut mîere — mid saũ niid'
(Némț).

Despre sonul care 'l scóte *albina*, generalmente
se đice: bâzăe, une-orî: bombânesce saũ

b o m b â e s c e (Transilv., Sibiŭ) orŭ b o m b ă n ă z ă (Deva), z u z ă e (Făgăraș, Huniadóra), v i j ă e s c e (Banat), s b ă r n ă e (Teleorman).

Albina se resfață printre flori, pe al căroră suc îl preface în faguri.

Coresi, Omiliar 1580, quatern. XVII p. 9: «Căți amu tocmélei lu Dumnezeu cu dragoste nevoescu-se, trudei cěia draga a *albinelor* închipuescu-se, că cum zboară acélé pre câmpure și dein toate erbile și dein toate florile adună caré e cu frâmsete și cu folos, așa și acește. . .»

Legenda Sf. Vineri, text din sec. XVI (Cod. Mss. miscell. al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 71): «ca o *albina* strângé dein toate florile primăvarie. . .»

În colinda «Plugul»:

Și se légă de feciori
Ca *albinele* de flori. . .

(Alex., Poes., pop. 391)

Donicŭ (1840), I, 1 :

Vulturul pe o *albina*
Aŭ zărit'o în grădină
La răvărsatul de zori
Biziind pe lingă flori. . .

În proverbi și locuțiuni proverbiale :

«Ca *albinele* la fag s'adună» (Iordachi Goleșcu, Conv. lit. 1874 p. 73).

«*Albina* în gură ține miera cea mă dulce, și în coddă acul cel mă otrăvitor. . .» (ibid. p. 69).

Vine binele
Ca *albinele*. . .

(Pann, Prov. II, 21).

«*Albina* vine încărcată de cêră și mîiere pe picîore, pe spate, pe burtă; de aceea se dice despre om strîngător: vine încărcat a-casă ca o *albină*. . .» (S. Stănescu, Dîmbovița, c. Bilciuresei).

«Aduce ca o *albină*, sau încărcat ca o *albină*, se dice de omul care îngrijesce bine de casnicii seî, îndestulindu'i de nu le lipsesce nimic. . .» (D. Georgescu, Ialomița, c. Coșcreni).

«... harnic ca *albina*, strîngător ca furnica. . .» (S. Negoescu, Rîmnic-Sărat, c. Bogza; Gr. Gheorghiu, Botoșani, c. Călinesci).

«Unuî om ce umblă de colo 'n colo, i se dice: ce umbli, mă, ca un roîu fără m'atcă? Unuî leneș: mă trântore, ce nu te apuci de trebă. . .» (S. Tacu, Covurluî, c. Branîștea).

O înjurătură cătră cai la Alexandri, Surugiul: «Perire-ar *albinele* care or strînge cêra de făcut lumîinare celui ce vê are!...»

În cosmogonia poporană romană, *albina* și arieîul jôcă un rol fôrte interesant, care ne aduce a-minte că în mitologia elenică *albinele*, *μέλισσαι*, sînt dădacele lui Zeus, êr după Virgiliu:

Esse apibus partem divinae mentis. . .

Iată o narațiune în graful din Vâlcea:

«La început când a zîdit D-đău lumea, a făcut măi întâi cerîu și pă urmă pămîntu. Dar când a

făcut pământu a avut de ajutori pă arici. D-đau a desfășurat după un ghem ață cât erea țancu ceriului și pă urmă a dat ghemu ariciului. Ariciu șiret, vrind să facă pă D-đau să greșescă, când vedea că D-đau să apropie de el cu zidirea pământului desfășura câte puțin câte puțin ață după ghem; așa că tomnai la urmă când D-đau a văđut că pământu ăeste măi mare decât ceru, a priceput că ariciu i-a stricat țancu. Atunci ariciu a fugit și s'a pitulat în iarbă. D-đau după ce s'a gândit și răsândit și n'a aflat nici un mijloc ca să facă pământu să nu fie măi mare decât ceru, a trimes *albina* ca să caute pă arici și sa'l întrebe. *Albina* găvind pă arici l'a întrebat, dar el a đis că știe și nu vrea să spună. *Albina*, și ea șiretă, s'a prefăcut că plécă. Ea însă depărtându-să puțin s'a ascuns într'o flóre. Ariciu cređând că e singur, a đis: «Hei! nu să pricepe D-đau atăta lucru! Să ăa pământu în măini pe margini, să'l stringă, și așa o să să facă munți, văi și deluri». Cum aude *albina* lucru, sbóră din flóre, și ariciu auđind'o i-a đis: Eii...! aci ai fost, hófo! mânca-ț-ar ce nu se mănâncă cin'te-a trimes! — Și de atunce *albina* face miere în loc de alt-ceva...» (I. Nisipenu, c. Nisipii).

Tot așa se povestesc de'ncóce de Olt (P. Diaconescu, Muscel, c. Godeni; D. Basilescu, Prahova, c. Drajna de sus; P. Michăescu, Brăila, c. Cécăru).

În acest mod poporul își explică, pentru ce numai la *albine* se mănâncă «ceea ce nu se mănâncă»,

fiind-că blăstemul aricului silia tocmai pe Dumne-deu vrând-nevrând s'o mănânce.

Fiind că se pituleză atât de mălcom într'o flóre și apoi sböră bázâind numai după ce o supsesse bine, *albina* caracteriséză adesea în legendele po-porane pe iscodă.

Basmul «Tugulea» (Ispirescu, Legende p. 315): «... priponi caii, apoi dându-se de trei ori peste cap, se făcu o *albină* și plecâ înspre mēclă-nópte încotro ședea Smeoica pământului. După ce ajunse acolo, sbárn! în sus, sbárn! în jos, intră în casa Smeoicei și ascultă ce vorbăia cu Smeii...»

Pe lângă numele seú de iscodă, *albina* mai are și pe acela de o gângónă reutáciosă.

Se scie că *albinele* cele lucrátore înghimpă fórté dureros cu așa numitul a c, pe care'l are și matca, deși ea nu'l întrebuintéză nici o dată, astfel că po-porul crede că dînsa nu'l are.

O legendă din Ardél:

«Când a făcut Dumne-deu tóte vietățile, a între-bat pre fie-care ca ce putere voesce să aibă. *Albina* a respuns că: pre cine voiu împunge cu a-cul meú, să și moră. Atuncî Dumne-deu a đis: mai bine să mori tu! Și așa se vede pînă în điu-a de astăđi, că îndată ce înghimpă cu acul seú *al-bina* pre cine-va, móre ea-însăși...» (G. Dobrin, S. Gila, I. Muntēnu, Făgăraș și Huniadóra).

De asemenea se povestesc în Moldova (V. Mir-cea, Iași, c. Copoú; Dumbravă, Nēmț, c. Uscații)

și 'n Țera-Românească (P. Georgescu, Prahova, c. Provița; N. Călinescu, Brăila).

Și totuși pe această reutăciósă iscódă, poporul o privesce ca s fântă.

«Dracul so póte prclace în orî-ce fěră saũ do-bitoc, numaĩ în óiã și 'n *albină* ba» (E. Iancu, Banat, c. Visagu; I. Vișoianu, Muscel, c. Mățău; I. Bădescu, Muscel, c. Boteni etc.).

«*Albina* e privită ca sfântă, căci ea face cěră pentru luminări de dus la biserică. Poporul crede că este pecat a da cu cěră pe'n case, la podelă saũ ceruit, după cum uniĩ din boĩeri aũ obiceiũ...» (Stareș G. Theodorescu, Galați, Mavromolu; M. Rădulescu, Dîmbovița, c. Fînta; Cărare, Iași, c. Cucuteni; P. Pîntea, Banat, c. Nevrincea etc.).

O rugăclune poporană din Banat :

Sânta Vineri a avut un fecior,
 Ca un mândru domnișor;
 Din ochi lacrămi îi mergea,
 Din inimă sânge'i curia,
 Nime'n lume nu sciea,
 Făr de Lină
 Magdalină
 Și surorile lui Lazar,
 Car'i se duseră pe câmpul lui Iordan,
 Culegënd flor'i de amin,
 Și deteră cu picioru 'n spin;
 Ci acela nu fu spin,
 Ci fu *albin*,
 Din *albin* se făcu mierea,
 Mierea lăcu cěră,

Céra s'a aprins,
Rațul s'a deschis...

(S. Liuba, Banat, c. Maidan).

Din Transilvania:

Am plecat pe-o călicea,
Mă 'ntâlniț c'o a l g h i n e a,
Alghina a făcut céră,
Céra s'a făcut lumină,
Lumina s'a aprins,
Rațul s'a deschis,
Pomete
Influerete,
Dumnețeū sânt să ne ierte...

(L. Floca, Sibiu, c. Siva)

Din Dobrogea:

Albina face miere,
Mierea se face céră,
Céra se face iăcliă,
Făcliă s'aprinde,
Rațul se deschide,

Mața Domnului pe toți in brațe ne coprinde...

(N. Ludovic, c. Niculițet).

In Occident se țice că'n nópțea Crăciunului *albinele* cântă o minunată colindă despre nascerea Mântuitorului, și că ele nu înghimpă cu acul lor decât numai pe ómeni desfrînați și pe femei perdue (Rolland, Faune pop. III, 268); se mai țice că patria *albinelor* e paradisul, și alte legende analoge (Gubernatis, Zoologic. Mythol. II, 218); dar numai la Români, printr'o imagine de cea mai înaltă poesiă, poporul ne asigură că:

«*Albina* este făcută din lacrămile Maicii-Domnului. . .» (Dumbravă, Némț, c. Uscăț).

De aceea e mieroasă, dar și te dore tot-o-dată.

În fine, nu lipsesce o legendă comică:

«Poporul ține că la început *albina* a fost a Țigănilor, și ómenii au făcut schimb cu dinșii dându-le în loc niște bărzăuni mari, cari trăesc sêlbateci și de cari s'au bucurat Țigăni, creștându se căștigați, căci *albina* e mult mai mică. . .» (Buzeu, com. Boziorul).

Cuvântul s'a păstrat în toate dialectele române: macedo-român *alghină*, istriano-român *albiră*, la noi după localități: *albină*, *alghină*, *albhină*, și chiar *alghimă* (Năsăud). Este latinul: musca *alvina*, literalmente «mouche de ruche», de unde pe de o parte simplul *muscă* «abeille», după cum se aude adesea pe la țară, pe de alta — *albină*, substantivându-se adjectivul ca în: «fântână = [aqua] fontana», «armasarîu = [equus] admissarius», «ernă = [tempus] hibernum» etc., sau precum în latina lui Plaut se ținea bună-óră: «melina = [crumena] melina». Așa dară *albină* este în cea mai strînsă înrudire cu *albiă* (= lat. *alveum*), după cum se numia dentru'ntâfu stupul sau ștubeiul (Cihac). Masculinul *albin* în poesia poporană din Banat ar pute să ne amintescă că la vechii Romani tocmai *albina*-femeia era privită ca bărbat: «rex» sau «regulus» (Virgil., Varr. etc.), astfel că *albin* ar fi «[rex] *alvina*», «regele stupului»; e mai probabil totuși că, după ce cuvântul *albină* fusese deja format,

poporul l'a apropiat apoi printr'o asociațiune de idei de adjectivul albīn = lat. albīnus, nu cu sensul de «blanc», ci cu acela de «candide». Prin aceeași asociațiune de idei s'a născut forma femească albīniță în loc de albīneță într'o doină din Ardeal:

Tot mă mir, mă mir drăguță,
Cum poți fi așa mândruță?
Nu știu cum poți fi, leliță,
Chiar așa de albīniță?

și mai jos:

Frunđuliță dalbīniță...

(Familia, 1886 p. 227),

ca și când ar fi deminutivul albīniță din *albină*.

Cu mult înainte de colonizarea romană, Dacia era vestită prin albīnetul său, căci deja pe timpul lui Erodot Traciī spuneaū cu emfază Grecilor că pe aci nu poți străbate de mulțimea *albinelor*: «ὡς δὲ Θρηῖκες λέγουσι, μέλισσαι κατέχουσι τὰ πέριν τοῦ Ἰστροῦ, καὶ ἐπὶ τούτων οὐκ εἶναι διαλθεῖν τὸ προσωτέρω...» (Herod. V, 10; cfr. Aelian. d. nat. anim. II. 7). Sub dominațiunea Romei această industrie n'a încetat de a se desvolta. Pe lângă *albină*, termenii mīere, cēră, fagur, păstură, cățel etc. dovedesc temelia latină a apiculturii române. Peste această temeliă însă, lără a puté s'o ascundă, s'a așezat în vécul de mijloc un gros element slavīc: stup, uleiū, prisacă, matcă, trântor și altele. Causa e că vecinii nostri Slavī,

mai ales acei din Polonia, s'aũ îndelețnicit tot-d'una mai mult decât noi cu crescerea *albinelor* (Hehn, Kulturpfl. 2., 516). E interesantă în această privință legenda poporană despre descălecarea Moldovei, povestită de Evstratie Logofetul, Letop. I, Apend. 5: «[Maramurășăni], mirosindu-le fum de foc și fiind locul despre apă, cu pădure măruntă, s'aũ pogorit pre mirodenia fumului unde este acum mănăstirea Ețcanii; acolo pre acelaș loc aũ găsit o prisacă cu stupi și un moșneg bătrân prisacariu, de seminție aũ fost Rus și l'aũ chie-mat Iațco; întrebându'l acei feciori de Domni, ce fel de omu'i și den ce țară'i, el aũ spus că este din țara Ieșescă...»

Doë județe, Vasluu în Moldova și Mehedinți în Muntenia, privindu-se cu drept saũ cu nedrept ca cele mai bogate în stupi, pörtă imaginea *albinei* în chitar marca districtuală; dar nu numai ele, ci România întrögă avusese altă dată un nume european sub raportul albinăritului. Cel mai bun cunoscător al țerilor nóstre din secolul trecut dicea: «Una delle piú pregevoli e ricche produzioni delle due Provincie sono le Api, perchè la cera che danno è senza dubbio la piú bella e ricercata di tutta l'Europa...» (Raicevich, Osservazioni 1788, p. 87).

Din *albină* se formeză cinci deminutivi. Ieromonahul Macarie, 1778, Dicționar slavo-român (Mss. în în Bibl. Centrală din Buc., v. ПЧЕЛКА): «albinuța or albiņa, albinica, albinioaraș...»,

afară de cari mai este albinea, ca într'o rugă-
 cîune poporană de mai sus. Augmentativ nu există,
 ci numai colectivul «albinet, eine Menge Bienen,
 lauter Bienen» (Budai-Delénu, Dicț. Mss. în Muz.
 istor. din Bucur.), «o mulțime de *albine*», căruia
 corespunde albiniiș «ein Ort voll Bienen» (il id),
 «loc plin de *albine*». Cel ce trăesce din crescerea
albinelor este albinar, iar însăși îndeletnicirea
 albinărie (Budai-Delénu), sau mai bine al-
 binărit (Pontbriant).

Maî multe localități în România se chiamă *Albină*:
 un munte în Argeș, un sat în Tutova, vr'o trei
 insule în Dunăre (Frundeșeu, Dicț. top. 4). Satul
 Albinescî în Argeș presupune un nume per-
 sonal *Albină*. Numele cătunului Albinării în
 Buzeu ne spune că locuitorii lui vor fi fost dedați
 ôre-când cu crescerea *albinelor*.

A L E G

(ETYMOLOGICUM MAGNUM, T. I P. 799—809)

Alèg (*ales, alegere*), vb.; 1°. a) élire, choisir, d'ou: b) prélérer, opter; c) favoriser, être partial; 2°. a) discerner, distinguer, d'ou: b) décider, trancher; c) délimiter, déterminer; 3°. a) ressortir, rester après, d'ou: b) paraître inopinément, surgir; c) taquiner, importuner. A *alege* este a lua o parte din mai multe, cele-lalte fiind înlăturate, ceea ce presupune de 'ntâiu o judecată a minții pe cât timp se face *alegere*, apoi scóterea la ivélă a lucrului celui *ales*. De aci cele trei sensuri fundamentale: «élire = discerner = ressortir», cari se împleticesc împreună și din cari se desfășoră numeroase accețiuni secundare.

1°. a) *aleg* = «élire, choisir».

Moxa, 1620, p. 350: «ei răspunseră: nice tu nu veri domni de acum, și-și *aléseră* pre o slugă a lui Solomonă pre nume Ierovoamă de și-l puseră domnă. . . »

Neculce, Letop. II p. 212: «șind boierii înainté

Vezirului, se ținea cea de cea să'i *alegă* de Domnie. . . »

Dosofteiu, 1673, t. 79 b:

Direpțai să vor *allage*
Dintre cei fără de liage. . .

Beldiman, Tragod. v. 247:

Și băeți de prin dughene acei ce marfă purta,
Eteria nici pe unul n'*alegea* nici depărta ;
Tuturor le dau cocarde, pe toți îi impodobesc:
Uniforma Eteriei dându-le, stați de'i privesc. . .

Zilot, Cron. p. 3: «de voiu avé greșeli, d-vóstră iertând, *alegeți* ce este bun, și ce este reu îndreptați. . . »

I. Văcărescu, p. 120 :

Cu vină, fără vină,
Cerul acum n'*alege* :
Turbure colcăesce,
Arde și prăpădesce. . .

O doamnă, în care se cuprinde o ciudată «electivitate a magistraturei» :

Lăsa-m'oiu de rezeșie
Să apuc în haiducie,
Ca să'mi fac sfinta dreptate
Cu cea ghiogă de pe spate.
Să'mi *aleg* gludecători
Cei stejari nestrâmbători. . .

(Alex., Poes. pop. 2, 227)

Proverbi și locuțiuni proverbiale :

«Oile grămadă merg, iar caprele se *aleg*» (Pann,

II, 28); adică: cei buni toți, iar din cei reii numai cine e mai puțin deochiat.

Și pentru *alegere*, câtă să scim a o face la timp, căci:

Mălura din grâu
S'alege la riū...

(Ibid.)

«*Alege* pînă culege» înseamnă a se păcăli din lăcomiă de a apuca ce-va, prè-bun, sau din despreț pentru cele ce se pot lua mai cu ușurință.

I. Créngă, Stan Pățitul' (Conv. lit. 1877 p. 29): «Apoi dă, măi Chirică; în ziua de ați, nu știu de ce care a mai fi cu crucea 'n sîn, cum cauți tu. Eū gândesc că tot om *alege*, om *alege*, pîn'om culege...»

«Multe fetițe or *aleg* pînă culeg, or staū pînă le-*alege* moșu ăl din grópă...» (Jipescu, 128).

Figurat, «vintul *alege* = le vent emporte», când se spulberă numai o parte din ce-va.

Balada «Marcu Vitézul»:

Óse ce mai remănea,
El în piuă le pisa
Și în vint că le sufla:
— Na, *alege* vintule,
Ingras'-te pămintule,
Că din ce n'*alege* vintul
Mi se ingrașă pămintul...

(G. D. T., Poes. pop. 669)

I^o. b) *aleg* = préférer, opter».

Costachi Negruzzi, «Aprodul Purice» :

Nădejde de mântuire de nicăieri aşteptând
Şi decât traia cu ruşine, morţe mai bine-*alegând*...

I^o. c) *aleg* faţa = «favoriser, être partial».

Noul Testament din Bělgrad, 1648, Luc. XX, 21 :

... ştimă că
derept zič şi înveţ, şi
nu *alegi* faţa, ce într'a-
devărū calia lui Dum-
nezău înveţi...

... scimus quia
recte dicis et doces,
et non accipis per-
sonam, sed viam Dei
in veritate doces..

Tot acolo, Paul la Rom. II, 11 :

... nu iaste la
Dumnezău *alégere* de
faţă...

... non est ac-
ceptio personarum
apud Deum...

unde grecesce : $\pi\rho\omicron\sigma\omega\pi\omicron\lambda\eta\psi\iota\alpha$.

Pentru idiotismul : *aleg* din resboi, *aleg*
cu florī etc., se va vorbi la cuvîntul alesă-
tură.

II°. a) *alég* = «discerner, distinguer».

Lexicon Budan : «*aleg* ce-va price, adecă desfac,
aşed, ausmachen».

Dosofteiu, 1680, ps. XLII :

Giudecă-mă, Dum-
nădzăule, şi *alíage* pâra
mă...

Judica me, Deus, et
discerne causam
meam...

unde în contextul grec : $\delta\acute{\iota}\kappa\alpha\sigma\omicron\nu$.

Ureche, Letop. I, 95: «Létopiseţul nostru cel moldovenesc aşa scrie de pe scurt, că nice de viţaşa Domnilor care au fost toată cârma nu *alége*, necum lucrurile den lăuntru să *alégă* . . .»

Glosar slavo-român circa 1600 (Cuv. d. bătr. I, 268, 301): «*aleg* cu cugetul, s e m u e s c, j u d e c, s o c o t e s c . . .»

Moxa, 1620, p. 364: «adună săboru în Nichei de *alése lége* creştinescă . . .»

I. Văcărescu, p. 280:

Ale muierii voind s'*alégă*,
Ce duh, ce fire să le 'ntelégă?
Subţire forte e a lor minte
Şi pe om lesne femeia minte . . .

Descântec bucovinén de «Spălarea urei»:

Să mă *alegi* dintre toate cele-lalte fete,
Cum se *alege* păunul din pene
Şi busuţocul din buruţene . . .

(Col. I. Tr. 1882 p. 331)

Jipescu, Opincaru p. 151: «Puicana a auđit cu urechili ţei dăla un boier bătrân, că parte din ghi-suri sînt adevărate, parte nu, ca şi vorbili: unili seci, altili pline. Dumneđeuş' *alégă*! . . .»

În Moldova «Dumneđeuş» e înlocuit printr'o fiinţă mitologică B a l a n u l. Aşa la I. Créngă, «Stan Pă-ţitul» (Conv. lit. 1877 p. 25): «B a l a n să'ţi *alégă* din gură ce spuî, dacă nu vorbesci desluşit . . .»

Proverb: «Nu se *alege* câştigul din pagubă» (Pann, II, 85), când folosul e cu îndoelă.

II°. b) *aleg* = «décider, trancher».

O veche dicțorie: «la tôte urma *alege*» (Pann, II, 87) = «finis c o r o n a t opus».

Dr. Polysu: «a se *alege* la un fel, într'un fel = ein Ende nehmen».

Nu ne putem înțelege,
Un fel nu ni se *alege*...

(Pann, II, 153)

saū:

Voŭu prin judecată ca or eū or el,
Să ni se *alégă* dreptul la un fel...

(Ibid. I, 124).

«... Tari'i bolnav seracu; haī să chemăm niște pochi săi facă niște masle, că pe urmă ori s'a îndrepta, ori a muri, încalea să i se *alégă* din doē una...» (Corciovă, Tecuci, c. Răchitōsa).

O doină:

Arde-mi-te-ai, codri des!
Ved bine că s'au *ales*
Din tine să nu mai es!...

(Alex., Poes. pōp. 2., 252).

Donici, «Lupul la peire»:

Lupul cinchit într'un colț
Cu ochi crunți, cu pēr pe dos, clănțăia din dinți la toți;
Dar vedend că nu'i de șagă, că peirei s'au *ales*:

— Ōmenī bunī! le zisē, stați!

Și voi căini ce 'mī sinteți frați!...

Pravila Moldov. 1646, f. 86: «cândū să va în-părți muīaria de bărbatu's pentru frica vrăjmășiei-lui, cade-să gīudețului să întărăscă acestū lucru nu numai cu zapisū saū cu chizēșū, ce încā trebuie

să o pue la un locū ca acela cu credință, să șadză acolo cu cheltuiala bărbatului, până să va *alége* ce cum va fi . . .»

Cantemir, Ist. Ieroglif. (Mss. în Acad. Rom. p. 26): «Cu toții priimiră mărturia brebului, și cu toții într'un sfat *aliasără*, ca vidra dintr'amândoă Monarhiile afară să se gonescă. . .»

Ibid. p. 138: «și așa or-ce au poruncit și au *ales*, bine au poruncit și înțelepțește au *ales*. . .»

Constantin Brâncovan, 1695 (Cond. Mss. în Arch. Stat. p. 113): «deč judecata și Divanul așa s'au *ales*: rămăind el platnic, au dat satul Sălcuța la mâna fečorilor Mantii Vistier. . .»

II°. c) *aleg* = «désigner, délimiter».

A *alege* în scris = «préciser, déterminer», de ex. în Pravila Moldov. 1646, f. 33: «de vor lăsa cui-va dreptū sufletū, nu va putia el săngurū cu voia sa să ia, ce trebuiaște ispravā dela gūdețū, alegāndū acelū lucru č'au lăsatū dreptū sufletū: iaste învătura să facā besericā, sau bolniță, sau ospătārie ce se dzice casā de streini, sau grobūnicū, sau altā asēmenia acestora? pentru că atunce poate să ia săngurū cu voia sa și nu-i trebuie nice unū gūdețū, și încă poate să ia săngurū cându-i va *alége* stăpānulū în z a p i s ū; iarā de va fi într'altū chipū etc.»

E mai cu samā des în vechile procese teritoriale «a *alege* partea cui-va» sau «a *alege* moșia», fie după o hotărnicia de mai înainte, fie după mărturia veci-

nilor său prin operațiunea geometrică la fața locului, fără care pământul rămâne «ne-alese».

Act muntenesc din 1606 (Cuv. d. bătr. I, 155): «parte lu Streze câtă se va *alege* de peste tot hotarul . . .»

Moise-vodă Movilă, 1634 (A. I. R. I, 72): «câte părți să vor *alége* p r e z a p i s e în satu Săpoteni...»

Act muntenesc din 1638 (A. I. R. I. 23): «dél-nița lui, câtă să va *alége* parté lui, den câmpu, den pădure, den apă. . .»

Act moldovenesc din 1675 (A. I. R. III, 250): «să mەرgeț acolo la acel loc și să socotiț cu oameni buni dinprețur precum va hi cu dreptate, pre câtă va avé dumnélui parte de ocină acolé într'acel sat, să'i *alégeț* din tot locul cu tot venitul. . .»

Inventarul mănăstirii Cotroceni 1681 (Mss. Arch. Stat.) f. 13: «au luat din Divan 24 de bolari pre răvașe domnești și cu om domnescu împreună de au mersu toți la acest sat Pietrile de au *ales* toată parté Doamnii Elinii și o au hotărât dă cătră Nica slugițariul de Grădiște...»

Antioh Cantemir, 1706 (A. I. R. III, 270): «să aibă Lupașco a'ș ține moșie cu bună pace despre ginerii Stroescului, până or veni la Divan, și atunci precum va *alege* Divanul așa va hi. . .»

III°. A s e *alege* = «ressortir, surgir, importuner».

Maî nici o dată nu se întrebuintează sub forma activă, afară numai de «dăpturi» sau «brânțeturî»,

când *aleg* are sensul causativ de «faire ressortir»: *aleg* unt, *aleg* zăr, *aleg* urdă etc.

III°. a) «ressortir, rester après».

Dr. Polysu: «a se *alege* cu ce-va = einem etwas übrig bleiben».

Lexicon Budan: «se *alege* = se arată, se vede, de ex.: la sfârșit se va *alege* = in fine a d p a r e b i t».

A. Pann, Prov. II, 115:

Unde vede vr'o figură, vr'o tinără, vr'un pantof,
Stă, se uită, cască gura, și se *alege* cu of!

Jipescu, Opincaru p. 143: «Romănu cu ce pörtă
și cu ce bagă 'n gură, cu aia s'*alege* pe lumea
asta...»

Doină muntenescă:

Firicel de iarbă neagră,
Dintr'atâta lume largă
M'*alesei* c'o puică dragă...

(G. D. T., Poes. pop. 325)

Act moldovenesc din secolul XVII (A. I. R. I, 105): «ačasta el o au vândut dumisale lui Drăgan din Filipești fečorul Nechitei dreptu cinci-zăci taleri bătuș bani gata, ca să-i fie lui diréptă ocină și cumpărătură în viaci, lui și cuconilor săi și a tot rodul său cine să va *alége*. . .»

Zilot, Cron. p. 103: «Așa dar fu săvîrșirea acesteî răsmirițe a Rosilor cu Turciî, care ținu 5 anî și 10 luni; și din tótă ostenéla, vărsarea de sânge și prăpădenia, se *alese* Rosiî cu 5 județe din țera Moldovei pînă la Prut și cu Basarabia,

iar Țera Românească, săraca, [se *alese*] cu titlul Domnului ei ca să fie de aici și cu primirea Rosieii...»

I. Créngă, Moș Nichifor Coțcariul (Conv. lit. 1877 p. 378): «... eū sciū ce sciū eū: degéba maī baṭi apa 'n chiuă să s'*alégă* unt, că nu s'*alege* nicī o dată...»

«Zérul sē ferbe și sē *alege* din el urdă dulce; din acésta, băgată în bādău saū hurdoiu, sē *alege* untul; din zérul ce rămâne după *alegerea* untuluī, se face urdă bătută...» (R. Simu, Transilv., c. Orlat).

Intr'un descântec bucovinén de lîngóre:

Lungóre de noē fellurī,

Lungóre de noē némurī,

Alege-te,

C u l e g e - t e

Din crierīl capuluī,

Din fața obrazuluī,

Din auzu urechilor,

Din vírfu degetelor.

Din inimă,

De sub inimă,

Din tóte ciolánelele,

Din tóte 'ncheleturelele;

Alege-te,

C u l e g e - t e,

Că eū nu te-oīu *alege*,

Nicī nu te-oīu c u l e g e,

Ci cu secerea te-oīu secera...

(Marian, Descântoce p. 145)

unde «a se *alege* și a se c u l e g e» înseamnă: «ressortir et disparaître l'un après l'autre jusqu'au dernier».

E foarte poporană mai cu samă locuțiunea proverbială: «nu s'a ales nemic», «s'a ales praf» și o mulțime de alte varianturi.

«Când din întâmplare va intra nóptea în casă o bróscă, atunci femeia saú alt cine-va degrabă o caută la gură și la partea de dinapoí, ca să vadă dacă nu e cusută, căci se crede că bróscele se prind de fermecători și, după ce le cósă gura și partea de dinapoí, apoí le menesce și le trimite la cine are cîudă pentru a'í face de urít; decí gă-sindu-se brósca cusută, o arde în foc, și cenușa o asvîrle în vînt dîcînd: cum nu se *alege* nimica de acéstă cenușă, așa să nu se *alégă* nimica de cel ce te-a trimes...» (Vasluíu, c. Laza).

Basmul «Inșir'te-mărgărite» (Ispirescu, Leg. 71): «Apoí legă pe Țigancă de códele cailor împreună cu un sac de nuci și le dete drumul să se ducă în lume, și unde cădea nuca, cădea și bucățica, pînă ce nu se mai *alese* nici praful de dînsa...»

Jipescu, Opincaru p. 25: «pě unde răsбіea ós-tea streină, nici praf, pârjol și cenușă nu s'*alegea*...»

Zilot, Cron. p. 7:

Precum curat se arată într'al țerei hronograf,
Că de toți Domnii aceștia nu s'aú *ales* stur și praf...

Alexandri, Halmana: «... regia tutunului, din care s'a *ales* numai fum și scrum...»

III°. b) «parăitre inopinément, surgir».

Dosofteiu, 1673, f. 23 a:

Cu pré cuviosul cuvios ti'í face,

Cu nevinovatul ț' va fi vîța 'n pace,
Iară cu aleșii bun te veî aliage...

Dr. Polysu: «Toemăi tu te-ai ales să... = grade du willst...»

În graul țeranului din Prahova: «Păi cum nu, tu iești măi bréză! Te-aleseși măi moțată?..» (Ji-pescu, Opincaru p. 43).

III°. c) «taquiner, importuner».

În Muntenia se aude adesea: «te alegi de mine» sau «te alegi de cutare» cu sensul de «superî pe cine-va».

Între înjurăturile din Moldova: «Alégă-se Ba-lanu de capul lui!» (Iași, c. Șipotele).

IV°. Originea și formele.

Paralelismul între *alég* = lat. *è lîgo* și «culég» lat. «*colligo*» înlătură orî-ce îndoelă asupra derivațiunii celui de'ntăiu, în ambele casuri accentul latin suferind de o potrivă o scădere, ca și'n «în-țelég = *intelligo* (*intelligo*)». Același paralelism ne explică tot-o-dată netrecerea latinului *-l-* între vocale în *-r-*, după norma foneticeî române. Inrudi-rea ambelor cuvinte remănênd bine simțită de că-țră popor, acțiunea legiî fonetice asupra unuîa singur din ele era împedecată, căci ea nu putea să se întindă și asupra celuîa-lalt, în care grupul latin *-ll-* trebuia să trecă la Românî în *-le-*. E cu-riôsă, în orî-ce cas, coincidența romănuî *alég* cu grecul *ἀλέγω*, cu care se 'ntălnesce și'n unele ac-cepțiuni.

Perfectul organic pentru *alég* este *alêși* = lat.

vulg. e l e x i (class. e l e g i), *alēsemu* = e l e x i m u s (elegimus), iar participiul: *alept* = lat. e l e c t u m; în loc de actualele forme analogice: *alesel*, *aleserăm* și *ales*. Perfectul *alēși* ne mai întimpină une-orî în vechile texturi, de ex. la Coresi, Omiliar 1580, quatern. XXXIII p. 13: «care e acēsta, derep-ce căce'mi sinteți soți? derep-ce că așa *alēsū* (ἀλέσω) pre voi...» Radu din Mănicescî, 1574 (Mss. Harl. 6311 B. British Museum) în alăturare cu Noul Testament din 1648:

Io. XV, 16: eu <i>alēși</i>		eu a m ũ <i>alesū</i> pre
(ἀλέσω) voi și puși		voi și am ũ rānduitū pre
voi . . .		voi . . .

Macedo-romānosce se dīce *alepșu*, latinul *x* fiind tratat nu ca în «eșire = exire», ci ca în «cōpsă = coxa». La plural, în Codicele Voronețian circa 1550 (Mss. în Acad. Rom. p. 84): «abia *alēsemu* margiré = μόλις τε παραλεγόμενοι...» Participiul *alept* se mai conservă numai la Macedo-romāni, cari dīc de asemenea *aleptor* = lat. e l e c t o r în loc formațiunile daco-romāne analogice: alegător și alesător.

A M N A R

(ETYMOLOGICUM MAGNUM, T. I P. 1089—1098)

Amnâr s. amănâr (plur. *amnarî, amănarî*, s. *am-nare, amănare*), s. f. ou m.; 1°. fusil à allumer, fusil à aiguiser; 2°. t. de Tissanderie: partie du métier à tisser servant à étendre ou à détendre la toile; 3°. t. d'Agric.: une partie du soc de la charrue; 4°. une partie de la ridelle du chariot; 5°. t. d'Archit.: poutre verticale soutenant aux angles la toiture d'un bâtiment, solivau horizontal reliant les solives du plancher.

Afară de Dr. Polysu, care cunoște forma *amănar*, și afară de Costinescu, care indică *amnare* în arhitectură, celorlalți lexicografi ai noștri au fost cunoscute pînă acum numai forma *amnar* și numai sensul de «briquet», astfel că ei toți pe rînd n'au pregetat a trage cuvîntul dintr'un prototip latin *igniarium* «instrument pentru foc»: Ne-greșit, latinul *-gn-* trece la noi în *-mn-* ca în «demn = lignum» și 'n altele; dar nici o dată grupul *-nianu* devine *-na-*. Un *igniarium*, din cauza celor

doi *i* urmași de vocale, a căroră proprietate după fonetica română este de a muia consónele învecinate, ar fi dat românesce pe un «*iaū*», cel mult un «*iar*» sau «*iār*», câtu-î lumea pe un *amnar*. Dar această imposibilitate curat materială nu este singură. Sub raportul logic, cum ôre dela «*ignis*» să ajungem la noțiunea de nesce stâlpi ai casei sau ai morii, cari tocmai de loc trebuie să fie feriți? Afară de toate acestea, se scie că «*ignis*» n'a trecut nicăiri în vre-unul din dialectele neo-latine, pretutindenî fiind înlocuit prin «*focus*». In fine, lătinesce «*igniarium*», în graul vulgar «*locale*» sau «*locaris*», se chiăma nu *amnarul*, ci cremenele: «*petra quae ferro percussa scintillam emittit*» (Du Cange).

Tóte sensurile cuvintului *amnar* și toate dificultățile fonetice se împacă din dată ce plecăm dela forma *amănar*, foarte întrebuițată în popor și de unde *amnar* vine prin aceiași scurtare ca în: destul = desătul = lat. *desatullo*. Macedo-românesce *amnarul* se dice numai *m â n a r* și *m â n a r e* (Dr. Obedenaru, Dicț. Mss. în Acad. Rom., I p. 16). Este latinul *m a n u a l e* sau *m a n u a r i u m*, tot ce e la *m â n ă* sau *î n d e m â n ă* sau ca *m â n a*. In latina vulgară (Du Cange, ad. voc.): *m a n a r i a* «*faucille, serpette, quod a d m a n u m facilis*»; *m a n u a l e s* «*forcipes ferrarii, longum ferrarii*»; *m a n u a l i s* «*instrumentum medicorum sic dictum quod m a n u astringatur, dum plurima continet ferramenta*». De aci lesne putem urmări toate înțele-surile cuvintului românesce, cari nu sînt puține.

1°. *Amănar* sau *amnar* de scăpărat și de ascuțit.

Este un oțel care, lovind în cremene peste éscă, scapără scântei și aprinde, sau care prin frecare ascute un bricég, un cuțit, o aramă. In cazul de-ntăiu se țice: a da în *amnar*; în cazul al doilea: a da pe *amnar*.

Cantemir, Ist. Ieroglif. (Mss. în Acad. Rom. p. 79): «Au nu pricepi că scântela *amnarîului*, până a nu să stinge, lasca aprinde, iară stingându-să, a doa și a triia lovitură poțtește?...»

Ghicitorea despre «éscă, *amnar* și cremene»: «Mirésa 'n pădure, gînerel e 'n Țarigrad și nuna'n gârlă» (G. D. Teodorescu, Poes. pop. 226), ceea ce presupune că *amnar*ele ni se aduceau ôre-când de peste Dunăre.

«Hora vinului»:

Băgai mîna 'n posunare,
Găsiî cremene ș'*amnar*...

(G. D. T., 333)

Balada «Enciu Săbienciu»:

Dar și Enciu ce 'mî făcea?
Din *amnar*i că scăpăra,
Ciubucul și'l aprindea...

(Burada, Dobrogea, 178)

Puscele cele vechi, de cari se mai găsesce ici-colea pe la țără, în loc de piston aveau cremene și *amnar*.

Balada «Busuțoc»:

Dar Busuțoc ce făcea?

Mâna pe durdă puneă,
De *amnar* mi-o 'nlindea,
Cremenea că 'i potrivă,
Drept afară că'mi eșă,
Potera se spăimînta...

(G. D. T., 605)

Locuțiunea proverbială «cât ai da în *amnar*» însemnă: într'o clipă.

Basmul «Voinicul cel cu carte» (Ispirescu, Legende p. 104): «lî dete și pe vizitiul Curții, om vechiu, credincios și iute la slujbă, care să nu se deslipescă de stăpânul seü nici cãt ai da în *amnar*...»

De la Vrancea (B. Ștefănescu), Sultanica p. 83: «N'a trecut nici cãt ai scãpãra din *amnar*...»

Povestea «Vlad și Catrina» (Tribuna dela Sibiu, 1885 p. 818): «Cãt ai da o datã de doë ori cu *amnarul*, puteai s'o duci cu loc cu tot...»

Un idiotism:

«Zamã acrã se țice la noi zã mã de *amnar*u...» (D. Pop, Transilv., Fãgãraș, c. Copãcel); pe la Nãsãud: «zamã de c u t e» (A. Pop, c. Sãn-Georgiũ); în ambele casuri, ca ce-va sec, ca și când ar fi fiert cu ter sau cu pãtrã în loc de carne.

Amnarul de ascuțit pãte sã fie același care servã la scãpãrat, ori este ce-va mai mare, mai ales când e vorba de a ascuți o sabiã; când însã e de pãtrã, atunci nu se mai țice *amnar*, ci c u t e sau g r e s i ă.

I. Crângã, Moș Nichifor Coțcarul (Conv. lit. 1877 p. 381): «[Stricãndu-se un capët dela cãruțã și nea-

vënd secure ca să taie un gârneț, moș Nichifor] scôte bulicherul din tēcă, îl dă pe *amănar* și începe a ciocărți un gârneț...»

Balada «Balaurul» :

Când tînăr Hușen,
Puțu de Moldoven,
Vitez și hielén,
Paloșul scotea,
Pe *amnar* îl da
De și'l ascuția...

(G. D. T., 450)

Balada «Marcu Vitezul» :

Paloș din tēcă scotea,
Pe *amnar* că'l ascuția...

(Ibid. 665; cfr. 668)

Balada «Rusalin» :

Rusalin ce mi'și făcea?
Bagă mâna 'n busunariu,
Scôte micutel *amnarîu*,
Bagă mâna pe turéc,
Scôte cuțit de casap,
Și se pune-a'l ascuți...

(Roteganu, Poca. pop. 25)

«Cuțit de casap» este acela pe care Italianii îl numesc *m a n n a j a*, la Sicilieni *m a n n a r a* (Traîna), adecă *m â n a r î u*, fiind că măcelarul îl pörtă tot-d'a-una cu sine, avëndu'l purure la *m â n ă*, după cum țeranul român nu se desparte de *omnar*.

«Ceea ce pörtă clobaniî la brău, sint: cuțit, fluer, *amnarîu*, *escă* și cremene» (A. Ilescu, Dîmbovița, c. Sârdanu).

Acastă enumerațiune ne aduce aminte dintr'un text medio-latin: «accipiens de domo man n a r i a m, asciam et cutellum, ascendit in montem ubi cedrina ligna caedebat» (Du Cange), unde m a n n a r i a nu pôte fi topor, dar nici cuțit, căci ambele se menționează alături, ci numai dără *amnar*.

După expresiunea Românului, culmea sărăciei este atunci când rămâne cine-va chiar fără *amnar*.

O doină din Bucovina:

Să nu mai ajungă nime
Să bee 'n crismă ca mine!
Că 's fecior de gospodariu,
Ș'am remas făr'de *amnar*iu;
Și's fecior de gasda bună,
S'am remas cu bota 'n inână...

(Auroza română, 1881 p. 10)

În adevăr, servind în același timp a scăpăra foc și a ascuți arma, *amnar*iu este pentru țeran unelta cea mai folositore, mai a d m a n u m, mai trebuincioasă și mai purtăreță tot-o-dată, mai *amânar*.

II°. *Amânar* sau *amnar* la țesut.

Termenul e foarte răspândit la toți Românii din Dacia lui Traian. Nu scim dacă nu cum-va îl va fi având și dialectul macedo-român sub forma de m â n a r e.

«Între unelte de țesut, ca părți ale r e s b o î u l u î, una se chiamă *amnar*» (A. Copuzén, Ialomița, c. Copuzu; R. Simu, Transilv., c. Orlat; A. Bunea, Făgăraș, c. Văldarecea; T. Crișianu, c. Cugieru, etc).

«La r e s b o î u, *amnar*iu se dice acea parte cu

care se întinde pânza» (P. Popescu, Buzcū, c. Chiojdu-Bâsca).

«*Ammarul* dela *resboiu* se mai numesce câte o dată și *întindător*. E lung dela una pînă la doă palme. Prin el se fixeză întinderea *natrei*, adecă a spațiului dintre cele doă *suluri*. *Spetéza* servă de ajutor *ammarului*...» (C. Negoescu, Rîmnic-Sărat, c. Bogza).

«*Ammarul* dela *resboiu* stă în tot timpul țesutului în una din cele patru găuri a *sulului* de 'nainte, în partea dreptă spre acela care țese. Prin ajutorul *ammarului* se ține întinsă partea țesăturii dela *sulul* de dinapoi pînă la cel de dinainte. Dacă partea țesută s'a prè lungit, atunci o strîngem pe *sulul* de dinainte, învîrtind *sulul* cu *ammarul*. Are forma unui diapazon sau camerton, dar cu cele doă extremități de sus unite. E de lemn...» (S. Mironescu, Némț, c. Dobreni).

În Dolj, *ammarul* dela *resboiu* se chiamă *întorcătorul*, fiind-că «prin învîrtirea lui se ține pânza întinsă» (N. Guran, Craiova).

În dialectul sicilian se chiamă «mânuță» o parte a *resboiului* prin care el se întinde sau se strînge: «*manuzza*, *regoli che servono ad allargare e stringere il telajo*» (Traina), fiind-că facultatea de a strînge și a întinde aparține mai în specie *mânei*. Tot dela *mână* și din aceeași cauză o parte a *resboiului* se țice românesce *ammnar*, adecă *amânar*, unde noțiunea fundamentală nu mai este aceea de *ad-manum* ca în unelta

de scăpărat și de ascuțit, ci aceia de m a n u : ce-
va care roproduce instrumentalitatea m â n e î .

Aprópe în același sens se chiamă :

III° *Amânar* sau *amnar* la plug.

«La plug ferul lat este cel ce umblă prin pământ, iar *amnarul* se țice o bucată de fer sau un fel de cuțu prin care se afundăză ori se rădică ferul lat...» (S. Lăuba, Banat, c. Maïdan).

«... a n d r e a se chiamă un fer lung, care prinde ferul-lat de grindeiu, având în capul de sus un alt fer țis *amnar*...» (Preut R. Popescu, Mehedinți, c. Isverna).

Pentru a afunda sau a rădica ferul-lat, plugarul întórcce sau învîrtesce cuțul numit *amnar*, după cum se întórcce sau se învîrtesce *amnarul* dela resboi u pentru a da pânzei trebuincioasa întindere.

Intre lucrarea ambelor *amnare* este o deplină analogiă.

Tot ca imitând instrumentalitatea m â n e î , se țice *amnar* sau *amânar* la căruță o spetěză care, fără a se asemăna cătuși de puțin în formă cu unelța de scăpărat și de ascuțit, cu lemnul întinđător dela resboi u sau cu ferul cel mișcător dela plug, este un bēț ce ț i n e sau s u s ț i n e capetele loitrelor:

IV°. *Amânar* sau *amnar* la căruță.

«O căruță are doē părți de căpeteniă : c o ș și d r i c . La coș sînt patru d r u c i : doi d'asupra și

doi dedesupt; drucii de asupra sînt uniți cu cei de desupt prin opt speteze, cari formeză draginile; cele patru speteze dela extremitățile draginelor se chiamă *amnarî...* (Preut N. Sandovici, Dorohoșu, c. Tîrnauca).

«Deosebitele părți ale carului, una câte una, se numesc: rôte, osii, perinóce, inimă, *amânare*, chisc, splină...» (G. Balaban, Putna, c. Răcăciuni).

Prin capetele de jos ale celor patru *amnare*, la unele căruțe numai doă, loitrele său draginele sînt aşedate pe dricul căruței.

Pe la Năsăud aceste *amnare* se chiamă *mânuse*, iar spetezele loitrelor în genere se numesc *brățare* (A. Pop, c. Sîn-Georgiu).

Cele patru *amnare* dela căruță susțin loitrele, formând din acestea ca doă garduri său doi părți. Un rol analog de susținători, cam tot în număr de patru, distinge pe:

V°. *Amânar* său *amnar* în arhitectură.

Ion Ionescu, Calendar 1845 p. 115: «Stogul clădit și păluit bine opresce răsbaterea aerului într'însul, și așa nu se smintesce fînul. Nemții fac acoperișuri de pae, în alte locuri se lasă un ogóg în mijlocul stogului, pe ațurea vîrfurile de pae a stogurilor se rădică și se pogóră cu scriptfi, pe unele locuri acoperișurile sînt puse pe 4 *amnare*; pe ațure numai pe unul în mijloc...»

I. Crêngă, Danilă Prepeléc (Conv. lit. 1876 p. 456): «Am să durez o mănăstire pe pajistea asta, să se ducă vestea în lume; țise.el. Și de o dată»

se și apucă. Face mai întâiu o cruce și o înfige în pământ, de înșamnă locul. Apoi se duce prin pădure și începe a chiti copacii trebuitori: ista'î bun de *amânare*, cea de tâlpi, ista de grinzi, cea de tumurugi, cea de costorobe...»

«La mori, ca și la case, una din părțile de căpeteniă ale clădirii sînt *amânare* sau *amânari*. *Amânare* la móră se numesc acele lemne, cari sînt în colțuri în număr de patru, fiind dăltuite, iar prin dăltuituri întră pașanturile. La casă, *amânare* se numesc acele lemne cari se pun în colțuri, doă în față, doă în dos, apoi câte unul la coste, cu partea de jos fiind îngropate în pământ, iar pe vîrfuri d'asupra se rădică acoperemîntul casei» (C. Melinte, Covurluiu, c. Gânesci).

«C a s a m o r i i se compune din opt t ă l p i, pe cari se pun mai mulți *amari* dăltuiți la doă părți, pentru a puté sta scândurile ce forméză părății: în capétul *amnarilor* se pun opt c o s t o r ó v e, pe cari se face acoperemîntul cu stuh sau șindrilă...» (Preut S. Vrâncénu, Iași, c. Bivolar).

«In *amnarele* morii sînt băgate a r e p i l e, înțepenite prin nesce i c ă r i ce se numesc p e n e...» (R. Simu, Transilv., c. Orlat).

«*Amânare* la móră sînt un fel de furci, pe cari se forméză corpul morii, și sînt înșipti pe răsrucea dela b a b a l u c...» (T. Coate, Covurluiu, Tîrgu-Beresci).

Amnarele în sensul de mai sus sînt verticale; tot *amnare* se chiamă la zidari nesce bârne ori-

zontale, «lemne scurte cu cari se prind grin-
dile unui tavan» (Costincescu).

Ceea ce a concurs a da în zidăria românească unor asemenea hârnc numele de *amânare*, este aceea particularitate că obicînit ele se fac în furc ă. Și la Sicilienî o furc ă se dice m a n u z z a (Tra-
ina). Din aceiași cauză macedo-românește se chiamă m â n a r sfeșnicul cel mare dela biserică [Dr. Obedenaru, Dicț. Mss. II, 500], care în m â n ă nu se p ărtă, dar este făcut «à branches».

T ăte sensurile cuvîntului *annar* derivă dară de o potrivă dela m â n ă, dar se pot clasifica în doă rubrice: 1° obiecte î n d e m â n a t e c e, ca *annarul* de scăp ărat și de ascuțit; 2° obiecte în felul m â n e î, ca *annarul* dela resboi, dela plug, dela căruță, dela casă, dela m ără și — la Macedo-români — din biserică.

A N T I N A

(ETYMOLOGICUM MAGNUM, T. II P. 1236—1243)

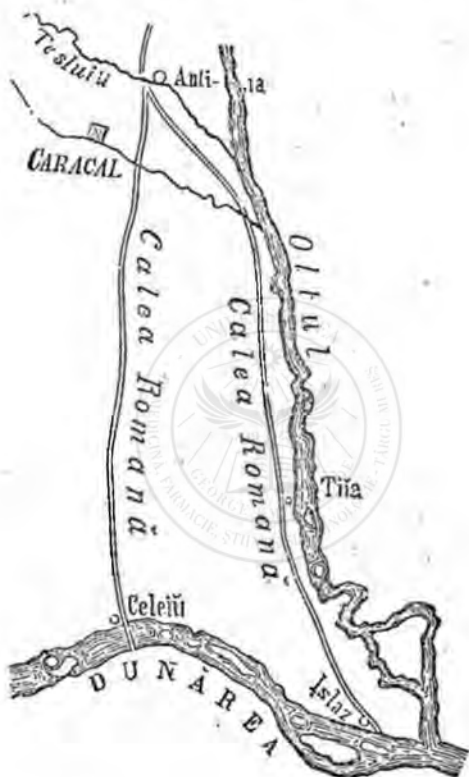
Antina, s. f. ; t d'Archéol. : 1°. ruines romaines près de Caracal dans la Petite-Valachie; 2°. brique que l'on retire de ces ruines. În districtul Romanați, la satul Reșca saŭ Recica lângă râulețul Tesluu, se află urmele unui oraș din epoca Romanilor, pe cari poporul le numesce *Antina*. Deja în secolul trecut generalul rus Baur (Mém. sur la Valachie 1778 p. 198), menționând Recica «village avec une église et un pont sur le Teslui», ne spune că: «on y trouve des débris des anciens retranchements». Mai târziu, o menționază la 1818 Fotino (t. I p. 153). Nemine însă n'a făcut cercetări ce-va mai serioase la fața locului înainte de colonelul Vladimir Blaramberg, care la 1836 a descoperit la Antina într'o movilă un sarcofag. După aceea, ruinele aŭ fost studiate pe rînd de Laurian și Boliac, de dd. D. Sturdza, Papazoglu, Gr. Tocilescu și V. A. Urechia, în fine de d. A-

Odobescu, care a resumat la 1878 în următorul mod toate datele relative la cestiu: «Comuna Re-cica saŭ *Antina*. Movila lui Alexandru și alte numeroase movile. Ruinele aparente ale unei întinse cetăți romane, cu ziduri de pĕtră și cărămidă, cu urlœe de lut pentru apeducte, cuptœre pentru cărămidă etc. Căi romane cu diferite direcțiuni. In sarcofage, pe lângă schelete, sînt vase, remășițe de veșminte și ornamente, și monete romane dela Antoninŭ pînă la Sever. Altar votiv al Nemesidœi, al lui Jupiter tutator, al Dianei Latoide; stele lănerare Claudiei Amba, lui Antonius Nicanoris» (Analele Acad. Rom. t. X. secț. II p. 332—5).

Ceea ce dovedesce mai cu deosebire marea însemnătate în vechime a acestui punct geografic, este că tocmai aci se uniaŭ ambele căi romane, cari plecaŭ dela Dunăre spre Carpați, una din Celeiu, cea-laltă din Islaz, astfel că *Antina* formă un centru de comunicațiune. «Șanțurile cetății cari se vĕd — ȃicea reposatul Laurian (Magaz. ist. II, 96) — formĕză un poligon cu opt laturŭ, al cărui diametru mai lung face aprœpe la o mie de pași. Rîul Tesluŭ curge prin mijlocul cetății; în unele locuri ale lui se află un strat de cărămidă, ceea ce face să credem că a fost constrŭns într'un canal, dară acuma curge după bună plăcerea sa fără vre-o silă artificială: Româniŭ noștri nu sînt ômenŭ cari să mai constrŭngă rîurile. Chŭiar la podul cel zidit peste rîŭ se uniaŭ cele doĕ drumuri de pĕtră, unul

care venia dela Islaz și cel-alt dela Celeiu, și du-
ceau cãtrã mișdi-nópte la Rîmnic...»

O asemenea stațiune centralã nu putea sã fie
uitatã pe Tabla Peutingerianã, itinerar oficial al
tuturor stațiunilor Imperiului Roman în secolii III-
IV; și s'a bãnuit de de-mult, în adevãr, cum-cã

anume aci a fost stațiunea R o m u l a, care se menționează și'n Geograful Ravennat sub forma de R o m u l a s (Tocilescu, Dacia p. 450, ed. Acad.). Acestă bănuelă s'a și verificat prin descoperirea la Recica a unei inscripțiuni din timpul lui Filip Arabul, unde localitatea se numește «Colonia R o m u l a» și se arată că «în anul 248 s'a construit un valum în gîurul zidului orașului» (Anal. Acad. Rom. Seria II t. 8, 1886, p. 14). Din R o m u l a sau R o m u l a s, prin trecerea lui l în n ca în «sēmēn = similem» și chiar lătinesce «Ruminalis = Romularis»:

Rumina nunc ficus, R o m u l a ficus erat...

(Ovid., Fast. II, 411)

s'a făcut R o m u n a, de unde apoi numele districtului R o m a n a ț i, în vechile documente R o m o n a ț i, literalmente «locuitorii din Romuna», cu același sufix -ați = ates prin care se formă lătinesce numele etnic din numele unui oraș cu finalul -na-, de ex. Casinates Arpinates, Ravennates, Antinates etc. R o m o n a ț i = R o m u n a t e s, cu un sufix etnic curat latin netrecut în graful românesc, probăză existența formei R o m u n a sau R o m u n a s deja în epoca romană, pe lângă primitivul «Romula» cu etnicul seū «Romulenses»: «ordo Romulensium» în inscripțiuni (Mommsen). Dar de unde vine numele *Antina*?

Fotino susține că pe lângă *Antina* ar fi locuit poporul slav *Antae* sau *Ανταί*, despre ale

căruia lupte cu Imperiul Roman Oriental vorbesc Iornande, Procopiū, Teofilact și alții. Schafarik (Slowanské starožitnosti p. 459, 462) a demonstrat însă prin analiza tuturor fântânelor istorice, cum că tribul Anților, cunoscut numai în secolii VI — VII, era așezat pe țărmul Mării-negre în regiunea Niprului, nu de necoace de Prut, ەر cu atât mai puțin la capătul apusén al Daciei. Afară de acésta, chiar dacá Anții ar fi înaintat într'un moment pînă aprópe de Olt, totuși din termenii etnicii limba română nu forméază nici o dată numiri topice prin sifixul -ina. După cum nu există «Serbina», «Bulgărina», «Turcina», «Grecina», «Ungurina» etc., tot așa din Anții nu se putea nasce *Antina*.

Cuvîntul sună de tot lătiuesce. Treccm cu vedere peste derivațiunea propusă de Vaillant: *Antina* = *Constantina* (La Romanie, I, 88); dar ne vom opri o clipă asupra unei alte etimologii mai discutabile. Incepënd dela Blaramberg, generalmente se crede că *Antina* este *Antonina*, după numele împératului Antonin Caracalla (Xenopol în Tocil., Rev. II, t. I pag. 292—3). Netrecerea silabei *an-* în vocală nasală obscură n'ar fi tocmai o pedecă fonetică, căci în numiri topice latine inițialul *a-* derivă une-orii din prepozițiune, ca în: *Ad-mediam*, *Ad-pontes*, *Ad-aquas* etc., adecă: *Antina* = *Ad-antonia*, cu o contracțiune cam violentă, dar nu peste puțință; există însă o altă dificultate mai specifică. Latinul *Antonina* tre-

buia să devină la Români *Tiia*, după cum din «Vidin» s'a făcut «Diū»; și localități numite *Tiia* se și află în România, ba chiar în Romanauți, tocmai pe calea romană dela Islaz spre Recica. Fontino confundă pe *Antina* cu *Tiia*: *Ἄντινα ἢ Τία*, după cum le confundă și Vaillant: «Antine ou Tia», deși sînt două puncturi geografice foarte depărtate unul de altul. *Tiia* poate fi «Antonina»; dar *Antina* — nu. Numai printr'un dublu *-inna* s'ar explica conservarea finalului *n* în *Antina*. Eî bine, în regiunea unde Tabula Peutingeriană pune pe Romula, tot acolo la Ptolemeu, care ne dă nomenclatura din epoca dacică, se află *Ἀρτιννα*, *Arctinna*. Unii archeologi o caută în Dolj (Rev. Română 1861 p. 421), alții în Gorj (Goss, p. 51), dar de o potrivă fără nici o probă, recunoscînd însă unii și alții că era în Oltenia. *Antina*, adică *Arctinna*, si-va ôre numele cel vechiu dacic al Romulei, latinizat de cătră legionari? Se știe că în latinitatea vulgară *-ci-* și *-ti-* se confundă; iar la Români din Banat aceste grupuri fonetice se confundă pînă astăzi. Prin *Antina* = *Arctinna* se justifică atât conservățiunea finalului *-inu*, precum și nescăderea inițialului *a* la vocală obscură, de ôră-ce de'naintea lui *r* el se păstrează tot-d'una intact, fie tonic sau netonic. Mai rămîne o singură întrebare. De ce ôre *-r-* a trecut în *-n-*? Ar fi foarte legitimă influința finalului *-n-* pentru a prefăce pe *Arctinna* în *Antina*, după cum s'a prefăcut *r* în *n* în «*cunună* = *coronam*», «*senin* =

serenum», «minune» etc.; forma *Antina* totuși pare a se fi născut pe o altă cale. Colonii romani își mai aduceau a-minte de străbuna cetate *Antinum* în Italia, astăzi «civitate d'Antino», nu departe de Roma în țera Marsilor, și astfel numele orașului dacic a fost modelat după o reminiscență italică. În scurt, *Antina* din *Artinna* nu e o tranziție curat fonetică datorită Românilor din epoca post-latină, ci este o latinizare din acele timpuri primitive ale colonizării, când era încă proaspătă în memoria legionarilor nomenclatura topică din Italia.

Așa dară aceiași localitate se cheama la Daci *Arcinna* sau *Artinna*, latinesce *Romula* sau *Romuna*. Din termenul latin supraviețuiesc «Romanați = Romunates», ca nume al districtului întreg; din cel dacic — *Antina*, ruine ale vechiului oraș, la costele căruia mai trăiesc abia un sătuleț numit mai târziu «Riușor», slavonesce *Recica*, de unde se scot pînă astăzi — ne spune d. A. Odobescu — «acele late și masive cărămiți, cărora dialectul local al Romanațenilor le-a însușit denumirea topică a *Antinei*, zicându-le cărămiți de *Antina*». Ba ce-va mai mult; în Romanați se dice cu acest sens chiar simplu cărămidă - *antina*, la plural cărămiți - *antina*, fără adjectivalul «de» (D. Radulescu, c. Amărescii de jos), cuvîntul *antina* ajungînd a exprime o cărămidă de calitate superioară și funcționînd invariabil ca adverbul «gata», în: lucru gata, trebă gata, bani gata.

R o m a n a ț i și *Antina* ar fi de ajuns ele singure pentru a dovedi neșrămutata stăruință a Românilor în Dacia lui Traian, spulberând așa numita teorie a lui Rösler. Dacă némul românesc ar fi venit de peste Dunăre abia în secolii XII sau XIII, vr'o țece vécuri în urma lui Aurelian, atunci dela cine óre ar fi căpétat el o nomenclatură daco-latină atât de pipăită ca *Antina* și R o m a n a ț i ?

A P U C

(ETYMOLOGICUM MAGNUM, T. II P. 1389—1416)

Apuc (*apucal, apucare*), vb.; saisir, empoigner, ravir, surprendre, atteindre, commencer, s'y prendre, s'acheminer, s'engager. Pe lîngă ȳea ũ, care este expresiunea cea mai generală, se grupază noțiunile mai mult sau mai puțin speciale de prind, dobândesc, capăt, răpesc, înhaț etc., sinonimi cu *apuc*, dar de cari ei se deosebesce mai ales prin nuanța fundamentală de ce-va neisprăvit, pe când în celelalte toate acțiunea ne apare ca terminată. Tocmai de aceea ele își pot prepune pe *apuc*, când noi voim să arătăm anume că este abia un început sau o parte din lucrare: *apuc a lua, apuc a prinde, apuc a dobândi* și așa mai încolo; dar nu se poate dice: *ȳea ũ a apuca* sau *prinda apuca*. De aci se desvôltă apoi o mulțime de sensuri secundare, prin cari *apuc* se tot depărtază din ce în ce de sinonimi seși și își capătă pe deplin — nu *apucă a căpăta* — o individualitate bine definită. Intr'unul și a-

ceiași pasagiū, *apuc* pōte fi întrebuițat în trei saū mai multe sensuri diferite; bună-ōră la Anton Pann, Prov. I, 62 :

Ca în loc să se *apuce* de negoț saū meșteșug.
Ei, p'alți asemeni cu dinșil gășind, fac prieteșug
Și *apuc* prin mahalale împreună inhăitați,
Umblă, mirōsă pe uliți, ca niște învierșunați:
Or-ce zboră, li se pare că il vor putē mânca,
Intind telurite curse în mână a'l *apuca*...

Cunōscem trei derivațiuni propuse pînă acum pentru *apuc*. Cea mai veche: «per metathesin a verbo *o c c u p o*» (Lex. Bud.), a fost susținută de Cihac prin următorul paralelism semasiologic ingenios: «spaīma *apucă* inimele = pavor *o c c u p a t* animas; a se *apuca* de ce-va = *o c c u p a r i* aliqua re; a *apuca* pre cine-va = *o c c u p a r e* aliquem». A doua etimologiă apropiă pe *apuc* de termenul juridic teodosian a *p o c h o* din ἀποχή «encaisser» (Cipar). A treia, cea mai nouă și mai argumentată, trage pe *apuc*, prin forma metatetică intermediară a *u p u c* = *a u c u p*, din latinul *a u c u p o* (Burlă). Lăsăm la o parte ipotesa dela mijloc. Din cele-lalte două, prima admite trecerea inițialului netonic *o* în *a* și tot-o-dată *o* metatesă; cea a treia, corectă sub raportul vocalismului (*apuc* :: *aupuc* = *ascult* :: *ausculto*), necesită și ea totuși *o* metatesă, nejustificată pe tărîmul specific românesc, de ôră-ce din cele două exemple citate, unul — «ruguma» (= it. *rugumare*) lingă «rumega» (= lat. *rumigare*) — este latin rustic, nu românesc; ér altul:

«aștept = *adspecto*», chîar dacã ar fi sigur, nu cuprinde o metatesã, ci numai o ecuațiune foneticã disimilativã, cãci din «*adspecto*» se face romãnesce «*aspept*», de unde «*aștept*» prin disimilațiunea «*sp + p = st + p*». Noi respingem darã cãte-trele; și le respingem cu atãt mai virtos, cu cãt aceeași rãdãcinã ca în *apuc* ni sã presintã în latinul *a p i s c o r*. Așa la Plaut:

Tace sis modo, sine me hominem a p i s c i...

(*Epid.* V, 2 v. 3)

este romãnesce: «Rogu-te sã tacĩ pînã ce'l voiu *apuca!*» Aceiași rãdacinã se regãsesce în sanscritul *ã p* (*ãpati*, *ãpnoti*) și zendicul *a p* (*apãiti*) «*atteindre*, *obtenir*, *acquérir*»; apoi în grecul *ἄπτω*, de ex.: «*ἄπτεσθαι ἀνθρώπου τινός* = *a p i s c i* hominem».

Acum, fãrã a mai vorbi despre formele sanscritã și zendicã, sã constatãm cã latinul *a p i s c o r*, grecul *ἄπτω* și romãnul *apuc* se desbinã numai prin elementul sufixal. De unde însã vine al nostru *-u c* în *apuc*? Pe de o parte, *apuc* se aflã atãt în dialectul daco-romãn, precum și'n cel macedo-romãn; pe de alta, sufixul verbal *-u c* n'are o existențã propriã la Romãni. Prin urmare, forma întregã *apuc*, ẽr nu numai rãdãcina *a p*, trebuie sã se tragã dintr'un prototip italic. În adevẽr, latinul *a p i s c i* derivã din simplul *a p ẽ r e*: «*comprehendere antiqui vinculo a p ẽ r e dicebant*» (Paul. Diac.). Din acest *ã p ẽ r e* se desvõltã o formã latinã derivatã *a p ũ c a r e*, întocmai dupã cum din *mã n d e r e* vine *m a n d ũ c a r e* și dupã cum din latinul vul-

gar *battère* s'a născut *battūcare*, de unde portugezul *batucar*, în cari -*ūc*-servă numai la întărirea noțiunii celei fundamentale. Raportul este matematicesce exact:

apūcare :: *apēre*
 = *mandūcare* :: *mandēre*
 = *battūcare* :: *battēre*.

Intru cât nu se pōte rădica în această privință nici o obiecțiune fonetică sau morfologică, românul *apuc* reconstituă dară o vorbă italică rustică perdută *apūco*, strîns înrudită cu clasicul *apiscor* (ad-ipiscor, ind-ipiscor, red-ipiscor, ind-episci, ind-epito).

Diferitele sensuri ale lui *apuc*, măi mult sau măi puțin, se desfășoră și se înlănțuesc cam în următorul mod:

saisir = *empoigner* ;
empoigner = *ravir* ;
ravir = *surprendre* ;
surprendre = *atteindre* ;
atteindre = *commencer* ,
commencer = *s'y prendre* ;
s'y prendre = *s'acheminer* ;
s'acheminer = *s'engager*.

1°. *Apuc* « *empoigner* ».

Proverbi și locuțiuni proverbiale:

Despre cei fățarnici, și măi cu samă despre femeii ipocrite: «Dioa fuge de bivoli, și nóptea *apucă* pe dracu de cōrne (Pann, III, 65).

Amenințare pentru cei șovăitori pe calea cea bună: «Când te-a scăpa Dumnezeu, dracul te și *apucă*» (R. Simu, Transilv., c. Orlat).

«Despre un om sgârcit: la acela nu'î *apucă* șorecele sfârmitura de pe masă» (R. Simu, Trans., c. Orlat).

Despre morți: «Ce *apucă* pământul, lesne se uită» (I. Călugăreanu, Tecuci, c. Movileni).

Din Iordachi Golescu (Conv. lit. 1874 p. 71): «Ai *apucat* pisica de coddă, învîrtesce-o să nu te sgârie = pe vrăjmaș când îl supui, să te îngrijesci de el».

Proverb juridic: «Pînă nu *apuci* pe cel drept, cel strîmb nu e» (Pann, II, 30).

Despre cei nenorocoși:

Ce *apucă*,
Se usucă.

(Hințescu)

Pentru francesul «ôte-toi de là que je m'y mette»:

De ar muri socrul
Ca să'î *apuc* locul.

(Pann, I, 103)

Cu același sens: «De ar muri moșul, să'î *apuc* tofagul» (ibid.).

Doîna «Fiorica»:

Cin'o să'mî *apuce* locul
Să'și fericescă norocul?..

(Alex., Poes. pop. 3, 278)

«A *apuca* cap de fune = trouver un point de départ».

Cantemir, Chron. II p. 17, după ce citează un pasagiū din Iornande, urmază: «de aice vor unii să *apuce* cap de fune și să arăte, că acești Ostrogothi rămași să fie lăcuit pre locurile Dakiei...»

Altă locuțiune arhaică: «*apucă* ca gaia mațul» (Cantemir, Chron. II, p. 8) = «sans discernement».

G. D. Teodorescu, Proverbe p. 83: «Românul ȕice: pentru asta aș pune mâna'n foc! saū: nu pot să'mi puū mâna'n foc pentru ȕinsul! In Moldova se'ntrebuințoză cu același înțeles expresiunea: *apuc* foc cu gura! ér în Muntenia: ȕea ũ foc în gură».

In loc de «*apuc* cu gura», în graiul vechiū: «*apuc* cu rostul», literalmente «cu ciocul», «rostro», cea ce este mai potrivit.

Dosofteiu, 1680, ps. XLIX:

. . . drep-ce tu po-
vestești îndereptările
măle și *apuc* liagă
mă cu rostul tău...?

. . . quare tu enar-
ras justitias meas, et
a s s u m i s testamen-
tum meum per os tu-
um...»

unde la Coresi, 1577: «*priimești zisa mé*», iar la Silvestru, 1651: «*ă a ȕ legătura mă*».

«A *apuca* pe-a-mănele = a se sili să ȕea care mai de care».

I. Créngă, Moș Nichifor Coțcarul (Conv. lit. 1877 p. 375): «pe vremea aceea era bine să fi hara-

bagiū în tîrgul Némțului, că te-*apuca*ū p e - a m â
n e l e...»

«Cât *apucă* piciorul = în fuga mare».

Alexandri, «Românii și poezia lor»: «Cui nu'i
place să vadă alergând pe un șes întins o poștă
românească cu opt cai? Căi alérgă cât le *apucă*
p i c i o r u l...»

În agoniă, i se pune bolnavului o luminare în
mână. Așa fiind obiceiul, nu e bine să móră cine-
va fără luminare. De aci, în balada «Corbea»:

Arnăuți că trimetea
Pe roșul a'ncăleca;
Dar cine'l încăleca,
La pămînt trântit cădea:
L u m i n a r e n'apuca...

(O. D. T., Poes. pop. 630)

«Când cine-va se silește la mîncare, ȕice: *apuc*
ce-oiu *apuca*, și fug la trebă...» (I. Rugescu, Iași,
c. Bădeni).

Între locuțiuni proverbiale, se mai aude în
popor:

«P'ar'că a *apucat* pe D u m n e ȕ e u de p i -
c i o r l» când aréță cine-va o bucuriă necumpétată
sau când se îngâmfi de o dată, creȕendu-se pré-
mare, pré-fericit etc.

«Te *apuc* de c u v î n t» = să nu uiți ce spui;
să te ții de vorbă.

«Il *opuc* d e s c u r t» = stăruesc să facă fără ză-
bavă sau fără șovăire.

«*Apuc* pe cine-va de ochi» = vrău să'l fac a crede ce-va ce nu este...

Dosofteiu, 1680, ps. LXX :

. . . alergaț de lū *apucaț*, că nu ăaste cine'l izbăvi..

. . . *persequimini et comprehendite* eum, quia non est qui eripiat...

unde la Coresi, 1577 : «goniți și prindeți el».

Dosofteiu, 1673, f. 13 b :

Tupilă s'*apuce* și să că puț a scă,
Pre mișel să traga'n laț și să'l smerescă...

Cantemir, Ist. Ieroglif. (Mss. în Acad. Rom. p. 220) : «sabița zavistiții mănunchiu nu are, și oricine a-mână ar *apuca-o*, nerânit și nebetejit să rămâe nu poate...»

Nic. Muste, Letop. III, p. 17 : «... l'aũ îmbrăcat pre dănsul (Dimitrașco Cantacuzino) cu caftan de domniea țării în locul lui Petriceico Vodă, fiind împărăția la Obluciță, și i-aũ dat poroncă să strice toate cetățile de aice din țară, să nu le *apuce* Leșiț cu oști...»

Zilot, Cron. p. 31 : «de mulți ani întrând supt jugul birului și al supunerii, și ne mai *apucând* arme, cursul anilor și împilarea ce aũ avut în totă vremea i-aũ desbrăcat [pe Români] de mărimea

inimei, care nasce vitejia și îndrăznela, și i-au îmbrăcat cu spaîma și cu frica...»

Beldiman, Tragod. v. 139 :

Unuța îi sboră mâna, pe altul in cap lovesc,
Și pe altul unde-*apucă*; mórtea cât pot prelungesc...

A. Pann, Erotocrit, II, p. 86 :

Insă amindoi stătură pe caî ca nisce voînici,
De care se îmbunară toți căți privia, mari și mici
Apucară alte suliți, și s'au repeđit pe loc,
Căutând să se lovescă tot la primejdios loc...

Balada «Mihu Copilul»:

Codrul mi'l lăsați,
Giugul *apucați*,
Că nu sinteți voi,
Nu sinteți ca noi
Ômenî de mândrie,
Buni de vitejie...

Figurat: «*apuc* sborul = prendre l'essor».

Gr. Alexandrescu, «Meditația» :

Vara 'și *apucă*-sborul spre țermuri depărtate,
Al tómnai dulce sóre se plécă la apus...

«A *apuca* pe cine-va pentru datorii, pentru bir,
pentru pagube etc. = a'l trage la raspundere».

Dr. Polysu: «L'am *apucat* să'mî plătescă = ich
packte ihn an, mich zu bezahlen...»

Constantin Brâncovan, 1694 (Cond. Mss. în Arch.
Stat. p. 63) : «au fost *apucat* datornicii și pre ju-
pănésa Mára sora lui Mihai Drosul...»

Același, 1694 (ibid. p. 89) : «apucându'l Iorga
Caușul pentru acești bani ce scrie mai sus, ca să'i
dé, și el neavând banii să să plătescă...»

A. Pann, Prov. III, 46 :

*Apuc-se pe ciobanul
Paguba să'i implinescă..*

În acest sens, *apuc* se pôte construi cu *d e* : *a-
puc* de datoriă, *apuc* de chiriă, *apuc* de pagubă etc.
Cântec din Moldova :

Că te-a zări vr'un pațir
Și te-a *apuca* de bir
Și *d e* posne ce-ai făcut
Din Vasluu și pină'n Prut!..

(Caranfi, Valea Prutului, 1)

«A *apuca* D o m n i a» sau «a *apuca* S c a u n u l»
este a ajunge la tron prin mijloce piezișe.

Moxa, 1620, p. 376 : «după Costantină *apucă*
Martinu domnița...»

Ibid. p. 391 : «se rădică unu feçorū a lui Andro-
nicū Duca de adună voinici și se ispitī să *apuce*
domnița, ce mainte'lū *apucă* arma și i se vârsă sân-
gele...»

Zilot, Cron. p. 116 : «mişcările Porței și ale Gre-
cilor fanarioțī, carīl vīna de mult a *apuca* și Scaunul
Țerei Romānescī cum *apucaseră* al Moldovei cu
anī măi nainte...»

Din activul *apuc* «empoigner», una și aceia-și
formă «a se *apuca*» funcționează în patru chipuri, pe
carī nu trebuie să le confundăm : 1°. ca verb re-
flexiv, de ex. : «mă *apuc* de pēr»; 2°. ca verb re-

ciproc: «ei se *apucă* unul pe altul»; 3° ca verb deponent: «eu mă *apuc* de cutare»; 4°, ca verb pasiv: «el se *apucă* = este sau poate fi prins».

a) Reflexiv: «s'empoigner soi-même».

Costachi Negruzzi, «Alexandru Lapușnenul», III: «Ah, ce foc simt că mă arde! — strigă bolnavul, *apucându-se* cu mâinile de pânțele...»

b) Reciproce: «empoigner l'un l'autre».

Balada «Mihu Copilul»:

Ianuș Ungurén,
Mihul Moldovén,
De-o parte se duc,
La luptă s'*apuc*...

Balada «Vidra»:

Ei de brăe s'*apucară*
Și la luptă se luară,
Di de vară
Pină'n séră...

Balada «Păunașul Codrilor»:

Ei de brăe s'*apucă*
Și la luptă se luaă...

Balada «Tudor»:

Ei de brăe s'*apuca*
Și la luptă se'nceșta...

(Marian, Buc. I, 166)

c) Deponent: «a se *apuca* de = empoigner, ne pas laisser tranquille».

Pravila Moldov. 1646, f. 11: «de va avia neștine un dulău tare și dărz și va mânca pre toțu dulăii,

și de să va *apuca* de vre unū dulău mai slabū și'l va birui . . .»

Nic. Muste, Letop. III, p. 13: «Boierii s'au *apuc*at de Stefan Petriceico, ce era Clucer mare, fiind bătrân și boier de țară, numai să'l rădice Domn . . .»

Enachi Cogălnicenu, Letop. III, p. 198: «Constantin Vodă în Moldova domnia cu pace, *apucându-se* de capul preoților să'i învețe carte . . .»

d) Pasiv: «se laisser empoigner».

I. Văcărescu, p. 64:

Când s'o *apuc*, sboră;
Când stau, se scoboră;
Nici va să se ducă,
Nici nu se *apucă* . . .

II°. *Apuc* («r a v i r»):

Dicționar Mss. bănățen circa 1670 (Col. I. Tr. 1883 p. 424): «*Apuk*. Rapiō. Apprehendo».

Despre omeni lacomi se țice: «*apucă* ca lupul» (D. Negoescu, Dîmbovița, c. Pietroșița).

«iii! ala e scii ca lupul: umblă numai s'*apuce!*» (D. Georgescu, Ialomița, c. Coșereni).

Varlam, 1643, II f. 45 a: «să ne oprimū, urechile de-a ascultarē cantece lumești de iuboste, mănule de-a *apucaria* și de-a prădarīa . . .»

Indreptarea legii, 1652, p. 360: «atunce'l *apucară* diavolii deîn mănile părinților lui și periră cu dînsulū . . .»

Dosofteiu, 1680, ps. CIII:

Țâncii leilor scân-
cîndu să *apuce* ...

Catuli leonum rugi-
entes ut rapiant...

unde la Coresi, 1577: «răcăiia să răpescă...»

Arsenie din Bisericanî circa 1650 (Mss. în Acad. Rom.), ps. LXXXI:

. . . *apucați* pre cel
méser și pre cel mișel
diîn mănule păcătosu-
lui . . .

. . . eripite pau-
perem et egenum de
manu peccatoris . . .

la Coresi, 1577: «l u a ț i méserulū și mișelul»; la
Silvestru, 1651: «scoateți surmanulū și lipsi-
tulū . . .»

Dosoșteu 1673, f. 10 b:

Dobitoc sălbetec de câmp și de luncă,
Jigăniî siriape ce strică ș'*apucă* . . .

III°. *Apuc* «surprendre».

Când voim a apesa asupra elementulū de «ce-
va neașteptat», se ȓice: *apuc* fără veste.

Pravila Moldov. 1646, f. 89: «de va lua bărba-
tul pre muțare numai cu voia sa, ce să dzice să
o *apuce* fără de viaște cu arme sau și fără
de arme . . .»

Când e vorba de a pre'timpina pe alt cine-va,
se ȓice: *apuc* inainte, o expresiune care se
întrebuințeză mai adesea într'un alt sens, după
cum vom vedé mai jos.

Biblia lui Șerban-Vodă, 1688, f. 625 (Iudith.
VII, 17):

Și s'au rădicat tabăra fiilorū lui Amonū și împreună cu ei 5000 den fiii lui Asurū, și s'au tăbărât în vale, și au *apucat* în a i n t e a peleși izvoarāle apelorū fiilorū lui Israilū . . .

Et promoverunt castra filiorum Ammon, et cum eis millia quinque filiorum Assur; et castrametati sunt in valle, et praeoccupaverunt aquas et fontes aquarum filiorum Israel . . .

Maî obicînit însă se întrebuinteză simplul *apuc*.

A. Pann, Prov. I, 108:

Și'n sat la zapciū se duce.
Grăbind din somn să'l *apuce* . . .

Balada «Codrēnul»:

Vr'un creștin de'l întâlīam,
Averile 'i împărīam;
Cu doi cai de'l *apucam*,
Unu'i dam, unu'i luam . . .

I. Văcărescu, p. 198:

Al nostru cēs și el sosese;
Orī-cum il vom *apuca*,
Indrăznēla izbutesce
Cāt cu minte vom umbla . . .

Dosofteiu, Liturgiar 1674 (Molitve la pīatdesīat f. 115 a): «carele nī-ai spodobit, pre nește pācătoșū, și la ačastā dzā să *apucām* cu ispovēdanic și cu rugā fața sfinției tale . . .»

Șepte-tāine, 1644, p. 17: «Pentru prunculū de să va prileji spre moarte, și va vrē preutul să'l

botédze, și să va tème că nu'lū va *apuca* cu su-
fletū să-ī cetescā molitvele . . . »

Despre locuțiunea «*apuc Domnia*», care pôte
să însemneze: «surprinde țe trônc», veđi mai
sus.

Cu sensul de «surprendre», *apuc* se întrebui-
țezā mai ales în privința bôlelor celor năprasnice
și a tot felul de dureri sau suferințe.

A. Pann, Prov. III, 68:

Te miri ce își fac nălucă
Și frigurile 'i *apucă* . . .

Ibid. I, 121:

Èi mă veninezā cu spirtosul duh,
Și pe loc m'*apucă* tusea cu năduh . .

Balada «Năluca» :

Inghița de doă ori
Și'l *apuca* reci fiori . . .

I. Créngă, Capra cu trei ieđi (Conv. lit. 1875 p.
341): «Și bocescce el, și bocescce, pînă îl *apucă* le-
șin . . . »

Tot așa despre factorii cei mitologici ai bôlelor,
de ex.: «il *apucă* I e l e l e » sau: «il *apucă* din I e l e ».

Alexandri, Hălmanā: «. . . am ajuns a fi nervos
de când mă aflu în serviciul Statului. Scii că mă
apucă năbădăicele când vėd un plic mini-
sterial . . . »

«Intre blăsteme se aude: să'l *apuce* Rusa-
liile!» (G. Mafor, Tutova, c. Plopana).

Tot așa, ba încă mai pe neașteptate, *apucă* pe om mórtea.

Balada «Balaurul»:

Săi, bădiță ortomane,
Că m'agîunge la cîolane!
Săi, bădiță, de mă scóte,
Că m'apuc fiorî de mórte!..

Psaltirea Șcheiană circa 1550 (Mss. în Acad. Rom.), XVII:

. . . *apucară*-me cur-
sele morției...

. . . praevene-
runt me laquei mor-
tis...

unde la Silvestru, 1651: «l u a r ă-mă pre dinainte», iar la Dosofteu, 1680: «înainte mă s ă r g u i r ă», și numai în Biblia lui Șerban-vodă, 1688: «*apucatu-m'aũ*».

Moxa, 1620, p. 360: «zicia toți: până nu vomă vedă fața împăratului (Tit), să nu ne întoarcem întristați și măhniți; ce'l *apucă* moartia mainte de vrême, numai ce domni doi ai...»

În același mod ne *apucă* frica, spaîma, gróza, tot ce ne sperîă.

Costachi Negruzzi, Zoe, III: «Une orî un t r e-
m u r fioros o *apuca*, alte-orî radica frumoșii seî
ochî spre cer și suspinând își frîngea mâinele...»

A. Pann, Prov. III, 67:

C'un cuvînt, e o nălucă:
S'o veđi gróz ă te *apucă*...

De la Vrancea, Sultănică p. 229: «și tot răcnia
d'o *apucați* grózele, mai ales când scrișnia din
dinți și învîrtia sabja...»

Balada «Doncilă»:

Dar un plâns m'aŭ *apucat*,
Că pe fetele din sat
Grea urgie aŭ picat...

Despre suferințe mai mărunte:

M'*apucă* dor și suspin...

(J. B. 31)

saŭ:

Intru'n casă, o aud,
Și m'*apucă* dorul crud...

(Alex., Poes. pop. 2, 303)

Intr'un sens glumet:

Alexandri, Florin și Florica, sc. 1: «de când nu
mai am pe nime în capu meu ca să mă siléscă
la trébă, m'o *apucat* o sfântă de lene de mi
se rup fălcile...»

Ca o necesitate fatală, cu voe saŭ fără voe, ne
apucă somnul.

Balada «Corbea»:

De când, maică, am întrat,
Pic de vin n'am mai gustat,
Somn nu m'a mai *apucat*...

(G. D. T., Poes. pop. 508)

Mânia fiind privită ca un fel de boală, când vedem pe cine-va supărat, mai cu samă fără temeu, Ńicem cu ironiă: «l'a apucat!» sau: «cărăși il apucă!» ori il întrebăm în bătae de joc: «când te-apucă, mult te ține?»

După bóle, dureri, suferințe sau alte neajunsuri, o mare sferă în care se întrebuintează *apuc* «surprende» sînt schimbările timpului; ast-fel se Ńice că: ne *apucă* ȃi u a, ne *apucă* n ó p t e a etc., mai ales însă atunci când ne temem de o asemenea *a p u c a r e*.

Balada «Chira Chiralina»:

• Marfa ce-o avem
In curți s'o bāgam,
Căci ȃi o a ne-apucă,
Potira ne'ncurcă...

(Burada, Dobrogea, p. 110)

Doîna «Decât ruda și vecinul»:

Fie nótea cât de mare,
Că tot mică mi se pare:
Trece 'ngrab ca o nălucă,
ȃi o a'n brațe'i te apucă...

(Alex., Poes. pop. 2. 356)

Zilot, Cron. p. 33: «zăbovindu-se ore și-ce și *apucându'i* ȃi u a, I-aū vȃȃut unii alți...»

Ibid., p. 111: «când se apropie de ȃio, începȃnd a cȃnta cocoși des și jiganiile temȃndu se să nu le *apuce* l u m i n a ȃ i l e i prin locuri primejdióse pentru dînsele, pe unde ele nótea umblă de'si agonisesc hrană, iug de se ascund în vizuină...»

«Primăvara ômenii ȃic: hai la plug, cã ne-a *apucat* cîo cîrlia tot în sat» (P. Mihăescu, Braila, c. Cécãru).

Doîna «Drum la dél» :

Ostenit mereũ de ducã,
N ó p t e a 'n codri mē *apucã*...

(Alex., Poes. pop. 2. 277)

Altã doînã:

N ó p t e a 'n drum o *apuca*,
Ea mergea, calea'și perdea
Și 'ntr'un riũ adinc cãdea...

(Ibid. 49)

A. Odobescu, Dómna Chiajna, p. 97: «Or fi cãlãtorî și i-o *apucat* n ó p t e a pe drum...»

În Dolj, în loc de «ne *apucã* n ó p t e a» se ȃice: «ne c o p r i n d e n ó p t e a» (N. Guran, Craïova).

Balada «Darie și potira» :

Cãci pe mine mē vor duce,
S é r a e a sã nu m'apuce,
Sus la locul de pierdãre,
Locul de spîndurãtore...

(Marian, Bucov. I, 15)

Cantemir, Ist. Ieroglif. p. 253: «într'acîa dzi pãnã în sarã cãlãtorînd, unde î n t u n é r e c u l î l *apucã* acolîa popasul și masul își fãcu...»

Nic. Muste, Letop. III. p. 54: «*apucãndu*'l v r e m e a acolo tãbãrit, n'ãũ cutezat sã é sã...»

Din *apuc* «surprendre» se deslãșorã dela sine *apuc* «atteindre», ambele sensurî confundãndu-se une-orî, de pildã:

Nic. Costin, Letop. II p. 103: «când au sosit boierii la Țarigrad, n'au *apucat* pe Vezirul acolo, fiind acum eșit și purces la Odriiu...»

Balada «Blăstemul»:

De mergea ce mai mergea,
Greu zădul îl *apuca*,
Ostenela l' a j u n g e a
Și el, mare, se culca...

(G. D. T., Poes. pop. 438)

IV^a. *A p u c* «atteindre».

Sinonim cu *a j u n g*, dar numai în timp, anume la viitor sau la trecut, nici o dată în spațiu. Se construiesc cu relativul «de», cu acusativul, cu «până», cu «din» sau «dela».

1°. Cu «de»:

Pravila Moldov. 1646, f. 15: «el va *apuca* mâinte de toțu de va ținea acelă locu...»

Ibid. f. 92: «*apucă* de le află firia, și de-acia le scoate den minte...»

Miron Costin, Letop. I p. 240: «Schindir-pașa tot cu acea năvălă au lovit la bașca cea den jos, și îndată au intrat Enicerii în bașcă; sărit'au Leșii de lângă șanțuri, și au *apucat* de au scos o samă de pedestrime ce era în bașcă, érá mai mulți au perit...»

Nic. Costin, Letop. II p. 13: «Leșii *apucase* de pusese oaste de a lor prin cetăți: la Némț, la Sucéva...»

Ibid. p. 83: «Inchisăse pe Rugină Sulgerul și pe Ștefan Luca Visternicul pentru baniî năpăștilor

în Visterie; ce Rugină *apucasă* de grabă de întor-
săse oamenilor...»

Neculce, Letop. II p. 267 : «Deci el [Dediul Spătar] într'o noapte aŭ îmbătat pre Siimeni, pe străjării ce'l păzia, și s'aŭ slobozit cu o frânghie pe o ferăstră din turn până gîos, și aŭ *apucat* de aŭ încălecat pre cal și cu doi feciori și aŭ fugit...»

Același, p. 280 : «[Constantin Vodă Duca] aŭ trimis noaptea un stég de Lipcani să ia pe Turculeț din mîna oamenilor Caïmacanilor să'l ducă la Iași; iar până a merge Lipcanii, Turculeț aŭ *apucat* de aŭ scăpat...»

2°. Cu acusativul și cu «pînă»:

«Între juraminte: să n'*apuc* Pascele! să n'*apuc* Crăciunul!» (G. Poppescu, Ialomița, c. Brosceni-noi); ér ca blăstem: «să nu *apuci*...», «să nu *apuce*...»

Cu același sens: «să n'*apuc* pînă la...», după cum se dice: «se n' a j u n g pînă la...»

Dr. Polysu: «bolnavul n'*apucă* pînă mîne = der Kranke erlebt nicht die Nacht», ceea ce și mai bine se exprimă prin acusativ: «bolnavul n'*apucă* ziua de mîne».

Tot noțiunea de «atteindre» este atunci când, vorbindu-se despre un om din trecut, de care nu mulți își mai aduc-a-minte, dar care ne fusese cunoscut întru cât-va, noi dicem: «l'am. *apucat* încă».

Jipescu, Opincaru p. 58 : «Taica bîetu — că voi

nu l-ați *apucat* — țera Rumân de 88 de ani fără doi . . .»

Ibid. p. 132: «Nevoia duce pe Rumân mai mult cum nu vrea îel. Cum a fost și i să'ntâmplă răposatului Barbu Pisău — că par'că șlii, or l'ai *apucat*? — țăran de la munte, d'incolo . . .»

De asemenea se pôte dice: am *apucat* un lucru, am *apucat* un obicei, am *apucat* un port, când e vorba despre ce-va vechiu, care nu se mai întrebuintează.

Miron Costin, Letop. I p. 28: «chivere, care am *apucat* și eu și la boferii țării noastre . . .»

Pravila Moldov. 1646, f. 59: «cine va îngropa pre mortu ce va fi otrăvit, și nu, va socoti toate lucrurile și obyeele ce s'au *apucată* într'acel locu de să fac, face prepusu cum să'l fie el otrăvit . . .»

Proverb:

Fie-care cum *apucă*,
Ast-fel trebuie s'o ducă . . .

(Pann, I, 72)

A. Pann, Prov. II, 12:

. . . . . * . . . pré mult e rüzgălat:
El de vorbă nu se bate, ține ce a *apucat* . . .

De la Vrancea, Sultănica p. 217: «. . .le spuneau câte în lună și în sôre: ha de Turci, ha de Tătari, ha de Calmuçi, ha de căpcăunii cu doê guri, ha de Muscali, ha de Nemți cu cödă; mă rog, din câte omul *apucă* și vede, aude și nu uită . . .»

Se dice mai ales: *apuc* din bătrâni etc., în graful actual mai adesea: *apuc* dela...

3°. Cu «din» și «dela»:

Act moldovenesc din 1656 (A. I. R. III p. 233): «nič l'au țanut [acel sat] Stoian ușeriul nič dănoară, ce l'au *apucat* încă den părinții lor c'au fost domnescu până la Ștefan-vodă Tomșé...»

Altul din 1657 (ibid. p. 238): «să caute acei oameni buni cu sufletele lor cum or ști cu dreptul de rândul acelu sat Mihalciul, a cui au fost, și cum au *apucat* ei din moșii lor și din parinții lor...»

Cantemir, Chron. I p. 292 «pre malul Oltului să să fie văzând niște temelii ca de cetate, cărora țărani de pre acolo lăcuitoi, din bătrâni lor *apucând*, le zic Curțile lui Ler-împărat...»

Același, Ist. Ieroglif. p. 25: «Povesté Vidrii noi Brchiil din moșii-strămoșii noștri așa am *apucat'o*, așa o mărturisim și așa o întărim...»

Neculce, Letop. II p. 203, vorbind despre o tradițiune istorică: «letopisețul de acesta nu scrie nimic, éra oamenii așa vorbesc că au *apucat* unii dintru alții...»

De la Vrancea, Sultânica p. 9: «Pêrul lins, cu unde albăstrui, îl pôrtă 'n tâmple; așa a *apucat* dela mă-sa și mă-sa dela mă-sa: obiceiul adus de pe obârșia Ialomiței...»

Când însă *apuc* se construesce cu o locuțiune infinitivală, noțiunea de «atteindre» se plécă cătră

acea de «commencer», fără totuși ca trecerea să fie deplină.

De aci :

V^o. A p u c «commencer».

Exprimă ce-va mijlociū între î n c e p și a j u n g, ast-fel că adesea e aprópe peste putința a deosebi nuanța cea hotărîtă.

A. Pann, Prov. II, 83:

Ca doă oă când s'alérgă
Și a se ciocni *apucă*,
Un' din eī o să se spargă
Și trebue să se ducă. . .

Ibid. III, 79:

Vedënd dar Ovreful, stând, se socoti
Cu înșelăcfune dulap a'nvirti;
Apucă și dīce unuī alt hamal:
Voīnice. . .

Jipescu, Opincaru p. 27: «Unī dulăi, măgulitorī lingăriți domnești, nici n'*apucă* să să crape bine de diuă și merg la Domn cu zîmbiet prefăcut, cu trupu 'mlădiat către la pămînt, și'ī tócă la urechē Domnului câte ale tóte. . .»

Doīna luī Petrēnu:

N'*apucai* să'mbuc o dată,
Ciocoful imī face plată
Și mē ie la schingīuit
Că nimic nu I-am cosit. . .

(Alex., Poes. pop. 9. 259)

Moxa, 1620, p. 376: «domni numai unū anū și nu *apucă* să facă ce-va ca să se cunoască. . .»

Pravila Moldov. 1646, f. 1: «de va fi *apucat* celalalt să fie sămănat pământul . . .»

Ibid. f. 37: «cela ce să va svătui să ucigă pre vre un diregătoriu dela vr'un târgū, și de nu va fi *apucată* să facă moarte, să nu să cêrte ca cela ce suduiaște domnița, iarâ numai să i să tae, capulū . . .»

Miron Costin, Letop. I p. 257: «Aū căutat Radul vodă la boierī și le-aū zis: aū nu v'am spus că acest om de boierie nu este? Iară cătră dănsul aū zis: eū, măre, încă pe boierie n'am *apucat* a'fī zice; și așa aū zis Armașulū: ieī gârbaciū! și aū pus de i-aū dat 300 de tolege . . .»

Act moldovenesc din 1680 (A. I. R. I p. 140): «ne am învoit și ne am așăzat tot pre ačasta tocmală să ție dumnialui locul dela mine carele scie mai sus, și eu să țiu locul acesta pre lângă locul mieu, gîmătate de locul Ciutei ce-i dispre femeia lui Antimița; și eu n'am fost *apucat* a face zapis ca să hie de credință . . .»

Constantin Brâncovenu, 1695 (Cond. Mss. în Arch. Stat. p. 177): «pentru că lui întâmplându-i-se moarte de grab, n'au fost *apucat* să lase și să dé danii și mile . . .»

Neculce, Letop. II p. 232: «[Antonie Rusăt] zidit'aū și la mănăstirea sfântul Sava zidul împregiur, ce n'aū *apucat* să'l istovescă . . .»

Nic. Costin, Letop. II p. 34: «Doamna Ducăi Vodă venise la Focșeni ca să mērgă și ea la Dom-

nești, ce n'au *apucat* a trece, că étă și au venit perirea. . . »

Nic. Muste, Letop. III p. 8: «și acolo la Leva au bătut Nemții pre Turci și i-au răsipit, că n'au mai *apucat* să dea ajutor Vezirului. . . »

Zilot, Cron. p. 25: «n'au *apucat* să i căpătuască pē toți. . . »

Ibid. p. 49: «s'au sfătuit cu ministrul fii-seu Grigorie Beizadé și au luat sfat lörte — n'ar fi mai *apucat* să-l facă! . . . »

Caragea, Pravila 1818, p. 5: «Orî-ce lucru nu este al nimunui, acela să face al celui ce va *apuca* să 'l ia înainte . . . »

Costachi Negruzzi, «Alexandru Lăpușnéul», III: «Puțini care scăpară cu viață, *apucând* a sări peste ziduri. . . »

Același, «O alergare de cal», III: «m'am culcat, însă de abia *apucasem* a adormi, și un vis fantastic veni și iși puse asupra'mi negrele sale aripă. . . »

A. Odobescu, Mihnea-Vodă p. 20: «abié *apucaseră* să iea în gură și s'amestece. . . »

I. Créngă, Povestea lui Harap-alb (Conv. lit. 1877 p. 185): «Par'că dracul vrăjesce, de n'*apuc* bine a scăpa din una și daū peste alta. Se vede că m'a născut mama într'un cîas reū. . . » .

Doină oltenescă :

Frunđă verde măr crețesc,
Staū in drum să mă gândesc:
Ce s'*apuc*? ce să muncesc,
Pânca să'mi agonisesc?..

(Alex., Poes. pop. 2. 286)

Sub forma reflexivă, *apuc* «commencer» capătă nuanța de «s'y prendre», pe care une-orî o are și sub forma activă, de ex. A. Pann, Prov. III. 60:

Dacă e așa, respune bărbatul ei, bine dar,
Apucă de te gătesce, șterge'ți al cojoc murdar...

unde însă pôte să fie o disimilațiune sintactică pronominală în loc de: «te *apucă* de te *gătesce*».

VI°. Mă *apuc* «s'y prendre».

În acest sens, alături cu noțiunile de *ajung* și de *încep*, ba mai pe sus de ele, figurează noțiunea de *încerc*, care exprimă căutarea sau găsirea unui mijloc de a face ce-va.

Fabula lui Donici:

Racu, brósca și o știucă
 Într'o ți s'au *apucat*
 De pe mal în Iaz s'aducă
 Un sac cu grâu încărcat...

Proverb: «Când te *apuci* la vr'o trebă, n'o lăsa fără ispravă» (Pann, II, 48).

«A se *apuca* de să nătósa», une-orî sub forma activă: «a *apuca* să nătósa», însemnă: «a fugi».

Dionisie Eclesiarh, Cron. (Papiu, Monum. II p. 177): «Mavrogheni prin cercetare vedând cun-că Nemții fără apestire vor să între în țeră, și ordii de óste a mai face nu putea, că Turcii se spăimîntase de popara Nemților, s'au *apucat* de să nătósa, măcar-că'i era cam rușine, dar rușinea au dat'o într'o parte și au trecut Dunărea...».

Ibid. p. 179: «s'au *apucat* de să nătósa la fugă, ne mai stând de a se împotrivi cu răsboiu...»

Ibid. p. 213 (cfr. 206, 208): «vădënd nevoia, aũ eșit din cetate pe supt cumpăt cum aũ putut, și a ă *apucat* s ă n ă t ó s a de aũ r ă s m a t ' o la cetatea Buda...»

Urechii, Letop. I p. 120: «ei nefiind tocmiși de r ă s b o ũ , n e m i c ă de arme nu s'aũ *apucat*, ce de fugă...»

Ibid. p. 153: «[Albu-Sultan] s'aũ suit p ă n la Șerbanca, den sus de Ștef ă n e ș t i , și s'aũ *apucat* a pr ă d a r e ț e r a ...»

Ibid. d. 95: «și măcar c ă s ă a f l ă și de alții însemnate lucrurile ț ă r ă i Moldovii, *apucatu-m'am* și eu a scriere începătura și adaosul, mai apoi și sc ă d e r e care s ă v e d e c ă aũ venit în zilele n ă s t r e ...»

Cantemir, Ist. Ieroglif. (Mss. în Acad. Rom. p. 315): «la ac ă s t a u l e u l c u o c h i i a c l i p i și din grumazi a adii î n c e p u , d u l ă i i c o a d a î n t r e p i c o a r e și urechile pe spinare a ș c i u l i se *apucar ă* ...»

Nic. Costin, Letop. II p. 24: «ac ă s t ă t o a t ă c h e l t u e l ă s'aũ *apucat* Duca Vodă s ă o s c o a t ă tot din spinarea ț ă r i i ...»

Balada «Niță și Petru»:

Turcul vesel s'*apuca*
Galbenii a num ă r a .
Iar nevasta suspina...

(Pompiliu, Sibiu, 60)

A. Pann, III, 83:

S'*apucar ă* s ă m ă n ă n c e , v o r b e v e s e l e s p u i n d ,
Și cu inzimbite fețe unii la alții privind...

Ibid. I, 66:

Dând băiatul socotéla, ei pe loc s'aũ *apucat*
Și fiesce-care mâna in buzunar aũ băgat...

Maĩ adesea se construesce cu genitivalul «de».

Indreptarea legiĩ, 1652, p. 291: «De sã va *apuca* neștine de vre o curãturã striinã pãrãsitã, sã fie mãrãcinosã și plinã de pãdure, de ačasta de vrème ce sã va afla cã iaste a altuĩ lucrãtorũu, atunce pentru truda ce va fi pusũ acolo de o va fi curãțitũ, trei ani sã se hrãnescã cu roada ei...»

A nu sci saũ a nu avé de ce se *apuca* = manquer de ressources; a se *apuca* de ale sale = revenir à ses propres affaires.

Enachi Cogãlnicenu, Letop. III p. 247: «avãnd mare trebuințã de bani ca sã dee la Poartã pentru Domnie, fiindcã din țarã eșia banii cu greũ, și încã nu putea cuprinde cu banii ce eșia nevoile țãrei, și datorica se înglotia, se m i r a d e c c s e v a *apuca*...»

Nic. Costin, Letop. II p. 27: «unii s'aũ fãcut oameni rãi și tãlharĩ, de mare nevoe ce le era asuprã, cã nu maĩ aveã de ce se maĩ *apuca*...»

Ibid. p. 32: «Duca Vodã dela Trotuș aũ tras la Domneștĩ la casele soacrã-sa a Doamnei Dabijoaei, și s'aũ așezat acolo, și aștepta din zi în zi sã mergã la Iași sã se *apuce* de ale luĩ...»

A se *apuca* de lucru în genere:

Cantemir, Ist. Ieroglif. p. 169: «Muscele dar, ca nisce lighioi spurcate, mojiçose și în samã ne-

băgate, lasă-le să înble, iară noi de lucrul început *apucându-ne*, la slîrșit a'l duce nevoitori să fim...

A. Pann, Prov. I, 19:

Nu'mi venia să șed în casă,
Nici de lucru să m'*apuc*...

Alexandri, Scara măței, sc. 3: «Ei, de-acum, Mărinaș dragă, destulă vorbă, și mi te *apucă* de lucru...»

Balada «Movila lui Burcel»:

La Tătari că mă dusei,
Un plug mare că prinsei,
Și c'un boi il îngiugaî
Și de lucru m'*apucaî*...

A se *apuca* de vre-o meserieă anume.

Enachi Cogălnicenu, Letop. III p. 285:

Acésta de nu le vine
Și vor să trăescă bine,
Apuce-s' de bătălie,
Că'i mai mare boierie...

Costachi Negruzzi, «Aprodul Purice»:

Plugariul cu hărnicia *s'apucase* de arat
Pămîntul ce era încă d'al seî sânge rourat...

Colinda «Plugul»:

Și curând *s'aapucat*
Câmpul neted de arat
În lungiș
Și'n curmeziș;
S'a *apucat* într'o gîoi
C'un plug cu doi-spre'ce boi...

(Alex., Poes. pop. 2. 387)

A se *apuca* de resboiu, de vrajbă, de dușmăniă etc...

Nic. Muste, Letop. III p. 58: «[Carol XII] se *apucasă* de răsboiū din casele de unde ședea el, să nu se dea Turcilor să'l ducă la Țarigrad . . . »

Neculce, Letop. II, p. 321: «Șvezii au purces să se sufe în vărvul delului Cernăuților să se *apuce* de bătăe, ce văzând că este mulțime de oaste, nu s'au mai putut *apuca* de bătăe . . . »

În Pravila Moldov. 1646, t. 37: «ačastă vrajbă ce s'au *apucatū* cu acel omū domnescū, nu s'au *apucatū* de cândū au fostū cu slujbă domnescă, č'au fostū mai de multū învrăjbiț, drept acēia l'au suduit . . . » — construcțiunea: «vrajbă ce s'au *apucat* cu . . . » este un cas de atracțiune sintactică în loc de: «vrajbă de care s'au *apucat* cu . . . »

Tot așa în Indreptarea legii, 1652, p. 39: «ačastă vrajbă ce s'au *apucat* cu acclū omū domnescū, nu s'au *apucatū* de cândū au fostū cu slujbă domnescă, č'au fostū mai de mult învrăjbiți . . . »

A se *apuca* de vorbă.

A. Pann, Prov. II, 8:

Că ei dacă s'*apucară* de vorbă și de lung sfat,
De sluga lor își uitară că slujesce nemăncat . . .

Ca archaism juridic, este interesantă locuțiunea: «a se putē *apuca* de lege ca să jure», care ne întimpină tōrte des în Condiica Logofeției de sub Constantin Brâncovēnu (Mss. în Arch. Stat.) cu

sensul de «jusjurandum dare» sau «jurejurando stare».

* Iată câte-va pasaje:

p. 94: «am dat domniia mé Radului Știrbêlu légé țării cum să jure el împreună cu frate-său Constandin vel clucer și cu văru-său Cernica biv vel armaș, de cătră boiarinul domnii méle Șerban vel comis, că n'au luat nič un ban dela soacră-sa Ilinca vornicéasa pentru această moșie Negrénii; deč jurând într'acestaș chip, el săș ție moșiia, și fiind ispravnic la jurământ sluga domnii méle Ilaivaz vel portar, și după judecata domnii méle; iar Radul Știrbêlu el nič cum nu s'a u p u t u t *apuca* de l é g e ca să jure cu acești boiari ce scriu mai sus...»

p. 203: «domniia mé vrând ca să descoapere lucrul, să nu se facă acestor oameni înpresurare de rumănie, domniia mé am judecat cum să jure Oltat și nepotu-său Nistor cu 6 megiiăș lângă dănsii, cum nu sântu rumăni mănăstirii, ce sântu oameni slobozi megiiăș și bărséni den țara unгурéscă; deč acești oameni nič cum nu s'a u p u t u t *apuca* de l é g e ca să j u r e, ce rămăind ei de judecată...»

p. 246: «domniia mé am judecat împreună cu toț boiarii cei mari ai divanului domnii méle, cum să jure Mihail Săpunariul cu doi oameni lângă dănsul străini, anume Stančul Bujor i Radul sin, în sfânta besérecă cu mâinele pe sfânta evanghelie, cu sufletele lor, cum când au cumpărat Iane acéste vii n'au fost pren știré lor, nič pren știré rudeniilor

lui nič n'au știut până acum, decă jurând într'acostaș chip să albă a întoarceré lui Iane banii înapoi și să's ție ei vile, iar neputând jura să's ție Iane vile cu bună pace, precum le-au cumpărat, și după judecata domnii méle; iar Mihail cu rudeniile lui nič de cum nu s' a u p u t u t *apuca* dă l é g e c a s ă j u r e, ce au rămas dă l é g e și dă judecată...»

În «*m ă apuc*» se apésă asupra omului însuși ca instrument de a face ce-va: «*apuc p e m î n e* pentru a — »; înlăturându-se elementul reflexiv, avem în vedere mai ales ținta instrumentalității: «*apuc d r u m u l c u t a r e*» sau «*apuc s p r e*». Ambele nuanțe sînt atât de apropiate, încât lesne se pot confunda, bună-óră în următórea doină:

Staū în codru și gîndesc,
Ce să fac ca să trăesc?
Să m'*apuc* de plugărie,
Orî s'*apuc* în hațducie?..

VII°. *A p u c* «s'acheminer».

Prin francesul «s'acheminer» nu se traduce tocmai bine acest sens al românului *apuc*, care în fond este transitiv, ca în «prendre» când îi urméză «le chemin», «la direction», «la ligne» etc.

Poenar-Aaron-Hill: «P r e n d r e l e c h e m i n des. écoliers = a *apuca* d r u m u l o c l m a i l u n g».

A. Odobescu, Dómna Chiajna p. 57: «Chiajna, în fruntea oștirei sale, *apucă* d r u m u l î n a p o i c ă t r ă B u c u r e s c ă . . . »

Basmul «Tinerețe fără bătrânețe» (Ispirescu, Le-

gende p. 4): «și *apucând* calea cătră răsărit, s'a dus, s'a dus trei zile și trei nopți...»

• A. Pann, Moș-Albu, I p. 66:

. . . din voi fie-care câte un drum *apucând*
Și în trei părți ale lumii tot-d'o-dată toți plecând...

Balada «Voïna»:

Eă trebue să mă duc,
Cale lungă să *apuc*...

(Pompiliu, Sibiu, 76)

Enachi Cogălnicenu, Letop. III p. 229: «de Mi-
niștrii Măriei tale nu sântem mulțămiți, căci n'*a-
pucasă* drum bun...»

De aci, lăsând «drumul» său «calea» în sub-în-
telegere, simplul *apuc* însemnează «prendre telle
direction».

Construit cu spre:

Zilot, Cron. p. 99: «Iar Vezirul cu Murahazi și
Beizade Dumitrașcu Moruz abia scăpând, *apucară*
spre Șumla...»

Pann, Prov. III, 108:

Spre Giurgiu a *apucat*,
Și fugi! fugi! pogoră! urci!... »

Balada «Iordachi al Lupului»: .

Și de drum să ne cătăm,
Spre Bugéc să *apucăm*,
Pe Hanul să'l ridicăm...

Construit cu «în», mai rar cu «la»

Doïna oltenescă:

In noptea santei Mării

S'aū vorbit vr'o trei copii
 S'apuce 'n codru de tei
 Să cerce de's voinicel...

(Alex., Poca. pop. 2. 2:9)

saū într'o doină haīducescă :

Și s'apuc în codrul mare,
 Pe când mugurul resare...

(Ibid. 312)

Balada «Holera» :

Și pe cal încăleca,
 Drumul la vale-apuca,
 Apuca 'n călătorie
 Să facă negustorie...

Nic. Muste, Letop. III p. 16: «Ruptu-s'aū și podul pre Nistru de năvală; câți aū *apucat* în cela capăt de pod, aceia aū hălăduit, fugind la Cămeniță...»

I. Văcărescu, p. 48 :

Cu totul m'am prăpădit,
 Mințile mi s'aū zmintit:
 Es din casă să mă duc,
 Nu sciū în cōtro s'apuc...

I. Crângă, Stan Pățitul (Conv. lit. 1877 p. 21): «nu mă sciea ce să facă și în cōtro să *apuce*...»; și măi jos (p. 22): «a dat [dracul] poroncă tuturor slugilor sale, ca să *apuce* care în cōtro a vedē cu ochii, și pretutindene, pe mare și pe uscat, să vire vrajbă între ōmeni...»

Balada «Mierla și sturțul»:

Ec de gura ta
 Și de-a măică-ta,
 Unde să mă duc?
 Încotro s'apuc?... ,

(Hurada, Dobrogea p. 129)

Apuc «s'acheminer», fie cu acuzativul, fie în construcțiune prepozițională, e lörte des la cei vechi în descrieri topografice.

O hotărnicia moldovenescă din 1644 (A. I. R. I p. 87): «am început dila petri-le-albe în stânca că mare, și pogori suptū piscul în dreptul locului în matca părăului ce vine despre hărcul, și de acolo dreptu în groapa mălațului ce ıaste în dreptul guri valii și de acolo suptu margine în capu chiçorului din mijloc lângă mocirla într'o moviliță care ıaste suptu gropa-boului alătore cu vale, și acolo s'au făcut boor într'un ġugastru lângă cel vechiu, și *apucă* chiçorul din mijloc la dëlū în pădure până ıasă în fântăna lui Vărlan, și din fântăna lui Vărlan în dreptul locului în fântăna Rogozăi, și din fântăna Rogozăi în lacul-porcului, și din lacul culmē dëlului Bănilă până într'un ștejar unde am aflat boorul vechiu, și de acolo tot culmē în ġos pân' tr'un ploș întru carele am aflat boorul vechiu și pân' în bălcu-lui Balhic, și *apucă* chiçorul din mijloc și pogoară în gura părăului-răchiții, și *apucă* părăul în ġos pân în mitoh și până în matca Almașului în sus și ıasă în gura drumului...»

Grigorie Ghica 1753 (Cond. Mss. a Vieroșului 1780, în Arch. Stat. I. 221): «moșiia Căpățâneni

despre Corbeni *apucă* din apa Argeşului spre apus pre viruga din sus de cireş pen pietri pre lângă sălaşul popei, şi *apucă* vâlceoa în sus . . . »

Act oltenesc din 1775 (Cond. Mss. a Govorei No. 1, în Arch. Stat. p. 334): «am mersu dreptu în nucul costeliv, care ăste în matca Orgovii-seci, şi de aci dreptu în piătra care ăste (sic) să hotărăste 3 hotară, însă hotarul Siliştenilor i hotarul sfintei mănăstiri i hotarul Dedoviţa al dumnului căpitan Mihai Ştiucă, şi din piătră au *apucat* matca api în jos pă lângă drumul bătrân până în gura Orgovii-seci . . . »

Construit cu pe:

Doîna «Lena»:

Apucăi pe drum la vale
Ş'agiunsei pe Lena 'n cale . . .

(Alex., Poes. pop. 2, 237)

Balada «Inelul şi năframa»:

El ă cal a'ncălecat
Şi pe drum aŭ *apucat* . . .

Balada «Vulcan»:

Făcea mă-sa cum ăcea,
În calic il prefăcea,
El pe uliţe-*apuca*
Crişmele de le cerca . . .

Alexandri, Boierii şi ciocol, act II sc. 17: «Dacă nu te-aş iubi, nu m'ar p'esa nici 'de cum să te v'ed *apucând* pe cărări unde nu trebuie să calce piciorul unei fete . . . »

In descânțece:

Și *apucaî* pe cale
Pe cărare...

Apuc lucrul spre:

Cantemir, Ist. Ieroglif. (Mss. în Acad. Rom. p. 25): «mai multă sfadă și voroavă strânciunată s'ar fi scornit, și mai multă ocară s'ar fi lucrat, de n'ar fi fost Brébul lucrul cu un čas mai înainte spre descoperirea adevărului *apucat*...»

Apuc d'a-lung:

Pann, Prov. II, 90:

Eū vrînd să caut comóră
Și'n deșert să nu muncesc,
Cumpărai o moșioră
Dorința să'mi izbândesc,
Și o *apucaî* d'a-lungul...

In balada «Dolca», cîobanul cătră cănele seū:

Inainte să *apuci*
Și la furî drept să mă duci,
Pe urmele oilor,
Prin pajiștea florilor!...
Dolca vesel se scula,
Câmpul de-a lung *apuca*.
Botul prin érbă virînd,
Urmele tot mirosînd...

Apuc câmpii:

I. Créngă, Amintiri din copilăria (Conv. lit. 1881 p. 10): «dac'aî sta să faci voe rea de tóte, deū ar trebui dela o vreme s'*apuci* câmpii...»

Cu același sens *apuc* în lume:

Cântec din Ardél:

Cucul cântă, mîerla dîce:
 Nu'ți bé baniî, măî voinice,
 Că ți'î carul tot stricat,
 Și plugul neferecat,
 Și pămîntul nelucrat,
 Îar tu'n l u m e-ai *apucat!* . . .

(Familia, 1934 p. 651)

Apuc pe u ș ă :

Pann, Prov. I, 20:

Sare îndată cu berea
 S'apucă pe ușafară . . .

*Apuc altă vorbă :*Hristachi Pitarul, Istoria lui Mavroieni (Buciu-
mul 1863 p. 28):

Acum dar să măî lăsăm,
 S'altă vorbă s'apucăm . . .

Apuc î n a i n t e :

Neculce, Letop. II p. 270: «mergând veste la Poartă că aū murit Cantemir Vodă, Brâncovanul Vodă Domnul muntenesc aū *apucat* î n a i n t e și aū isprăvit Domnia lui Constantin sãn Ducă Vodă celui bătrân . . .»

Costachi Negruzzi, «Sobieski»: «aū trimis pe loc pe Căpitanul Turculeț c'o strajă de călăreți, care *apucînd* î n a i n t e, aū scos toți ômenii de prin sate . . .»

Jipescu, Opincaru p. 29: «Meseriiășî streinî aū *apucat* î n ă i n t e la aî noștri, și uni câștigă și se rumenesc, alți pierd și s'ngălbinesc . . .»

Coresi, Omiliar 1580, quatern. XXVII p. 14: «nu aşteptă pre judele gloateei să răspunză, ce *apucă* î n a i n t e de zise lui: nu t e t e m e . . . »

I. Ruset, Sgârcitul de Molière (Buc. 1836), p. 10: «de acela *apucă* î n a i n t e, ca să nu te mai încercî să mă înduplecî . . . »

I. Crângă, Capra cu trei ieđi (Conv. lit. 1875 p. 339):

«—Pot să am nădejde în voi?

«—Să n'ăi nici o grijă, mămucă; *apucară* c u g u r a î n a i n t e cei mai mari . . . »

Din *apuc* «prendre une direction» se desfăşoră dela sine şi «mă *apuc* = s'engager», când direcţiunea se resfrânge mai cu dinadinsul asupra celuia ce o ica.

VIII°. Mă *apuc* «s'engager».

Neculce, Letop. II p. 258: «Cantemir Vodă n'ău ţinut p a r o l a, cum s'ău *apucat* când l'ău pus Domn: să omoare pre Iordachi Rusăt . . . »

Acelaşi, p. 363: «Mai cerşut'ău Turciî Azacul, şi s'ău *apucat* Moscaliî să'l dee cu tot venitul şi hotarul lui...»

Ibid. p. 233: «pe Stolnicul Constantin îl credea Duca Vodă, că'i era cumnat şi s e *apuca* că va întorce pe frate-său dela Udriiu înapoi, şi așa aŭ amăgit şi ei pe Duca Vodă...»

Ibid. q. 214: «Constantin Stolnicul s'ău agiuns cu o slugă a lui Grigorie Vodă pre anume Ionaşcu Cap-de-ghindă şi l'ău scos martor înaintea Divanului Impărătesc de aŭ mărturisit cumcă l'ău o-

morit stăpănu-său Grigorie Vodă fără de nici o vină pre Constantin Postelnicul; deci Grigorie Vodă dacă a văzut că mărturisește așa sluga lui, n'a avut ce m'ai răspunde, că se *apucasă* pe cap înaintea Divanului că'i este năpaste...»

Nic. Muste, Letop. II p. 17: «...aū venit Domn țărîl Dimitrașco Cantacuzino, ce aū fost Capichiahae lui Petriceico Vodă la Poartă, *apucându-se* el să strice cetățile țării, să nu între Leșii într'însele...»

Act moldovenesc din 1703 (A. I. R. III p. 269): «Izvod de pre zapisul lui Toder Moțoc, cum s'au legat să dé unchiu-mieu lui Murguleț, părcălabul pentru vitele carile zice unchiu-mieu c'au perit pentru pribegiia tătăne-mieu, să se știe ce s'a u *apucat* Moțoc: că va da doi boi și doaa vaci...»

Dialog țerănesc din Moldova:

« — Ci mai faci cumătru Vasile? Tot rău?

— Tot, cumătre! Nu'i mergi sprî ghini di feliu. Nu. A mai adus acū o babă, cari s'a *apucat* că l'a'ndrepta...» (C. Mironescu, Tutova, c. Ibănesci).

Doîna «Cucul»:

Ba! in curte'ți n'oîu intra,
 Slugă nu m'oîu *apuca*,
 Ci mai bine m'oîu ținē
 Cu hrana ce mî-a plăcē...

(Marian, Bucov. II, 75)

De aci: «mē *apuc* cu cine-va pre remas, mē prind = paciscor, pactum in eo, pignore certo» (Lex. Bud.).

Un cântec din Moldova :

Iată mări cum eî beaū,
 Remăşag că s'apucaî:
 Că celui ce s'a 'mbăta
 Frumos cap i s'a tăia...

(Caraufil, Valea Prutului, 34)

Costachi Negruzzi, Cărlanî, sc. 4 :

«Terinte: Te'nşeli, cumătre! Ba eū m'aş *apuca*
 că dacă coconaşul ar îmbla, Domnica...

«Miron: Domnica? E, cerc D-lui, şi'i vidē:
 mi Ńi l'a lua cu prăjina. Dar Voichiţa... ha, ha, ha.

«Terinte: Ha, ha, ha. Dacă Ńi'i aşa povestea,
 p un rămăşag...»

IX. ParticularităŃi:

1°. Este a-nevoe a clasă în vre-una din rubri-
 cele de mai sus pe *apuc* urmat de partitivul la,
 bună-ură într'un cântec satiric din Ardeł:

Doē reŃe ş'un răŃofu,
 Să' m i *apuc* şi eū la boi;
 Doē reŃe potcovite,
 Să' m i *apuc* şi eū la vite...

(Tribuna din Sibiu, 1885 p. 270).

unde «*apuc* la boi», «*apuc* la vite», adecă «*apuc*
 la avere», însemnăză: c a p ă t p u Ń i n c e - v a .

În acelaşi sens, dar cu o nuanŃă morală, deja
 la Miron Costin, Letop. I p. 269: «de atunci cei-
 alantŃi boierŃi ce era închişi, şi cei ascunşi, mai aū
apucat la suflete cu nădejde de viaŃă...», unde în
 alte manuscripte (ed. Urechiă, t. I p. 527): «aū
apucat la suflet» şi «aū *apucat* la fire».

Tot aci vine locuțiunea poporană: «luî î *apucă* mâna la tôte», când cine-va se pricepe în multe lucruri măcar câte puțin.

2°. Compusul *a i n t e - a p u c* «prévenir» ne întimpină la Coresi, 1577, ps. LVIII:

Dumnezeulă meu,
meseréré lui *a i n t e -*
apucă-mâ...

Deus meus, mise-
ricordia ejus p r a e v e -
n i e t m e...

și aprópe tot așa în Psaltirea Șcheiană circa 1550 (Mss. în Acad. Rom.): «Dzeul meu, meseréré lui *a i n t e apucă*-me...»

Ibid. ps. LXXVI:

. . . *a i n t e - a p u -*
cară strajă...

. . . *a n t i c i p a -*
verunt vigiliis...

3°. *Apuc* pe cine-va cu făgăduințe, cu lingușire, cu vorbe:

Varlam, 1643, f. 213 a: «cu cuvente bune *a - p u c a - i*, și daruri mari le da, și domni le ġuruia, pentru ca să sâ lġpede de Hristos...»

4°. Forma poetică *dapuc*, cu *d* ca în «dalb = alb», într'o colindă din Ialomița:

Maica de veste p r i n d e a,
Fiu 'n brațe căși l u a,
Cărăruia *dapuca*...

(G. D. T., Poes. pop. 24)

A R I C I U

(ETYMOLOGICUM MAGNUM, T. II P. 1648—1658).

¹. **Ariciu** (plur. *arici*), s. m.; t. de Zool.: hérisson. Mic mamifer insectivor, acoperit în loc de perî cu țepușe lungi și tari. Lat. *hericius* = ital. *riccio* = span. *erizo* etc. (Cihac). Pe a-locuri se rostesc aspirat: *hariciu* (Transilv., Făgăraș, c. Copăcel). La Macedo-români *ariciu* și *aritzu* (ἀρίτζου).

Când își ascunde sub sine capul și picîorele, *ariciul* ne apare ca un mare ghem spinos, pe care nu poți pune mâna și de care se feresc animalele.

De aci:

Proverb: «*Ariciul* cu meșteșug se prinde și vrabia cu meu» (Pann, II, 125).

Locuțiune proverbială: «s'a făcut ghem ca *ariciul*» (Negocscu, Dimbovița, c. Pietroșița).

Cu același sens:

«s'a sgulit ca un *ariciu*» (R. Simu, Transilv., c. Orlat);

«s'a stârcit ca un *ariciu*» sau «s'a sgârcit».

Descântec de «vătămătură» :

Nu rage ca buhaii,
Nu necheza ca caii,
Nu te sgarci ca *aricii*,
Nu te sbate ca chiticii...

(Albina Carpaților 1879 p. 326; Marian, Descânt. p. 26).

Basmul «Pică, ramură» (Stănescu, Basme p. 17) :
«Ia spune și tu, măi clobănaș, o poveste. Ce stai
stărcit ca un *ariciu*, acolo?...»

«Par'că'i un *ariciu*, se dice despre cel sfiicos,
care vorbește lără a se ulfa în ochii omului» (S.
Stănescu, Dimbovița, c. Bileiuresc).

Când *ariciul* pășese, încet și mândru, nemic
nu'l zugrăvesce mai bine ca ghicitorea poporană:

Merge pașa pe ulițe
Cu trei mi de sulite...

(Revista populară, 1884 p. 46)

În Bucovina aceeași ghicitore :

Hanțul
Sbanțul
Cu o mie de sulii.

(Sbiera, Povești p. 321)

Altă ghicitore despre *ariciu* :

Am un unchiș mare
C'o sută d'araci în spinare...

(G. D. T., Poes. pop. 217)

saū : «am un moș bătrân și urcă aracii la del»
Ispirescu, Pilde p. 43).

Destul de apêrat prin puternica'i armură, *ariciul*
caută să se asigure și mai bine în calbul ce'și sapă

prîntre burulenî sub pămînt, unde pare a fi atât de mulțumit cu al seŭ și numai al seŭ, încât proverbul ȃice :

Te reslață intr'al teŭ
Ca *ariciu* 'n culbul seŭ...

(Pana, I, 136)

Țepușele *ariciului* se chiamă *ghimp*, mai propriu însă *arice*.

«Poporul crede că, dacă se împunge cine-va cu *ghimp* *ariciului*, carnea cea rănită cōce de 9 orî pînă ce se vindecă» (N. Ghițescu, Teleorman, c. Pîrlita).

În basme, matahala numită Mama-pădurii se descrie în următorul mod : «ca avea numai un ochiŭ cāt un talger, capul ca o căpiță, coșile ca măturoiele, pērul ca *aricele*, dinții ca secerele, degetele ca țepoiele, unghiile ca cōsele, picioarele ca rășchitōre...» (G. Teodorescu, Galați, Mavromolu).

Ariciul scōte un glas, despre care se ȃice cā *pufnesc* (G. Chisencu, Dobrogea, c. Satu-noŭ; Dumbravă, Nēmț, c. Uscății) orî *forcăesc* (T. Cîobanu, Tutova, c. Frunțișeni; Fălciŭ, c. Iepureni) sau *forcotesc* (Carare, Iași, c. Cucuteni). Tot așa se chiamă glasul vieđurelui său bursucului, cu care vechile texturi și poporul confundă uneorî pe *ariciu* :

Glosar slavo-român circa 1600 (Cuv. d. bătr. I, 310 : «*хнрогнал*, viezure, *aric*».

«*Ariciul* și *vieđurele* sînt piez reŭ» (I. D. Spinēnu, Severin),—o credință poporană, care din-

tru'ntău trebuia să fi privit numai pe v i e d u r e, căci despre *ariciu* în specie se dice, din contră, că :

«*Ariciul* la o casă e cu noroc» (I. Neculaú, Némț, c. Serbeniî).

Româniî nici o dată nu omóră pe *ariciu*, nu numai pentru că el stérpesce unele insecte și prinde chiar șóreci, dar mai cu samă fiind că jócă un mare rol în cosmogonia poporană. Deja la vechii Greci *ariciul* era privit ca cel mai sciutor din tóte vietățile : πολλ'οἶδ ἀλώπηξ, ἀλλ' ἔχινος ἐν μέγα (Gubernatis, Zoolog. mythology, II, 11 ; cfr. Hahn, Alban. Märchen, II, 103), încât nu e de mirare dacá Românul îi atribue, cel puțin în parte, zidirea lumii.

«*Ariciul* a urđit pămîntul împreună cu D-đeú» (M. Ștefănescu, Teleorman, c. Traian).

«D-đeú a trimes pe *ariciu* d'a urđit pămîntul» (P. Dobrea, Muscel, c. Dirmănesci).

«*Ariciul* se dice că ar fi urđit pămîntul cu D-đeú» (I. Georgescu, Dolj, c. Bodăescii).

«*Ariciul* a fost întreat de D-đeú la facerea lumii, și pentru aceea e păcat să se omóre» (C. Dermonescu, Prahova, c. Filipesci ; G. Voiculescu, c. Mălăesci).

«Pe *ariciu* ómenii nu'l omóră, căci e de când cu urđirea pămîntului» (I. Radescu, Dîmbovița, c. Titu).

«Fiind că *ariciul* a ajutat la urđirea pămîntului, este un păcat a'l bate sau a'l omorî, ca și pe om»

(P. Michăescu, Brăila, c. Cécăru ; I. Bujoescu, c. Tătaru).

P. Ispirescu, Snóve p. 92: «Spun, măre, că Dumneđeū, după ce a urđit pămîntul cu *ariciul*, avu poltă să facă și ómenī...»

Despre chipul acelei urđiri a pămîntului, legenda se desbină în mai multe varianturī.

«Poporul povesteste despre *ariciu* că, atunci când a făcut Dumneđeū pămîntul, el a umblat cu un ghem și a urđit pînă unde trebuie să fie uscat și pînă unde trebuie să fie apă» (I. Popescu, Buzeū, c. Mărăcinenī).

«Se ȃice că *ariciul* dintru 'ntăiu mergea în picóre. Când însă, la urđirea pămîntului, el a învėtat pe Dumneđeū să facă văi și munți, ca să nu fie pămîntul neted, atunci Dumneđeū i-a dat *ariciului* să se pótă face ghem, și la vale să se dea de-a-róta» (Mironescu, Némț, c. Frumósa).

«Când a făcut Dumneđeū pămîntul, nu se pricepea cum să'l așede ca să'i facă loc, căci pămîntul era mult-grozav. Așa i-a ȃis albinei să se ducă la *ariciu* ca să'l întrebe pe el: ce este de făcut? Când a sosit albina la *ariciu*, i-a ȃis: Bună ȃiua, cumetre! *Ariciul* a respus: Mulțumim d-tale, cumătră! Da ce vînt a bătut? — Am venit să'ți ceļu un lucru. — Ce? — M'a trămis Dumneđeū să'mi spuī, cum să așede pămîntul, că e mult-grozav și nu se pricepe cum să'l puie. — Da bine, cumėtră, eū un bĳet ghĳem ce să sciū?... Albina și-a luat ȃiua bună ș'a plecat. Remas singur, *ariciul*

dicea : Veđi! Par'că el nu scie să facă vâi adânci și munți înalți! . . . Când a isprăvit *ariciul* vorba, albina sbărrr dup'o flóre de lubene, unde se pitisc ca s'auđă ce va dice, și s'a dus drept la Dumneđeũ să'ı spuie . . .» (D. Basilescu, Prahova, c. Drajnădc-sus).

Jipescu, Opincaru p. 117: «*ariciu* ıera voinic, cu barba mare, când urđia Dumneđeũ pămıntu, și chıemându'l să-ı țile doo ghıemurı, unu dē urđielă ș'altu dē bătătură, *ariciu* s'a 'nhiorat dē fața Domnuluı, a scăpat un ghıem din mână : din astă pricină pămıntu din lat și șes cum ıera să hiie, s'a scovırdat și s'a prefăcut în măluștēnurı, vâi, văgăunı, colnice, piscurı, munți, rıpi, mătcı, și Dumneđeũ s'a necăjit și l'a blestemat să rămăie ghıem, ș'asa stă d'atunci . . .»

O paralelă a legendei cosmogonice de mai sus se găsesce și la Bulgari (Dragomanov, Malorusskiia predaniia, Kiev 1876 p. 431); dar acolo personajele nu sınt Dumneđeũ, albina și *ariciul*, ci Dumneđeũ, albina și d r a c u l. Dracul este acela dela care albina află pe iuriș și apoi destăinuesce luı Dumneđeũ meștesugul de a aședa pămıntul. *Ariciul* dară ține la noi locul demonuluı dintr'un mit dualistic despre zidirea lumıı; un mit al căruı urmărire metodică ne-ar duce, pöte, în Persia, urcându-ne pınă în epoca zoroastrismuluı. Remăne a se cerceta.

Din legenda despre bătrânețea și priceperea a-

ariciului s'au născut la noi unii idiotismă foarte caracteristici.

«Asta'i ca *ariciul* de când a urdit Dumnezeu pământul, — se dice de omul mic de stat, dar mare de vrîstă» (D. Georgescu, Ialomița, c. Coșereni).

Alexandri, Concina, sc. 2: «scii cu ce sameni de o oră de când te sbuciumi ca un ore-care fost orator la tribună? Cu un *ariciu* de 60 de ani, ce s'ar rostogoli și și-ar înfige ghimpii sei în toate încercările timpului de față . . .»

Basmul «Doă spre-dece fete de împărat» (Ispirescu, Legende p. 240): «Flăcăiandrul însă se furișă și de astă dată de intră în cămăra fetelor ca să asculte la sfatul lor. Pare-că'i spusese *ariciul* la ureche că are să se petrecă între ele ce-va pentru dînsul . . .»

Basmul «Copiilă văduvului» (ibid. p. 333): «A fost o dată un om. El avea o fată și un băiat. Și remăind văduv de muma copiilor, îl îndemnă *ariciul* să se însore de a doua oră . . .»

În ultimele două pasage, «spusese *ariciul*» și «îndemnă *ariciul*» însemnăză întocmai ca: spusese **d r a c u l**, îndemnă **d r a c u l**.

Dintr'un alt punct de vedere, înțelepciunea *ariciului* este lăudată chiar de Sfinții Părinți.

Antim, Predice p. 119: «să facem cum face *ariciul*, că după ce merge la vie, întăfu se satură el de struguri, și apoi scutură vița de cad brobonele jos, și se tăvălesc pre dînselc de se înfig în ghimpil lui, și duce și puilor . . .»

Totuși Biserica numără pe *ariciu* între vietățile cele spurcate.

Pravila dela Govora 1640 f. 49 : «cine va mânca lupu sau vulpe sau căine sau pisică sau *ariciu* sau pâlșu sau nevăstuică sau véveriță și ș'altele altele câte sântu necurate . . .»

Și'n medicina poporană, *ariciul* ține un loc destul de însemnat.

«Pielea de *ariciu* se pune pe botul vițelilor ca să nu sugă» (P. Olténu, Hațeg).

«Dacă se tund ghimpil de pre *ariciu* și se dau la oi în sare, oile nu mai căpiază» (același).

Între lernece este și unul: «fapt cu sânge și cu mațe de *ariciu* (G. D. T., Poes. pop. 374).

Pe lângă sensul seǔ propriu zoologic și pe lângă cel mitologic, *ariciu* a dat naștere la o numeroasă familiă de cuvinte, despre cari a se vedé la locurile cuvenite, precum: *ariciu* ca bôlă la om, *ariciu* ca bôlă la cai și la vite, *ariciu* ca bôlă la plânte, de aci verbul *aricesc* cu adjectivul *aricit*, apoi *ariciu* ca joc copilăresc și ca danț țerănesc etc. etc.

². *Ariciu*, s. m.; t. de choréogr.: 1° jeu enfantin; 2° sorte de danse populaire, imitant les mouvements d'un hérisson.

Ariciul fiind simțitor la zingănitul metalului, care'l pune în mișcare ca și când ar danța, copiii ȳcau un clește și un vătrafu saǔ o tingire, le lovesc cu sgomot și cântă:

Ariciu, ariciu,
 Pogonicu,
 Du-te la móră
 Și te'nsoră
 Și Iea fata lui Cicóră,
 Cu cercei
 De ghiocel,
 Cu salbă de noē lei,
 Și Iea zestre
 Noē țeste
 Ș'un ogar
 După car...

(G. D. T., Proverbe p. 97),

unde d. Teodorescu explică foarte bine pe «Pogonicu» prin: «care măsoră pogonele». Să adaugăm însă că acest epitet face alusiune anume la rolul cel cosmogonic al ariciului, care — după credința poporului — umbla cu ghemul la urdirea pământului de cătră Dumnezeu.

În loc de «Cicóră» în unele varianturi se dice:

Și Iea fata lui Necoră...

(I. Teodorescu, Ialomița, c. Petroșu)

Din acest joc copilăresc de-a ariciul (I. Maior, Tutova, c. Plopană) s'a născut între cei mari petrecerea numită *aricu*, mai ales articulat *ariciul*, cunoscută pe la țeră în România întrégă.

«Între danțuri din popor este și *ariciul*» (I. Stănescu, Teleorman, c. Odaia; G. Ioachim, Covurlu, c. Tulucești; G. Alesandrescu, Vaslu, c. Tanguji; preut C. D. Gheucă, Iași, c. Galata).

Descrierea cea mai amănunțită a acestui danț țerănesc o avem din Oltenia:

«*Ariciul* se jocabă în două feluri: 1°. Flacăii și letele îl jocabă în chip de horă. 2°. La nunți, *ariciul* este un danț comic: dănuitorii, după ce prind pe chef, fac pe unul dintr'înșii a r i c i u, care se întinde imitând întogmai mișcările aceluși animal, iar lăutarul cântă aria și cuvintele, toți cei-lalți privind și făcând haz...» (I. Popescu, Dolj, c. Băilești).

Iată și aria oltenescă a acestui danț:

A rici a rici po go nici ce-ai că tat p'a ici

a rici a rici po go nici ce-ai că tat p'a ic

dra cu te-a a dus p'a ici a rici po go nici,

dra cu te-a a dus p'a ici a rici po go nici a rici po go nici

Cuvintele acestei arie sînt:

<i>Ariciu, arici</i> pogonicî	}	bis
Ce-ai cătat pe-aiçi?		
Dracul te-a adus pe-aiçi,	}	bis
<i>Ariciu</i> pogonicî!		
Frunză verde sălcioră,	}	bis
<i>Ariciu</i> pogonicî!		
Plécă <i>ariciul</i> la móră,	}	bis
<i>Ariciu</i> pogonicî!		

Apoi, cu același refren și cu aceiași repetițiune, urmază:

Plécă astăci că se'nsoră
 Și ȧea fata lui Cicoră;
 Frunză verde trei oglic,
 Cu plântief de slire de bicîu;
 Frunză verde dedeței,
 Cu cercel de ghiocel, etc.

(P. D. CiorAltefa, Dolj, c. GALICIULCA)

Acest cântec învederază pe deplin nascerea danțului poporan din jocul cel copilăresc.

În Moldova, o varianță coreografică foarte interesantă a *ariciului*, însoțită de aceeași arie, se chiamă ș u b e t (T. Speranță).

³. *Ariciu*, s. m.; t. de Méd.: 1°. herpès, une es-pèce de dartre; 2°. verrue, durillon. O bôlă de pele, care dă acesteia un aspect solidos.

Lex. Budan. 31: «*ariciu*, o sgrăbunță primej-diôsă».

La Macedo-români *ariciu* însemnază neg sau ne-

gel, care prin formă, în adevăr, se asemănă cu un ariciu.

De aci adjectivul aricit «couvert de dartres» sau «couvert de verrues».

4. Ariciu, s. m.; t. de Vétérin.: 1°. mules, arêtes, queue de rat (des chevaux et des bêtes à cornes). Un fel de bôlă de picîore la cai și la vite. Sinonim cu aricéla, cu acea deosebire însă că prin acésta se înțelege bôla în stare acută și care se vindecă, pe când *ariciu* e cronic, pèrul ne mai crescînd pe picîorul cel bolnav.

«*Ariciul* la cai vine din sudore. Când calul a sudă tare, stînd în loc, sudorea curge pe picîore pînă la copită, acolo se strînge și, fiind lórtelute și sárată, intră prin porî împregiurul copitei, apoi se umflă picîorul la copită, pelea crapă și dă sînge, carnea se cangrenéză. *Ariciul* la vite cornute se face la iia picîorelor și la pîntece, de'ntăiu ca o nucă, apoi cresce ca un pumn legat de piele numai printr'o grosime de un deget; se vindecă leșne. Când la vite cornute se face *ariciu* la copită ca la cai, e mai primejdios (G. Constantiniu, Némț, c. Dómnă).

«Când calul se rănesce la picîore, se țice că are *ariciu*» (I. Demetriu, Vasluju, c. Mircesci).

«*Ariciul* e o umflătură ce o fac boii ce umblă mult la căraușiă. Se face la câte un picior» (M. Lupescu, Sucéva, c. Broșteni).

«*Ariciu* la vite este un fel de sgaibă crescînd

jos lingă copită ca un burete» (S. Lăuba, Banat, c. Maidan).

Să se observe că și Germanii au în veterinăria lor cuvântul «Igel» = *ariciu*; ba și italienește aceeași boală la cai se chiamă «ricciolo», literalmente *aricele*.

Un cal bolnav de *ariciu* este *aricit*; o vită — *aricită*; iar ca verb, calul său vită se *aricesce*.

⁶ *Ariciu*, s. m.; t. d'Agron.: sorte de maladie végétale; rouille, surtout de la vigne. O boală a plantelor, numită încă *tăciune* și *burete*.

«*Ariciu* pe butuci de viță = der Brand an Reben» (Sava Bărcianu).

De aci apoi verbul: a se *arici* și adjectivul *aricit*, când o plantă capătă această boală sau — altfel zicând — se *burețește*.

G. Seulescu (Archiva Albinei, Suplem. la Gazetă No. 41, 1847): «Ciorlanî, ciriteie, tufarî se zice când arboreii mâncați de vite agiung a se *arici* (cangrenă)».

⁷ *Ariciu*, s. m.; t. de Botan.: Echinops, boulette. Nume de plantă, întrebuințat mai în speciă la Românii din Banat.

D. S. Măngiucă (Botanica românească, în Familia 1874, p. 586) constată existența și explică originea acestei numiri:

«În 23 sept. 1874 fiind eu într'o comisiune am

bulătoriă de pădure în procesul urbarial al comunei Gherliște, și ajungând comisiunea la punctul mai înalt în pădure la livăda numită Polumb, veduși în livădă un loc plin de această plântă. Deci întrebai pe 6 locuitori din Gherliște, cari așteptau acolo, cum se chiamă acea plântă, la ce ei răspunseră: *Ariciu*, de oră-ce este învălită ca un *ariciu* și dacă 'i rupi cōda nu scii unde 'i este capul. De față aũ fost d. At. M. Marienescu, Ión Popovici, Ivașcu parocul, apoi Pavel Lepa judele comunal din Gherliște. La vre-o două zile după acesta venind înapoi la Oravița, am căutat în vorbăriul etimologic botanic: ce însemnăză grecesce *echinops*? și spre mare surprindere a mea am aflat, că *echin* însemnă *ariciu* și *ops* prospect, formă. Drept aceea numirea românescă de *ariciu* a acestei plante trebuie să fie foarte veche și tradițională, de oră-ce corespunde conceptului vechiu grecesc, și nu pōte fi numire de întămplare...»

Să se noteze că și franțusesce această plântă se chiamă «*ête h é r i s s o n n é e*».

- A T E C

(ETYMOLOGICUM MAGNUM T. II, P. 2046—2049)

-àtec, -àtecă, suffixe servant à former des adjectifs, rarement des substantifs, dont le sens est généralement un peu péjoratif. Derivă din latinul -àticus, sufix compus din participialul -at- și deminutivalul -ic-, exprimând o noțiune mai mult sau mai puțin pejorativă, astfel că «volaticus» este mai rău decât «volatilis» sau «volucer», «silvaticus» mai rău decât «silvestris», «fanaticus», «lunaticus» etc. Românesce -atec rare-orî se acață la tulpine ne-latine, bună-ora: prost atec, posn atec, p ă-
lăv atec, sp ăn atec. Mai tot-d'a-una cuvîntul e luat întreg din lătesce, sau cel puțin sufixul -atec se asociază cu elemente latine nominale: sel-
batec, lunatec, umbratec, molatec, vînturatec, tomnatec, v ăratec, ier-
natec, bătr ănatec, surdatec, roși atec, nebunatec, fluturatec sau fluștura-
tec, muieratec, îndem ănatec etc. Suffix

adjectival, numai prin excepțiune *-atec* formeză une-orî substantivî, de ex. *iernatec*, care presupune însă pe latinul neutru *-aticum*: «hibernaticum = fr. *hivernage*»; iar de aci, prin analogiă, dintr'o tulpină slavică: *jeratec*. O formațiune de asemena analogică este *buratec* în loc de «brótec = brotăcel», ca și când s'ar trage din «bură», pe când în realitate cuvîntul «brotac» este înrudit cu vechiul grec *βάρραχος*.

Doë vorbe cu sufixul *-atec* merită o deosebită atențiune.

Moldovenesce *strulubatec* sau *sturlubatec*, alături cu formele «strulubat» sau «sturlubat», însemnăză «écervelé». Cihac (II p. 377) îl trage din paleo-slavicul «strêla = săgétă», fără a'și da ostenêla de a explica sufixul. Este învederat că acest sufix s'a acățat la *sturlub* prin analogiă cu *selbatec* sau cu *neburnatec*, cuvinte avênd un înțeles apropiat de *strulubatec*. Dar tulpina vorbei să fie ôre «strêla = săgétă»? Mai întâiu, sub raportul sensului, ce are a face *sturlubatec* cu noțiunea de «săgétă»? Un «săgetatec» ar însemna pe cine-va iute, energic, mergênd drept la țintă, iar nici decum pe un om neastimpărat. Apoi, sub raportul morfologic, Românul nu pôte asocia pe *-atec* cu vorba slavică «strêla», de ôră-ce acêstă vorbă n'a trecut de loc în limba românescă. În fine, sub raportul fonetic, din «strêla» ar trebui să fie «strălatec»; ce să facem dară cu

elementul constitutiv *-b-*, care figurează în toate variantele cuvîntului? *Sturlubatec*, cu meta-tesa lui *l* ca în «culbec» din vechiul «cubelo», nu este decât *tulburatec*. În latina vulgară aceiași noțiune se exprima prin «turbaticus» (Du Cange), acățându-se sufixul *-aticus* la «turbo». Din amplificatul «turbulo», de unde al nostru «tulbur» și francesul «trouble», trebuia să rezultă prin aceiași sufixațiune adjectivul «turbulaticus». Lîngă «turbo» există o formă mai energică «exturbo»; prin urmare, lîngă «turbulo» — «exturbulo», iar de aci — *exturbulaticus*, românește *stulburatec*. Varianturile *strulubatsă* sau *sturlubat* în loc de *stulburat* vin apoi din forma participială *exturbulatus*.

Este și mai interesantă vorba *zănatec*. Cihac (II p. 713) o traduce prin «lunatique» și o trage din grecul *σεληνιακός*, de unde oricine vede că s'ar fi putut naște «selenéc», fie «seneléc», fie «sefiac», dar numai *zănatec* — nu. În privința sensului *zănatec* nu este tocmai «lunatec», de o ră-ce chîr în proverbul din Anton Pann (II, 142) citat de Cihac:

E nebună, lunatică,
Umblă ca o zănatică...

se stabilește o deosebire de nuanță între «zănatec» — «nebun» — «lunatec», o nuanță pe care Pann o mai lămurește prin următoarele două versuri:

De rea, câmpii nu o 'ncap,
Iși tea pôlele in cap...

Nuanța propriă lui *zănatec* relese și mai bine din cel-lalt pasagiu din Anton Pann (Moș-Albu, II p. 38), citat trunchiat de cătră Cihac, dar care în întregime sună așa:

Dacă amindoi sint éráși *zănateci*, năbădăoși,
Se bat apoi ca nebunii și trăesc tot mâniași...

De aci se vede că un *zănatec* n'arc consciință de ce face, ca și lunatecul, dar pe când acesta din urmă e liniștit, cel de 'ntâfu ne apare, din contra, năbădaios, zurbagiu, bătăuș. Ei bine, acest *zănatec* este pe de 'ntregul, din punct în punct, latinul *dianaticus*, nu teoreticesce restabilit, ci existente într'un text foarte prețios, o predică a episcopului italian Maxim din secolul V, și anume: «Cum maturius vigilaveris et videris saucium vino rusticum, scire debes quoniam, sicut dicunt, aut *Dianaticus* aut aruspex est; insanum enim numen insanum solet habere pontificem: talis enim sacerdos parat se vino ad plagas Deae suae, ut dum est ebrius, poenam suam miser iste non sentiat. — Nam ut paulisper describamus habitum vatis hujusce, est ei adulterinis crinibus hirsutum caput, nuda habens pectora, pallio crura semicincta, et more gladiatorum paratus ad pugnam ferrum gestat in manibus, nisi quod gladiatore pejor est, quia ille adversus alterum dimicare cogitur, iste contra se pugnare compellitur» (Muratori, Anecd. Lat.

IV p. 99 — 100). Zăna t e c dară, adecă d i a n a t i c u s, era la vechii Români un individ care, prctinđend a serba pe deita Diana, se schimonosia la fađa, se despuia la pele și, îmbetându-se, învărta în mână o armă și se lovía pe sine însuși. Păstrarea acestui termen mitologic la Români, și pôte numai la Români din tôte popórele neo-latine, este de o mare însemnătate.

- Ă E S C

(ETYMOLOGICUM MAGNUM, T. II P. 2208—2219)

-ăesc (*-ăit, ăire*), sufixe servent à former des verbes pour exprimer une action diminutive et fréquentative à la fois. După cum sufixul - u e s c în vorbă ca «legăuesc» se deosebește numai prin elementul -u- de verbi obișnuiți în - e s c, și totuși capătă prin acest -u- o funcțiune specială de a formă verbi denominativă, în același mod sufixul -ăesc, deosebindu-se ărași de simplul - e s c numai prin elementul -ă-, are restrînsa specialitate de a formă verbi cu un sens deminutivo-frecventativ, mai ales dela nesce tulpine curat onomato-poetice. Ambele aceste sufixe verbale: - u e s c și -ăesc, sînt de o lîrte mare însemnătate în morfologia specifică românească.

Vom înșira aci numai o mică parte din verbi în -ăesc, anume din cei mai siguri și cei mai răspândiți tot-o-dată:

b ă l ă l ă e s c sau b ă n ă n ă e s c «balancer, brimbaler».

- b e h ă e s c* «bêler».
- h ă l b ă e s c* «balbutier».
- b ă z ă e s c* «bourdonner».
- b l e h ă e s c* «japper, clabauder».
- b o m b ă e s c* sau *b o m b ă n e s c* «bourdonner, grogner».
- b o n c ă e s c* «beugler».
- b o r f ă e s c* «dévaliser, filouter».
- c ă r ă e s c*, *c ă r c ă e s c*, *c h i o r ă e s c*, *g h l o r ă e s c*, tôte însemnând «grouiller, gronder».
- c h e l ă l ă e s c* sau *s c h i l ă l ă e s c* «glapir».
- c ă r ț ă e s c* sau *s c ă r ț ă e s c* «grincer, crisser, craqueter».
- c h i ț ă e s c* «crier comme une souris».
- c o v i ț ă e s c* «crier comme un pourceau».
- c i o f ă e s c* și *c l e f ă e s c* «faire du bruit avec la bouche en mangeant».
- c i o r o v ă e s c* «disputer pour des riens.
- c l o n c ă e s c* sau *c l o n c ă n e s c* «glousser».
- c o t r o b ă e s c* «fureter».
- d ă n ă n ă e s c* «trainer en chantant».
- d ă r d ă e s c* «tremblotter».
- f ă l f ă e s c* «voltiger, flotter».
- f i ț ă e s c* «remuer la queue, dandiner».
- f ă s ă e s c* «ronfler».
- f l e o r c ă e s c* sau *f l e o n c ă n e s c* «habler, jaser».
- f o r ă e s c* sau *s f o r ă e s c* «ronfler, haleter».
- g ă g ă e s c* «caqueter, crier comme une oie».
- m ă c ă e s c* «crier comme un canard».

măcăcăesc «crier comme une chèvre, chevrotter».

gălgăesc «glougotter».

găsăesc «siffler comme une oie».

găfăesc «haleter, panteler».

grohăesc sau grohănesc «grogner».

hămăesc «japper, clabauder».

horcăesc «râler, ronfler».

hupăesc «sautiller».

lehăesc «jaser, jaboter».

leopăesc «patauger, laper».

leorbăesc «havarder, caqueter».

mormăesc «marmotter, marmonner».

mîorlăesc «miauler».

mîorcăesc «geindre, coasser».

moțăesc «tomber de sommeil».

ocăcăesc «coasser».

pălpăesc «flamber, crépiter».

pipăesc «tâtonner».

plescăesc «gargouiller, claquer des mains».

pospăesc «replâtrer».

răsgăesc «mignarder, dorloter».

rîcăesc «gratter la terre (en parlant des animaux)».

rîgăesc «roter, avoir des renvois».

ronțăesc «gruger, croquer».

sbărnăesc «tinter, résonner».

sgâlțăesc «branler, secouer, remuer».

sîcăesc «taquiner».

țocăesc «faire du bruit avec la bouche en baisant».

țirăesc «ruisseler».

tropăesc «trépigner».

troncăesc sau troncănesc «radoter, bavarder mal à propos».

visgăesc «retiller».

vîjăesc «tinter, bruire, siffler (en parlant du vent)».

zornăesc «tinter, (du tambour)».

zuzăesc «bourdonner, gazouiller»...

Majoritatea acestor verbi și a altora de același formațiune sînt de tot onomatopoetice. Numai Cihac a putut să susțină că pe bălbăesc, pe chițăesc, pe cloncăesc, pe măcăesc, pe gălgăesc, pe gălăesc, pe hupăesc, pe mormăesc, pe țocăesc, pe zuzăesc etc. etc., Româniî au luat dela Slavî sau dela Ungurî, deși rădăcinele cele onomatopoetice ale unor asemenea se găsesc împrăștiate pe întreaga suprafață a pămîntului pînă la Irochesî și pînă la Hotentotî. Bróscele lui Aristofan o c ä c ä i a ü întocmai așa ca și bróscele din Dîmbovița. Luat'ău ore și Eleniî pe al lor $\kappa \omicron \acute{\alpha} \xi - \kappa \omicron \acute{\alpha} \xi$ tot din rusescul $k v a k a t i$? Varrone, când dicea că oițele sale $b e h \grave{a} e s c$: «vox earum $b e e$ sonare videtur», va fi avënd în vedere, după Cihac, pe polonul $b e c z e c$!

Deja între exemplele de mai sus noi am vedut că se dice de o potrivă: bombăesc și bombănesc, grohăesc și grohănesc, troncăesc și troncănesc, fleorcăesc și fleoncănesc, cloncăesc și

clonc *ă n e s c*. Sufixul *-ă n e s c* funcționează apoi întocmai ca *-ăesc* în :

- bodog *ă n e s c* «grommeler»;
- cîond *ă n e s c* «se disputer pour des riens»;
- dănd *ă n e s c* «brandiller, balancer»;
- toroc *ă n e s c* «jaser, babiller»;
- țac *ă n e s c* «craquer, cliqueter»;
- zing *ă n e s c* «tinter, résonner»;
- etc.

Intru cât *n* între vocale s'a pierdut în «frîu = frenum», în «grâu = granum», în «brâu la plural «brâne» și «brâe» etc., se poate conchide că sufixul nostru verbal *-ăesc* s'a dezvoltat dintr'o formă mai veche *-ă n e s c*, care tocmai de aceea s'a rărit apoi în graiu, astfel că astăzi un verb cu *-ă n e s c* ne mai întîmpină abia o dată la zece verbi cu *-ăesc*.

Pe de altă parte, cu același sens deminutivo-frequentativ, dar fără element onomatopoeic, ne întîmpină mai mulți verbi cu sufixul *-l e s c*, precum :

- cîug *u l e s c* «becqueter»;
- coc *o l e s c* «mignoter, mignarder»;
- gug *u l e s c* «idem»;
- jum *u l e s c* «plumer, peler»;
- mânz *e l e s c* «barbouiller, mâchurer»;
- măzg *ă l e s c* «idem»;
- moz *o l e s c* «mâchonner, travailler lentement»;
- scorb *o l e s c* «fouiller, farfouiller»;
- scorm *o l e s c* «idem»;
- sgrib *u l e s c* «trembloter de froid»;

svîrc o l e s c «tortiller»;

etc.

Căutând acum pentru *-ăesc* = *-ănesc* și pentru *-(ă, e, o, u)lesc* paraleluri romanice, noi constatăm că:

a) lui *tropăesc* îi corespunde francesul «tré-pigner» — vechiu «trépiner», lui *fițăesc* francesul «dandiner», lui *grohăesc* «grogner» — vechiu «groigner» — ital. «grugnire», lui *pipăesc* «tâtonner», lui *sîcăesc* «taquiner» — ital. «tac-cognare», lui *băzăesc* și lui *zuzăesc* «bour-donner»; adică întrevedem la Neo-latiniî din Oc-cident existența unui sufix verbal cu *-n-* corespun-đător românului *-ăesc* = *ănesc*, dar remas acolo fără desvoltare.

b) cât se atinge de sufixul verbal deminutivo-frequentativ cu *-l-*, apoi el se află deja în latini-tatea clasică: «cantillare», «sorbillare», «vacillare» etc., propaginându-se apoi cu belșug în graiurile neo-latine: fr. «sautiller» — vechiu «sauteler» — ital. «saltellare», «grommeler», «harceler», «chanceler», «babiller», «tortiller», «brandiller», «ruisseler», «ga-zouiller», etc.

Nu aducem exemple din italiana, provența, spaniola și celelalte dialecte romanice occidentale, căci ele se apropie de graiul nostru mai mult de-cât franceza, și prin urmare cuprind a-fortiori ele-mentele lingvistice cele comune nouă și France-silor.

Cuvîntul românesc cel mai remarcabil cu su-

fixul *-ăesc* este *molfăesc*, nu numai pentru că ni se presintă tot-o-dată sub forma *mortolesc*, adecă cu sufixul colateral *-lesc*, dar pentru că p^ote fi urmărit pînă și'n latinitatea rustică.

Forma *morfolesc*, uitată în dicționare, este tot atât de poporană ca și forma *molfăesc*. Vlăhuță o întrebuițează figurat :

Nevoiașii noștri critici, spadasiinii damblagi
Carii neputend să musce, morfolesc arta 'n
gingii...

Morfolesc și *molfăesc* se trag d'o potrivă, prin cele două sufixuri sinonimice, dintr'un prototip *morf*, în *molfăesc* trecend *r* de'naintea labialei în *l* întocmai ca în «tulpină = trupină». Laurian și Massim (Gloss. 383) ne asigură că : «se aude l^orte des cu *r* în loc de *l*, *morfăire*, *morfăesc*, *morfăitor* etc., avend sensul de *morfăire* cu adaos de a strica neteditatea veșmintelor, ședend, călcând pe ele și strîngendu-le în tot modul...» Acest «adaos de sens» este închipuit. Negreșit, s'ar puté dice «a *morfoli* sau a *molfăi* haîne», atunci când le cocoloșim fără a le rumpe, după analogia aceluia care *morfol*esc sau *molfăesc* bucate. Dar în privința haînelor cuvîntul românesc cel obicînit este *mortolesc*. Dacă Laurian și Massim țineaū atâta la pretinsul «adaos de sens», acêsta a fost numai și numai pentru ca prin noțiunea de «diformare» să p^otă ajunge la etimologia dela grecul *μορφή* «formă». Ei nu s'au sfîit, cu acest scop, chiar de a plăsmui

substantiviî *m o r f u* și *s m o r f u*, aducând drept specimene de întrebuițarea lor nesce frase ca : «*m o r f u l* fustelor nóstre e de plâns», «*s m o r f u l* pruncului face să crape țîțele mamei» etc. Laurian și Massim aũ amestecat aci pe grecul *μορφή* «formă» cu italianul *smorfia* «grimasă», cari ambele aũ putut să se furișeze la noi în limba cărturarilor din epoca fanariotică și din acea a Văcărescilor, dar poporane n'aũ fost cătu-î lumea. Cihac, ca și ceilalți lexicografi ai noștri, cunósce numai variantul *m o l f ä e s c*, pe care'l traduce (Dicț. II p. 202) prin: «murmurer, mâchonner, grignoter, pignocher». Sensul «murmurer» figuréză pe prima liniă. Dar *m o l f ä e s c* nu însemnéză nici o dată «murmurer». Neapêrat, prin analogiă cu *m o l f ä i r e a* bucate-
lor, se póte dice metaforic : a *m o l f ä i* cuvinte, franțuzesce «mâchonner ses paroles»; însă Românul are pentru acéstă figură o mulțime de termeni proprii: a *m o r m ä i*, a *b u i g u i*, a *b o m b ä n i*, a *b ä l b ä i*, a *b o l b o r o s i*, a *g ä n g ä n i* etc. După cum Laurian și Massim aũ născocit un «adaos de sens» pentru ca să dea cuvîntului o paternitate grécă, tot așa Cihac a închipuit și el un alt «adaos de sens», cu ajutorul căruia să'l póta slavisa. Înțelesul de «murmurer» îi trebuia cu orice pret, căci ruscesce *m o l v i t i* însemnéză «parler». Printr'un adaos la ureche, din cal se face măgar; printr'un mititel «chiffoner» sau «murmurer», acățat la înțelesurile cele adevêrate ale cuvîntului *m o r f o l o s c* sau *m o l f ä e s c*, îl faceți grecesc

saŭ rusec; procedura este aceeași. Se înțelege de la sine că «adaosurile de sens» sînt rele nu numai cînd ne duc la Greci și la Ruși, dar și atunci cînd ne împing cu de-a sila la Roma. Nu mai puțin vinovat decît Cihac este episcopul Bobb, cînd în dicționarul seŭ din 1822 adaogă la *m o l f ă e s c* sensul de «a muță», prin care 'l identifică cu latinul *m o l l e f a c i o*.

De unde dară vine *m o r t o l e s c* saŭ *m o l f ă e s c*? Nicî cu grecul *μολγή*, nicî cu rusul *molvitî*, nicî cu latinul *mollefacio*, nu se potrivește. Am spus că lexicografii noștri cunosc numai varianțul *m o l f ă e s c*, pe care 'l explică în următorul mod. *Lexicon Budan*: «langsam essen, lente vel tarde edo»; *Sava Barcianu*: «langsam kauen, knaupeln»; *Costinescu*: «a mânca fără dinți, a mânca încet lără poftă»; *Pontbriant*: «grignoter, ronger, pignocher, manger lentement»; *Polysu*: «naschen, knaupeln, langsam essen»; *Poïenar și Aaron*: «pignocher, a ciuguli, a m o l f ă i, a mânca lără poftă, luând bucățele foarte mici în gură». Așa dară sensul primar al cuvîntului este *m ă n ă n c*; sensul secundar: *m ă n ă n c a - l e n e* saŭ *a - n e v o e*; orice alt sens e figurat.

Alături cu al nostru *m o r f o l e s c* și *m o l f ă e s c* ne întimpină în vechea francesă trei varianțuri: «*morfer, morfier, morsiailler*», tôte cu sensul primar de *m ă n ă n c*, din cari la *Littre* nu s'a strecurat decăt: «*Morfer. Terme hors d'u-*

sage. Manger goulument», cu o citațiune din Charles de Sorel, Histoire de Francion, Paris 1622.

Afară de un pasagiū din Rabelais cu «morfiailer», Godefroy (Dict. de l'ancienne langue française, V, 408) citeză altele de prin diferiții scriitori din secolul XVI, și tot-o-dată substantivul «morfe = mâncare», bună-ură :

Tout se fait pour la morfe; on a beau estre
 accort,
 Sans cela tout n'est rien, le plus vif semble
 mort...

Godefroy a scăpat din vedere numai pe medicul «morfee = îmbucătură» într'un act al mănăstirii de Pipriac: «Morphea panis et pintaphus vini = une bouchee de pain et une pinte de vin» (Du Cange, Gloss. Lat. ed. Carpent., IV p. 550).

Cel mai vechiu mare dicționar al limbii franceze, publicat de Randle Cotgrave în London la 1611, este foarte important prin amăruntele pe cari ni le dă asupra sensului lui «morfiailer» și al derivatelor sale, anume :

«Morfiailer, a mânca cu lăcomiă, a mânca saū a hé cu grabă, cu gura ne'ndemâniatecă a mesteca și a înghiți (with the mouth illfavouredly in chawing, or in swallowing);

«Morfiaille, mâncare lacomă, ne'ndemânatecă saū nemestecată (ill-favoured or hastily devouring);

«Morsiailleres, bucate mâncate lacom și ne'ndemânatec (ill-favouredly taken in) »

Prin ne'ndemânarea mâncării, «ill-favouredness», asupra căriia Cotgrave insistă atâta, francesul «morsiailler» se identifică cu românul morfolesc nu numai în sensul primar, dar și în cel secundar. Ambele sensuri se păstrează și mai bine pînă astăzi în unele dialecte franceze. Iată, de exemplu, ce țice Godefroy din dialectul dela Hainaut în Belgia: «morfelier, mâcher une chose à' demi en la mordant de tous les sens.» De asemenea în dialectul dela Franche-Comté «moursiller» înseamnă a mânca des, dar câte puțin: «manger peu, mais souvent», tocmai funcțiunea cea deminutiv-frequentativă a românului morfolesc, care pînă și prin sufixul *-l-* se întâlnește cu francesul «morfelier, moursiller, morsiailler».

Dacă Littré ar fi cunoscut vechimea, respândirea curat poporană și nuanțele lui «morfe» cu derivatele sale în limba francesă, ba tocmai în dialectele cele nordice ca Hainaut sau Franche-Comté, el nu l'ar fi crezut împrumutat din Italia, de unde împrumuturile franceze s'au făcut toate mai târziu și prin canalul literar. Italianii, în adevăr, au și ei din vechime verbul «morfire» și substantivul «morfia», dar în nesce condițiuni mai puțin caracteristice decât acelea pe care le-am vădit în varianturile franceze.

În dialectul venețian «morfir» înseamnă a

măncă, iar «morfia» gură (Boerio, ed. 1867 p. 426). Ambele cuvinte sînt și mai familiare în Toscana. Din limba literară ele au perit de-mulț, conservându-se însă în vechile texturi. Ast-fel la Mattio Franzesi, Rime burlesque (Firenze 1555, II, 194), noi citim:

Mercore stemmo in Viterbo a morfire,
E dopo pranzo alquanto dormire...

iar celebrul istoric și poet florentin Benedetto Varchi (L'Hercolano, Vinetia 1580, p. 52) ȕice: «chiamano i Fiorentini Berlingaiuoli e Berlingatori coloro, i quali si diletmano d'empire la morfia, cioè la bocca, papando e leccando...»

Italienii dară au reținut în varianturile lor numai sensul primar «mănănc», perȕend pe cel secundar «a-lene», care a ramas la Români și la Francesi. Dacă n'ar fi cunoscute decăt tipul italian și tipul românesc, identificarea lor ar rămăne o simplă ipotesă nedovedită. Numai varianturile franceze, mai ales acelea din Cotgrave și din dialectele nordice, aședă o temelie serioasă și aduc o demonstrațiune sciințifică. Când o vorbă, sub aceeași formă și cu același sens, ba încă cu cel primar și cu cel secundar tot-o-dată, trăesce în 'gura poporului, cu totul afară din sfera literară, în Dacia și 'n Galia, chiar dacă n'ar fi lăsat o urmă adăncă și 'n Italia, acēsta ne-ar ajunge pe deplin pentru a constata că se trage dintr'un prototip latin rustic. Ce-va mai mult; noi putem afirma că prototipul a fost anume din dialectul umbric, care con-

serva pe *f* după *r*, pe când dialectul latin propriu Țis îl schimba în *b*, de exemplu: latinul «verbum»=umbricul «verf»; dar acesta ne-ar duce prę departe, și—sind-că latinul *b* și umbricul *f* corespund ario-europeului *dh*—cine scie dacā nu ne-am urca pe nesimȚite la radicala sanscritā *m a r d h* «humidum esse, humectari», care în dialectul vedic exprimā tocmāi noȚiunea de un act lenevos: «lässig werden» (Grassmann, Wtb. z. Rigveda p. 1060).

În prima jumătate a secolului XVII, atât la Italiani «morsire» și «morfia», precum și la Francesi «morfer, morfiailer, morfe» etc. au despărut din limba literară și din stratul cel burges. Atâta așteptău pungașii pentru ca să introducă aceste vorbe în «argot» sau «gergo». Astfel în gergul italian *m o r f i a* însemnăză «fome», *m o r f i a* «gurā», *m o r f e z z o* «mānānc» (Fr. Michel, Dict. d'argot p. 279, 431); iar în argotul frances: *m o r f e* «māncare», *m o r f a n t e* «furluriā» și *m o r f i e r* «a māncā». Chiar în FranȚa însă pungașii au uȚtat sau au nesocotit sensul cel secundar al cuvântului, lāsând numai pe cel primar. Furtișagul nu e vechiu. Epoca lui se pōte urmāri. Într'o carte fōrte curiosā, întitulată: «Le jargon ou langage de l'argot réformé, tiré et recueilli des plus fameux argotiers de ce temps», publicată la 1634 (Nisard, Hist. d. livres populaires, II p. 404), noi citim: «Manger, c'était brifer ou gouffier, à présent c'est morfier». Prin urmare, pe când scriea Rabelais și

chiar Charles de Sorel, hoții nu întrebunțaū încă acéstă vorbă.

Diez (Etymol. Wtb.² II p. 46), cunoscând numai forma italiană și pe una singură din cele franceze, le trage din olandesul medieval *m o r f e n* «a mânca cu lăcomiă», pe care 'l găsesce și 'n medio-germanul *m u r p f e n*. Față cu formele franceze dialectale și cu cele doă forme române, este învederat că Olandesiū din vécul de mijloc împrumutaseră acest cuvînt curat romanic dela Francesiū din Belgia, și l'aū dat atunci 'și Germanilor, dar uniū și alții l'aū perdut în urmă. Să amintim în trecét, că dacā vorba ar fi fost germană din baștină, ea neapărat trebuia să sune la Olandesiū «*morpen*», nici odată «*morfen*», căci se scie că, după legile fonetice, un *f* sau *pf* german propriū dis nu pôte să corespunđă unui *f* olandes.

TRECEREA LUI „BI“ IN „GHI“

(ETYMOLOGICUM MAGNUM, T. III P. 2228—2242) -

Tôte dialectele române cunosc, mai mult sau
mai puțin, trecerea labialelor în guturale de 'na-
-ntea lui *i*, fie când labiala este inițială ca în:
ghine din bine, ghie din vie, kicior din picior, hire
din fire, nie (n⁷ie) din mie, — fie labială medială
ca în: alghină din albină, cokil din copil, trandahir
din trandafir, dornire din dormire, — fie labiala
urmată de finalul *i* scădut la *i* ca în: cerghî din
cerbî, lukî din lupî, dornî din dormî, — fie, în
sfârșit, vocala *i* trecută în *i* și apoi despărută ca
în: kétră = klétră, herb = hîerb etc., cari în
vechile texturi se scriu: **пнаторж** sau chiar **пнаторж**,
фнерес. Trecerea cea mai importantă este a celor
doe labiale explosive, *b* și *p*, fiind cea mai răs-
pândită în graiu prin numărul cuvintelor în cari
ne întîmpină și cea mai variată tot-o-dată prin
complicațiunii fonetice ulterioare: *bi-ghi-bghi-bgi*,
pi-ki-pki-pci. (bine = ghine = bghine = bgine; pi-

cior = kicior = pkicior = pcicior = cicior). Ajunge dară a supune unui studiu critic pe *ghi* din *bi*, de care nu putem despărți pe *ki* din *pi*, pentru ca prin însăși acesta să se limpedescă cestiunea celorlalte labiale guturalisate, cari sînt de o importanță secundară.

Despre acest fenomen, întru cât îmi pot aduce a-minte, aș scris mai pe larg Miklosich, Lambrior, Onciul și Șăinenu, din cari primii trei n'aș cunoscut în privința-i prețiosisimul text al lui Cantemir, iar câte-patru nu puteau să cunoască adevărata măsură de circulațiune în totalitatea dialectelor românesce a formelor cele guturalisate. Lipsindu-le ast-fel punctul istoric de plecare, și mai ales statistica fenomenului, nu e de mirare că concludsiunile lor sînt cu desăvîrșire subiective.

Miklosich (Lautl. d. rum. Spr. Cons. II p. 14 sqq.; cfr. Schuchardt, Litteraturbl. f. german. u. rom. Phil. 1892 No. 9) în deșert caută pentru guturalisarea labialelor române paraleluri neo-latine occidentale. E cu totul alt-ceva cînd Neapolitanii sau Sicilianii dic «chianta» pentru «pianta» sau «ghianco» pentru «bianco», căci neapolitano-sicilianul *ghi* și *ki* nici o-dată nu represintă pe primitivul *bi* și *pi* ca la Români, ci tot-d'a-una pe *bl* și *pl*: ghianco = blanco, chianta = plantam, chiaga = plagam, chiano = planum, chiantu = planctum, chieno = plenum, chiu = plus, chiummo = plumbum etc. Guturalisarea grupurilor consonantice *bl* și *pl*, ba și *fl*, este romanică occidentală, fie italiană,

sie chiar spaniolă, dar tocmai Româniî n'o aũ de loc; pe când guturalisarea grupurilor consono-vocalice *pi*, *bi*, *fi*, pe care o aũ Româniî, e tocmai ce-va cu totul necunoscut dialectelor romanice occidentale. Apoi Miklosich se înşelă (cfr. Rumun. Untersuch. II, 7) când atribue Româniilor rostirea «diine» pentru «ghine» sau «tîciior» pentru «kiciior», după cum se rostesc numai acolo unde elementul românesc este amestecat cu Unguriî, pe când Moldoveniî, Munteniî şi Macedo-româniî rostesc foarte lămurit *ghi* şi *ki*, nu *di*, nici *ti*.

Lambrior (Romania 1877 p. 446) nu se sfiesce a ne asigura, că Româniî n'aũ pe *ghi* = *bi* şi pe *ki* = *pi* decât de pe la finele secolului trecut: «ils «n'ont pu commencer que dans la seconde moitié «du XVIIIe siècle». Cu alte cuvinte, numai după 1750 toţi Macedo-româniî şi toţi Moldoveniî aũ început de o-dată a dice *ghine* şi *kictior*! Apoi Lambrior sciea că acest fonetism nu este numai moldovenesc şi macedo-românesc: «Ce phénomène «s'observe dans tout le domaine roumain, «mais il n'est pas partout également développé; «en Moldavie, en Bessarabie et en Boukovine, c'est «l'état normal du parler populaire et même «de la conversation familière; on le trouve sporadiquement en Valachie et en Transylvanie et il est constant dans le dialecte «macédo-roumain...» Şi toate astea abia de un secol!

D. Onciul (Conv. lit. 1885 p. 594) îşi pune întrebarea, dacă nu cum-va o samă de coloniî ma-

cedo-române, un «adaos de populația română din peninsula balcanică», va fi altoit Daco-românilor guturalizarea labialelor; și această ipotesă suride de asemenea d-lui Șăineanu (Ist. filologiei p. 70—72), ambii crezând că fenomenul e specific trans-danubian și necunoscând faptul statistic că pînă și între Macedo-români sînt unii cari nu guturalisază labialele, anume sub-dialectul macedo-român din Meglen (Weigand, Vlacho-Meglen p. 16), unde se dice: bine, corbî, picîor, lupî, iar nu: ghine, corghî, kicîor, lukî.

Din punctul de vedere curat fisiologic, trecerea lui *bi* în *ghi* sau a lui *pi* în *ki*, palatalisate apoi în *gi* și *ci*, putea să se 'ntâmplesc în orî-ce limbă. Așa, bună-ora, o auz în extremul Orient 'Tibetanii, la cari «*pia* se pronunță *cîa* (tcha), *bia—gia* (dja)» (Abel-Rémusat, Recherches sur les langues tartares p. 340). Alt-ceva însă este o posibilitate abstractă, și alt-ceva realizarea concretă. În Europa întregă, întru cât am putut cerceta, afară de Peninsula Balcanică nu se găsește nicăiri *ghi=bi* și *ki=pi*. Nu fisiologia dară, adecă nu elementul antropologic trebuî să ne preocupe, ci urmărirea cauzei locale etnice.

Cantemir (Descr. Mold., ed. Papiu p. 151) dice: «Mulieres quoque moldavae peculiarem a viris pronunciationem habent. Mutant enim syllabas *bi* et *vi* în *gi*, ut : bine (bene) =gine, vie (vinea)=gie; *pi* în *ki*: pizma (invidia)=kizma, piatra (petra)=kiatra. *Mi* initiale în *ng* literam, vix aliis pronun-

«ciabilem, ut : mie (mihi) = ngie etc. Qui semel e «viris etiam ei pronunciationi asvetus fuerit, vix «ac ne vix quidem ab ea liberari potest, et ceu «sorex suo ore semper prodit se nimis diu in ma- «tris sinu moratum fuisse, qua de re etiam tales «vulgo scior de baba, filii vetulae, per contemptum «dicuntur.»

Cantemir dară constată, că atât *ghi* = *bi* și *li* = *pi*, precum și *ni* = *mi*, era la Români un fonetism străin grafului bărbătesc, caracterisând în specie graful femeiesc, așa că bărbații cari rostău ast-fel erau porecliți cu despreț: «feciori de babă». Și aserțiunea lui Cantemir se întărește pe deplin prin faptul pozitiv, necontroversabil, că nu se află nici un vechiu text românesc, fie din orî-ce provincie și fie de o provenință ori-cât de rustică, în care să ne întimpine *ghi* pentru *bi* sau *li* pentru *pi*, ba nici *ni* pentru *mi*. Sînt texturi cu rotacismul *r* din *n*, sînt texturi cu duplul *z* (*z* și *s*) sau cu *r* și *rr*, sînt texturi cu *hi* pentru *fi*, sînt texturi cu *χ* și *rχ*, dar texturi cu *ghi*, *li* sau *ni* pentru *bi*, *pi* și *mi* — nu există, căci letopisețele, zapisele, cărțile bisericesci, pisaniile de pe morminte etc. aū fost scrise tôte de bărbați, nu de femei, nici de «feciori de babă».

Una din pre-puținele excepțiuni este actul moldovenesc din 1644 (Arch. ist. I, 1 p. 87), în care sînt descrise hotarele unei moșii : «și de acolo suptă margine în capu k i e i o r u l u i din mijloc lângă moeirla într'o moviliță, cari iaste suptă

gropa boului alături cu vale, și acolo s'au făcut bour într'un giugastru lângă cel vechiu, și apucă kiciorul din mijloc la delu în pădure...» Să se observe însă că în acest text kicior nu este un cuvânt comun, ci s'a stereotipat ca termen topic, încât trebuia scris întocmai, chiar dacă l'ar fi scris însuși Cantemir.

Datele statistice, culese prin învățători și prin preoții de prin sate, probază pe de o parte marea răspândire teritorială a acestui fonetism, iar pe de alta: originea lui cea femească pretutindenea

În districtul Brăilei peste tot (comunele Cazas, Naziru, Slujitorii-Albotesci, Lacul-Redii, Cotu-lung, Ruscii, Tichilesei, Sutesci, Filipesci, Viziru etc.) se dice: ghine, kicior. În unele locuri fenomenul mai conservă caracterul său femeesc, iar bărbații, printr'o reacțiune, prefac vice-versa pe *ki* în *pi*. Așa învățătorul I. Păișescu din comuna Stăncuța ne scrie: «La noi *ghi* pentru *hi* se rostesc mai cu samă de femei când ocăresc copiii: să'l mănânce corghii! Apoi *ki* se amestecă cu *pi* dicându-se nu numai kept pentru pept, dar și înpide pentru închide, pin pentru chin, pirić, pentru chirie.» În comuna Latinul bărbații au învins pe *ki*, încât toți dic picior, dar femeile la rîndul lor au învins pe *bi*, încât toți dic ghine, nu bine.

În districtul Ialomița dela un capăt pînă la celalalt (comunele Dudești, Perieții, Coșereni, Ograda, Borănesci, Reviga, Grindu, Cosumbesci, Larga, Ploa-

Petrii, Poiana, Broșteni, Ciochina, Copuzu, Gârbovi, Slobozia, Pribegii, Iazu, Petroiu etc.) se dice ghine, kicior. O muștră de graful țărănesc de acolo, comunicată de învățătorul Th. Theodorescu din comuna Lupsănu: «Da *ghine*, Marișo! tu stai și eă «nu mai pocău dă lóme. Du-te și lă ce-va dă mân-care; hîerbe niște carne d'aia dă ôie cu varđă; «da s'o hîerghî *ghine* că-î cam bătrână. — A cum-«părat arândașu nostru niște caî negri ca *corghî*. «— Când am trecut lacu, nă-a vinit apa pîn'la «*kept*, ș'o scofă nă-a sgâriet *kelea* dăla *kicioru* «stâng. As-nópte a întrat *luchî* n zăvadă . . . » Nici aici toluși lupta între rostirea bărbătească și între cea femească nu s'a isprăvit încă de tot. În unele comune (Socarișu, Tândăreș etc.) circulă de o potrivă la plural: lupi și luki, popi și pokî, dar tot-o-dată reacțiunea bărbătească a înlocuit pe *ki* prin *pi* în rapiu (rakiu) sau pirie (kirie). În comuna Căcu se aude de o potrivă kicior și picior, kept și pept etc., dar se dice numai binc, nu ghine. În comuna Malu, după cum îmi scrie învățătorul Ion Căciu: «cicior d i c n u m a î f e m e-«i l e, când își mângăe copilul, iar ómenii mari «nu întrebunțază decât forma kicior», adică femeile, după ce altoiră bărbaților pe *ki*, s'au diferențiat ele înseși apoi mai departe palatalisându'l în *ci*.

În districtul Teleorman rostirea bărbătească a învins aproape pretutindenea pe cea femească, dar lăsând urme de luptă. Sint unele comune în cari

aŭ biruit femeilo. Aşa învăţătorul Cr. Voiculescu din Vişoara ne scrie: «Pe la noi se Ńice: este «*ghine* se te duci cu *ghioliŃi*, *corghi* sŃnt negri, tu «*sorghŃ* cŃorbă, *lukŃ* mănăncă un *licŃor* de cal, «*polcŃ* cerşesc, *leptenele* meŃ este rar».

În districtul RŃmnic-sărat (comunele SgărciŃiŃ, Bălăcenu, ObilescŃ, Corbu, Jirlău, DedulescŃ, Buda, TămboescŃ, Vişani etc.) guturalizarea labialelor e mai generală decăt chŃar în districtele BuzeŃ şi Prahova. În adevăr, în BuzeŃ sŃnt multe comune (Săgėta, PetrŃsa, GherasenŃ, Lipia, Stălpu, FundenŃ, ZernescŃ-Călnău, TăbărescŃ, BoldescŃ, PogŃnele, Cilibia, SărulescŃ, GăvănescŃ etc.), în carŃ pe lingă formele *ghi* şi *ki* se aude tot-o-dată *bi* şi *pi*. În Prahova de asemena; ba chiar pe a-locurŃa (ScăienŃ, MălăiescŃ etc.) nu se află de loc *ghi* pentru *bi*, ci numai *ki* pentru *pi*.

În districtul Muscel formele *ghi* şi *ki* sŃnt fŃrte respândite (comunele CetăţenŃ, RădescŃ, Valea-mare, NămăescŃ, ŢiţescŃ, Poienari, VoinescŃ, BălilescŃ, CotescŃ etc.), dar în acelaşŃ timp se aud şi formele *bi* şi *pi*, iar în unele locurŃ (comunele BăjescŃ, Măţău, VălenŃ etc.) există numai *ki*, nu şi *ghi*; apoi la plural nu se Ńice mai nicŃ o dată *cerghŃ*, *lukŃ*, ci *cerbŃ*, *lupŃ*. În acest district, ca şi 'n nordul Moldovei şi în partea răsăritenă a Transilvaniei, lupta între elementul bărbătesc şi între cel femeiesc se manifestă mai cu deosebire prin forme de compromis, prin acel «*syllaxis*» despre care eu am vorbit cel de'ntăiu altă dată

(Cuv. d. bătr. II p. 218, 240) și am găsit apoi o confirmațiune la Weigand (Olympto-Walachen p. 44). Circulând în același timp femeescul *ghi-ki* lângă bărbătescul *bi-pi* și ambele fiind de o potrivă tari, din amestecul lor, ca un fel de împăcare, s'a născut *bghi* și *pki*. Invățătorul G. Țuțuianu din comuna Valea-mare: «P'aceia se ro-
«stesce *ghi* în loc de *bi* în multe cuvinte, așa se
«dice *ghine* în loc de *bine*, *cerghî* în loc de *cerbî*,
«*corghî* în loc de *corbî*, dar mai ales se aude și
«*b* înaintea lui *g*, cari contopindu-se sună amîn-
«doe slab, precum: *bghine*, *cerbghî*, *corbghî*,
«*orbghî*, *neghîobghî* etc. Tot asemenea se întâmplă
«și cu *ki* în loc de *pi*, așa se dice *kicîor* în loc
«de *picîor*, *kimniță* în loc de *pivniță*, *kept* în loc
«de *pept*, *okincî* în loc de *opincî*, dar mai ales se
«pune *p* înaintea lui *k*, spre ex.: *pkicîor*, *pkimniță*,
«*opkincî* etc. La plural: *popkî*, *lupkî*, *vulpkî*.»

În districtul Dîmbovița *ghi* pentru *bi* se aude numai la cîobani (comuna Pietroșița), dar *ki* pentru *pi* se aude adesea și din gura țeranilor. De asemenea numai *ki* pentru *pi* se găsește în districtul Romanați. Invățătorul Marin Stănescu din comuna Leul ne scrie: «Poporul din această localitate dice
«*kept*, *kepten*, dar nu *lukî* sau *pokî*, ci *lupî* și
«*popî*». Tot așa în districtul Dolj (comunele Ce-
tatea, Vela, Ciuperceni, Țințăreni, Băilescî, Risi-
piți, Dobridor, Poiana, Coțolenii-din-față, Maglavit,
Gubancea, Plosca, Pelescî, Brésta, Adunații-de-Ge-
ormane, Plenița, Séca-de-câmp etc.). Alături cu *ki*

circulăză însă forma cu *pi* și cea silectică *phi*:
pkîatră, *pkept*, *pkeptene*.

Din districtul Vâlcea, preotul Istănescu din Recea ne scrie; «Aici păstorii de oi ȕic ghine în loc «de bine, cerghi pentru cerbi etc. În glume ȕic și «sătenii kept pentru pept, kicior pentru picior». Adecă — după vorba lui Cantemir — bărbații își bat joc de «feciori de habă», a cărora rostire lemească a fost învinsă prin cea bărbătească.

Formele cele de compromis *bghi* și *phi*, adesea palatalisate apoi în *bgi* și *pei*, cari rezultă, după cum am spus, din neputința formei lemciescî de a goni cu totul pe cea bărbătească, sînt respândite mai cu deosebire în districtele Sucéva și Némț (comunele Fărcașa, Tătăruși, Broșteni, Borca, Botesci, Bodeștii-Precistei, Șaru-Dornei, Dorna-Cura-Negrii etc.), unde se aude: *bghine* și *bgine*, *corbghi* și *corbgi*, *cerbghi* și *cerbgi*, *pkicior* și *peicior*, *opkincă* și *opcincă*, *pkîatră* și *peîatră*, *pkept* și *pcept*, iar în unele vorbe labiala se perde: *corgi*, *cergi*, *cicior*, *cîatră*, *cept*; de asemenea *lupci* și *popci*. Cât se atinge de *lupki*, *popki*, *copkil*, *stupkină*, apoi așa se rostesece în Moldova întrégă.

Același fenomen ne întimpină și'n Transilvania, nu numai în regiunea Năsăudului cea învecinată cu Moldova, dar și în părțile Făgărașului (comunele Voila, Vistea, Lisa etc.), unde se ȕice: *bghine*, *albghină*, *corbghi*, *cerbghi*, *pkept*, *pkicur*, *pkele*, *pkerd*, *popki* etc. Tot așa și în Maramurăș, în Selagiu, în așa numita țără a Oașului, unde totuși

gutturalele tind a se palatalisa : bginc, picior (preut E. Bran, Selagiu, com. Bârseul-de-jos). In regiunea Sibiului (com. Sina, Orlat, Vestem etc.) se aud numai formele nesilectice și nepalatalizate *ki* și *ghi*, ca și 'ntr'o mare parte din regiunea Făgărașului (com. Văldarecea, Ohaba, Mărgineni, Copăcel etc.). Pretutindenea însă, cel puțin într'un mod sporadic, se aud și formele cele bărbătesci *bi* și *pi*.

In multe localități, după cum am vădit-o deja mai sus, femeiescul *ghi* pentru *bi* n'a putut să se impună, dar s'a impus totuși femeiescul *ki* pentru *pi*. Față cu acest fenomen, se naște o întrebare lirască: de ce oare *ki* a fost mai tare decât *ghi*? Răspunsul se cuprinde și se dă pe față dela sine în următorul șir de fapte decisive.

Intr'o mare parte din districtul Dolj (comunele Drănicu, Gogoș, Comoșteni, Bulzesci, Galiciuica, Vela, Ișalnița, Murgăș, Șimnic, Căpreni, Bodăesci, Calopăr etc.) nu se aude de loc *ghi* pentru *bi*, nici *pi* pentru *ki*, afară de un singur cuvânt: kept, une-orî pkept.

In comuna Ploiesciorii din Prahova labiala se guturalisază numai în trei cuvinte: kept, kipotă și keptene, iar în comuna Mălăiesci numai în două: kept și keptene.

In comuna Bălțații din Teleorman numai în singurul kept.

De asemenea în comuna Micloșani din Muscel. Dialectul istriano-român nu cunoște de loc gu-

turalizarea labialelor, afară numai și numai în două vorbe: kiept și cîaptere = kîaptere (Miklosich, Rumun. Untersuch. I, 23—4).

Aceiași guturalizare este cu desăvîrșire necunoscută sub-dialectului macedo-român din Meglen, afară iarăși de cele două vorbe: kiept și kîaptere (Weigand, op. cit.)

Nemic măi femeiesc ca noțiunile de «pept» și de «peptene», și tocmai mulțumită lor, în lupta cea seculară între fonetismul bărbătesc și între cel femeiesc, *ki* s'a arătat aproape pretutindenea măi forte decât *ghi*, iar vorbele isolate kiept și kieptene aũ isbutit a se furișa pînă și la Istriano-români.

De aci rezultă că:

1. Guturalizarea labialelor există în toate dialectele române: cel daco-român, cel macedo-român și chiar cel istriano-român:

2. Ea este foarte veche, de oră-ce să urcă măi sus de formarea acestor dialecte, a cărora despărțire nici într'un cas nu pöte fi măi nouă de secolul X;

3. În toate aceste dialecte ea ni se înfățișeza ca un element de tot femeiesc, persistând în cele două cuvinte kept și keptene chiar acolo unde nu s'a putut încuiba în restul graiului;

4. Ori-unde s'a introdus la noi și s'a propagat acest element de tot femeiesc, el a întimpinat o crâncenă resistință din partea elementului celui bărbătesc a conservării labialelor,

Dar cum ôre să se explice o asemenea restrăbunescă desbinare lingvistică între cele doă se-xurî în sînul unei singure națiunii?

Pretutindena unde o naționalitate s'a născut prin cucerire, elementul cuceritor cel bărbătesc vorbîa la început o limbă cu totul alta decât ele-mentul cucrit cel femeiesc. Dintre copiii născuți din căsătoriile cele bilinguice, băieții se deslipiau mai curând «a matris sinu» după expresiunea lui Cantemir, sustrăgîndu-se astfel înriurii mumelor, pe cînd fetele, remănînd tot-d'a-una sub acastă înriurare, conservaū cu stăruință tradițiunea gra-îului femeiesc, pe care vécurile o puteau șterge numai treptat-treptat, așa că la urma urmelor — după ce se plăsmuise deja din amestec o singură limbă pentru bărbați și pentru femei — trebuia totuși să mai trecă mult timp pînă să dispară orî-ce deosebire fonetică.

O divergință între graul bărbătesc și graul fe-meiesc se constată pînă astăzi pe o scară foarte în-tinsă la Caraibi, a căroră naționalitate se născuse sînt acum câți-va secolî prin cucerire, bărbații din tribul Galibjlor căsătorindu-se cu femeile din tri-bul Arruacilor; și Adam Lucien (*Revue de Lin-guistique*, XII, 275—304) observă: «La science «saisit sur le vif, dans le double parler ca-«raïbe ramené à ses origines, le phénomène in-«structif de la formation d'une langue par l'effet «d'une conquête qui, d'une partie des hommes de «la nation conquérante et d'une partie des fem-

«mes de la nation vaincue, fait une nation nouvelle».

Dintr'o cauză analogă la Eschimoșii din Grœnlandia numai femeile schimbă pe *k* în *ng* și pe *t* în *n* (Sayce, Introd. to the Science of language, I, 205).

Tôte naționalitățile latine extra-italice s'aũ zãmislit din amestecul bărbaților romanii cu femeile barbare. Despre Spanioli, naționalitatea extra-italică cea mai veche, noi avem în această privință un text special categoric la Tit-Liviũ (XLIII, 3): «Et alia novi generis hominum ex Hispania legatio venit. Ex militibus romanis et ex hispanis mulieribus, cum quibus connubium non esset, natos se memorantes, supra quatuor millia hominum. . . »

La Români — pe cari Tit-Liviũ i-ar si numit «novum genus hominum ex militibus romanis et dacicis mulieribus» — la Români elementul cuceritor, adecã cel bãrbãtesc, fiind Latiniĩ, iar elementul cucerit saũ femeiesc fiind Daciĩ, fenomenul lingvistic *ghi* = *bi*, *li* = *pi*, *ni* = *mi*, întru cât el este femeiesc, nu pôte sã fie decãt o remãșiță dacică, nici decum latinã.

Și aci ni se presintã o dilemmã:

1. saũ cã în limba dacică labialele se guturalisã de 'nainteã lui *i*;

2. saũ cã în fonetismul latin grupurile *bi*, *pi*, *mi* se rostiaũ altfel decãt aceleași grupuri în fonetismul dacic, adecã se rostiaũ în așã fel încãt

pentru auzul Dacilor ele cuprindeaŭ un element diferențial gutural.

Prima ipotesă trebuie înlăturată cu desăvârșire, de vreme ce în nomenclatura personală, în cea locală și în cea botanică a Dacilor ne întimpină foarte des labiale neguturalisate de 'nainte a lui *i*, bună-eră:

Berebistes, nu *Beregistes*;

Bicilis, nu *Gicilis*;

Pieporus, nu *Kieporus*;

Clepidava, nu *Clehidava*;

Tibiscum, nu *Tigiscum*;

apoî *Capidava*, *Pirohoridava*, *Pinum*, *caropithla*, *rhathibida* etc.

Tracii de peste Dunăre, despre cari noi șeim că ei numău tesaurul «pitu-», nu «kitu-» (Schol. Apollonii Rhodii I, 933: *Θράκες τὸν θῆσανον πιτῆν λέγουσιν*), de asemenea nu guturalisau labialele, după cum nu le guturalisăza nici posteritatea lor actuală Albanesiî.

Remâne dară în picîore numai ipotesa a doua, și anume: Daciî rostău pe latinul *bi*, *pi*, *mi* ca *ghi*, *ki*, *ni*, un pseudo-fonetism cam așa după cum Creoliî prefac sonurile franceze, spaniole și portugese (Schuchardt, *Kreol. Studien*, passim), sau după cum Alsacieniî, chîar cînd au învățat în școlă franțusece, totuși pronunță :

Mon bēti François

Toi fouloir que *che* t'apprenne

Comment audrefois

*Che falsais à la Prussienne
Ou bien à la Tyrolienne...*

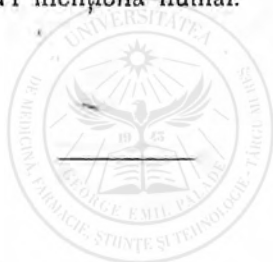
(Nisard, Hist. d. livres popul. I, 73).

Fonetismul latin nu era tocmai ușor pentru o ureche ne-romană. Așa vechii Greci aveau pe *ti* (*τι*), și totuși pe latinul *ti* îl rostiau *tzi*: «optimus = optimus». Așa Celții aveau pe *v*, dar pe latinul *v* îl amestecau cu *f*: «vulgor = fulgur», «figil = vigilia» (Sittl, *Verschiedenheiten d. lat. Spr.* p. 51 sq.).

Intr'un singur punct, sub raportul guturalisării labialelor, fonetismul dacic se întâlnește întru cât-va cu cel latin. Se știe că Romanii confundați pe *f* cu *h*: *faedus* — *haedus*, *fordecum* — *hordecum*, *folus* — *holus*, *fariolus* — *hariolus* etc. (Corssen, *Ausspr.* I, 159 sq.). Iată de ce *hi* pentru *fi* era, nu numai dacic, dar și ore-cum latin, încât a putut să se introducă fără rezistență în graiul românesc: el figurează adesea în vechea noastră literatură și nu se atribuie de cătră Cantemir «secțiilor de babă». În fond însă acest fonetism nu este la Românii latin, ci dacic, după cum fonetismul analog la Spanioli în «*hierro* = *ferrum*», «*hacer* = *facere*» etc., nu este latin, ci iberic (cfr. Ascoli, *Due lettere* p. 29). Concordanța latino-dacică într-o parte, ca și concordanța latino-iberică în cealaltă, a fost o simplă înlesnire de propagandă fonetică.

Aplicarea Dacilor, sau mai bine zicând a Tracilor în genere, de a guturaliza pe labialele latine de naintea lui *i* poate ea singură să deslege o enigmă

din Hesychius. Acest culegător de glose din secolul IV aduce pluralul: «serghi» în loc de latinul «cervi» sau «cerbi»: «σεργοί — ἐλαφοί», întocmai ca la Români în «cerghi», moldovenesce «șerghi». El nu ne spune de unde a luat'o, dar nefiind nici grecă, nici italică, este învederat că această glosă nu poate să fie decât tracică. Tot de provenință tracică, directă sau indirectă, ni se pare a fi guturalizarea labialelor de 'nainte a lui *ι* în dialectul neogrecesc așa numit tzaonic, pe care însă aci noi ne mărginim a'l menționa numai.

B A

(ETYMOLOGICUM MAGNUM, T. III P. 2242—2251)

Ba, adv. et conj.; 1°. non, pas, point; 2°. mais, d'autant plus. În ambele sensuri *ba* exprimă o opozițiune, dar în primul sens opozițiunea este negativă, în sensul al doilea restrictivă, iar o restricțiune este o afirmațiune tot-o-dată. Din acest punct de plecare toate accepțiunile lui *ba* se pot reduce la patru: 1°. «—Te duci? — *ba*» este o negațiune simplă. 2°. «Te duci acuma? — *ba* mă voiți duce mai târziu» este o restricțiune, în care se negă ducerea «acum», dar se afirmă ducerea «mai târziu». 3°. «Te duci? — *ba* nu», este o negațiune dublă. 4°. Contrariul: «nu te duci? — *ba* da» este o dublă afirmațiune, care însă, cuprinzând în sine un element de opozițiune, e mai puțin categorică decât simplul da.

I. Negativul *ba* e tot-d'a-una mai energetic decât sinonimul n u. Când e vorba de o alternativă, el se leagă de afirmațiunea ce-i precede prin conjunc-

țiunca a ũ în grațul vechiu, prin o r i în cel de astăđi, rare-or i prin s a ũ.

Biblia Șerban-vodă, 1688, Genes. XXXVII, 32 :

. . . cunoaște de
iaste haina lečorului
tău au *ba* . . .

. . . agnosce si
tunica filii tui est, an
n o n . . .

Ibid. Numeri XIII, 21 :

. . . de sântu într'-
ănsulă copaci aŭ *ba* . . .

. . . si sunt în ea
arbores an n o n . . .

grecesce în ambele locuri : *β* ol'.

Șapte taine, 1644, p. 15 : «va fi lucrul cu propusă, oare botedzați sântu au *ba* . . .»

Pravila Moldov. 1646, f. 87 : «stă pre sama giudețului să giudece acel lucru și acia vină de caria să tême muțaria, poate să fie de chizeșie au *ba* . . .»

- Cantemir, Divanul lumii, 1698, f. 27 b : «au putia-vii această tăgădui ? sau putia-vii că această nu iaste așa să dzici *ba* ? . . .», unde în contextul grecesce lui *ba* îi corespunde «*ὄχι*».

Același, Ist. Ieroglif. (Mss. în Acad. Rom.) p. 140 : «Și cum cu singură numai tăcerea spre robie și suppunere vécnică ne vom lăsa ? *Ba*, fraților, odată cu capul lucrul acesta neizbândit să nu lăsăm . . .»

Costachi Negruzzi, «Sobieski și Româniș» :

« — Înca o dată vă întreb, vă închinați ori *ba* ?

« — *Ba* . . . »

Alexandri, Boier i și c ioc o i, act. III, se. I : «Mojicul

nu p $\acute{o}$ te s $\grave{a}$ $\acute{d}$ ic $\acute{a}$ *ba*, c $\acute{a}$ nd poruncesce guvernul...»

Basmul «Porcul fermecat» (Ispirescu, *Legende* p. 50): «de unde o s $\acute{a}$ scie tata, daca noi am intrat a $\acute{u}$ *ba*...»

În basmur $\acute{i}$, c $\acute{a}$ nd e vorba de ce-va peste m $\acute{e}$ sur $\acute{a}$ frumos, fie om, fie femeie, fie lucru, este stereotip $\acute{a}$ locu $\acute{s}$ iunea: «La s $\acute{o}$ re te po $\acute{t}$ i u $\acute{i}$ ta, dar la d $\acute{i}$ nsul sau la d $\acute{i}$ nsa *ba*».

Balada «Cucul $\acute{s}$ i turturica» :

Pentru dumn $\acute{e}$ ta
E $\acute{u}$ n'a $\acute{s}$ $\acute{d}$ ice *ba*,
Dar $\acute{d}$ ic $\acute{s}$ i $\acute{d}$ ic *ba*
Pentru ma $\acute{i}$ c $\acute{a}$ -ta...

Do $\acute{i}$ n $\acute{a}$ din Ardel:

Strig $\acute{a}$ m $\acute{o}$ rtea la fer $\acute{e}$ str $\acute{a}$:
Spoveditu-te-a $\acute{i}$, nev $\acute{e}$ st $\acute{a}$?
— Ce-a $\acute{i}$ tu, m $\acute{o}$ rte, a 'ntreba
Spoveditu-m'am or $\acute{i}$ *ba*?...

(S. Luba, c. Ma $\acute{i}$ dan).

Do $\acute{i}$ n $\acute{a}$ din Banat:

Pin' eram la ma $\acute{i}$ ca fa $\acute{t}$ $\acute{a}$,
C $\acute{a}$ $\acute{s}$ i vo $\acute{i}$ nici m $\acute{e}$ int $\acute{a}$ ln $\acute{a}$ u,
Im $\acute{i}$ zimb $\acute{a}$ u $\acute{s}$ $\acute{s}$ i m $\acute{e}$ 'ntreba $\acute{u}$:
Ma $\acute{i}$ sug $\acute{i}$ tu $\acute{s}$ i $\acute{t}$ $\acute{a}$ or $\acute{i}$ *ba*?
D $\acute{o}$ mne, alb $\acute{a}$ $\acute{s}$ i- $\acute{i}$ fa $\acute{t}$ a!
De c $\acute{a}$ nd m'am instr $\acute{a}$ inat,
C $\acute{a}$ $\acute{s}$ i vo $\acute{i}$ nici m $\acute{e}$ int $\acute{a}$ lnesc,
Cu to $\acute{t}$ $\acute{i}$ m $\acute{e}$ jeluesc,
C $\acute{a}$ tr $\acute{a}$ min' a $\acute{s}$ a gr $\acute{a}$ esc:
Car $\acute{i}$ tu petre, $\acute{d}$ e $\acute{u}$, or $\acute{i}$ *ba*?
D $\acute{o}$ mne, n $\acute{e}$ gr $\acute{a}$ $\acute{s}$ i- $\acute{i}$ fa $\acute{t}$ a!...

(J. B. Trans. 177).

II°. *Ba* ca o restricțiune, prin care ce-va se mărginesce într'o sferă determinată.

Gavril Protul, Viața lui Nifon, 1652, ed. Erbicenu, p. 58: «boiarii nu se putia voi pre cine vor pune domnū, că unii zicia să fie cesta, iar alții *ba c e l a*, și era gălcăvă...»

Biblia Șerban-vodă, 1688, Genes. XIX, 2:

. . . abateți-vă la casa slugii voastre și odihniți și spălați picioarele voastre, și mâncându veți merge la cală voastră; și ziseră: *ba* în uliță vom odihni...

. . . declinate in domum pueri vestri, et divertite, et lavamini pedes vestros, et manesurgentes abibitis in viam vestram. Et dixerunt: *N e q u a q u a m*, sed in platea divertemus...

în contextul grec: *oiçi*.

A. Odobescu, Scrieri I, 162:

« — Dar ce, măre, să mai fie și asta? strigau unii din drumeți, ne'ncercați la sama cailor. Or că strechîa a dat într'înșii? »

« — *Ba* a ș a ' s bahmeții dela noi; — răspunse cu mândria un bătrân lipcan tătar din Bugiac... »

Laurian-Massim: «Ast om nu pré vede. *Ba* e orb cum se cade. — Furi te pradă. *Ba* te și omóră. — Nu'ți respunde datoria. *Ba* te și bate... »

Același sens are repetatul *ba*: «*ba* așa, *ba* altfel», foarte obișnuit în graul poporan și prin care lucrul nu se mărginesce într'o singură sferă, ci în mai multe sfere posibile, toate însă determinate.

I. Crângă, Scrierile I p. 109: «aveai mușterei de nu erai bucuros: *ba* să'i duci la Pêtră, *ba* la Fălticeni, *ba* pe la ȧarmaróce, *ba* la mănăstirea Némțului, *ba* la Secu, *ba* la Ríșca, *ba* în tóte părțile pe la hramuri...» .

Ibid. p. 139: «slujind cu credință *ba* la unul, *ba* la altul, pînă la vrîsta de trei-șeci și mai bine de ani...»

Jipescu, Opincar, p. 115: «pê dracu l'au zărit ómeni ca o nălucă, *ba* ca o mogândêță, *ba* că era cu córne, *ba* că ședea în casă pustie cu spahiile, cu muma păduri, cu joimărița...»

Th. Speranția, «Ițic gândesc»: .

Ba că'i trecă, *ba* că'i mērgă,
Ba că'i asta, *ba* cutare,
Ba chiar Ițic o să fie
 Un bancher, un lucru mare...

Basmul «Aleodor împērat» (Ispirescu, Legende p. 43): «Aleodor voi să se codescă óre-cum, *ba* că trebile împērațioi nu'l iertă să facă o călătorie așa de lungă, *ba* că n'are călăuz, *ba* că una, *ba* că alta...»

Basmul «Inșiră-te mǎrgăritar» (ibid. p. 64):

« — Iată, stăpână, ce făcuși d-ta !

« — Cum se póte una ca asta ? îi rēspunse dómna.

«Și pângara de cioră începú a se ciorovoi cu dómna sa: *ba* c'o fi, *ba* că n'o fi...»

III°. *Ba* servind a mai întări o negațiune: *ba* n u, *ba* n i c i — *ba* *ba*...

Costachi Negruzzi, «Gelosia» :

Scii pentru ce? — *Ba n u.* — Ah! trebuî să ți-o spun,
Destul e de când chin în sufletu'mî adun!...

Același, «Cărlanii», sc. 4 :

«Miron: Ha! am înțeles. Îți temî nevasta?

«Terinte: Eă? *Ba n i c i* gîndesc...»

Basmul «Trei frați împărați» (Ispirescu, Legende
p. 270):

« — Poți tu să citești ce ȃice aici?»

« — *Ba n i c i* bôbă...»

Țichindél, Fabule 1814, p. 228: «Dară ce se
adună cu Hristos? banî? *ba, ba*, că el nici au a-
dunat, nici au ayut banî...»

Balada «Cucul și turturica» :

*Ba, cucule, ba,
Nu te-oîu asculta...*

A. Pann, Povestea vorbeî I, p. 83 :

Și altul are cap, da,
Dar ca-al meû *ba-ba-ba!*

Basmul «Ciobănașul cel isteț» (Ispirescu, Le-
gende, p. 246): «Mai vėđuse el cai buni, înșelați
și înfrînați frumos; mai vėđuse și fil tineri de bo-
ierî îmbrăcați cu haîne scumpe; auđise că unî
dintr'înșii sînt limbuți, desmordați, luători în rîs și
înlumurați de nu le ajunge cine-va cu strămurarea
la nas; dar ca și aceștiia, *ba, ba, ba!*...»

IV°. *Ba* întărind o afirmațiune, mai cu samă în
ba încă saû *ba* și saû *ba* chîar «et mème,

mais encore», și în *ba s ă d i c i* sau *ba c ă s ă d i c i* «bien plus» etc. În genere însă, tocmai din cauza caracterului seǔ fundamental restrictiv, *ba* dă afirmațiunii pe care o însoțește o nuanță ironică: *ba t o c m a i*, *ba c u m n u*, etc.

Costachi Negruzzi, «Aǔ mai pășit'o și alșii»: «se deprinde a bé cafea turcescă și a fuma dintr'un ciubuc lung, *ba î n c ă* află multă poesiă în forma șlicului și a hațnelor lungi...»

Ținbindel, Fabule 1814, p. 339: «pentru acéla nu mă muncéște cugetul, *ba î n c ă* din protivă mă bucur...»

Ibid. p. 18: «au văzut străgoae prefăcându-se în găini și strigoni în pricoliei, apoi așa se duc noapte și mănă inimele oamenilor celor adormiți, *ba î n c ă* să auzim ce povestéște și baba Socolana...»

I. Créngă, Scrierile I p. 4: «nunta se făcu, și baba își luă cămeșa de sócră, *ba î n c ă* netăiată la gură...»

Doǎnă din Ardél:

Când eram la mama fată
Mă culcam destul pe vatră,
Pe vatră și pe cuptoriu,
Ba ș i jos a-uneori...

(J. B., Trans. p. 443)

Cu ș i sau î n c ă sub-înțeles:

Frunță verde sălcioră,
Trage-o cătană să móră,
Ș'asă trage de cu milă

Că móre 'n țeră străină;
Ba móre fără lumină...

(Ibid. p. 320)

«In locuțiunii particulare *ba* sã *đi c i*, *ba* sã *mã i* *đi c i*, cine-va adaoage la cele spuse, afirmând că acestea's și *mã i* pe sus de ce spune. Ex. : Ce om învățat! *Ba* sã *đi c i*, *brate*. — Reu *mã i* este domnul! *Ba* cã sã *đi c i*, *đe u*!» (L. M.). In aceste locuțiunii se sub-înțelege: «și *mã i* mult». Tot așa, cu sensul de «à-fortior», în doña din Ardél :

Eū pe del, mândra pe vale,
Frică mi-ī sã nu mē 'nșale;
Inșela-va pe dracul...
Ba pe badea sãracul!

(J. B., Trans. p. 95)

In idiotismul *ba* cã *ch i a r*, forte respândit *mã i* ales în Moldova, *ba* dă afirmativului «chiar» o accepțiune ironică: «à d'autres!»

Costachi Negruzzi, Cãrlaniī, sc. 4: «Miron: Par' cã i numai Vochița în tot satul.

«Terinte: Vochița, femeea mea! *ba* cã *ch i a r*...»

Alexandri, Chir Zuliaridi, sc. I:

«Afrodita: Dumnélui care se culcã o datã cu gãinile și se trezește o datã cu cucoșii!

«Mândica: *Ba* cã *ch i a r*!... *Mã i* diniórã s'o trezit și dumnélui...»

Același, Iorgu dela Sadagura, act. I sc. 4:

«Gahița: Du-te de veđi paveoa cea nouã.

«Damian: *Ba* cã *ch i a r*! hodorone-trone...»

Cu același sens se aude în Muntenia exclama-

țiunea : *ba ce!* scurtată din : *ba ce se potrivește*.

«Ți-e frică de mine. — *Ea ce!*» (L. M.).

E de asemenea ironic afirmativul *ba* în construcțiune cu subjonctivul :

«De când am tăiat copilului bine nasul, *ba* să mai facă ce mai făcea, de atunci *ba* să mai dea pe la mine». (L. M.).

Aceiași accețiune ironică în legătură cu afirmațiunea ne întimpină în «*ba aia 'i vorbă*».

Basmul «Numai cu vitele se scôte sărăcia» (Ispirescu, Legende p. 209) :

« — Da unde să mai mă dau? respunse sărăcia.

« — Ești afară, dacă n'ai loc, și te du în oțelele «puscei vr'unui vînător, că acolo ți-e locul.

« — *Ba aia 'i vorbă!* mai pune 'i polta în cuiu!...»

De asemenea afirmațiunea «*ba Ț e ũ*» e numai pe jumătate seriósă, une-orî de tot gluméșă, mai ales când se pune în formă interogativă.

Doină din Ardél :

Cât de mare 'i pămîntul,
Ce 'i mai reŭ ca uritul?
Ba Ț e ũ, măi rea 'i dragostea,
Care uscă pașiștea...

(J. D., Trans. p. 9)

Alta :

Suflă vîntu 'n paie ude,
Eŭ strig, mândra nu m'aude.
— *Ba Ț e ũ*, bade, aud bine,
Dar nu pot veni la tine!

(Ibid. 56).

Filimon, Ciocoii vechi și noui p. 111:

« — Hei! dacă e așa, lasă-mă pe mine; o să te fac să mănânci un miel fript hoșesce.

« — *Ba Ț e ũ!* și ce fel frig hoșii miei?... »

Alexandri, «Iorgu dela Sadagura», act. I sc. I:

«Damian: Nu veți că cucóna Gahița 'i damă de moda nouă, care cu cât îmbătrânesce, se socóte mai tînără? . . . Ce dracu 'i vorbesci tot de lécuri?»

«Gângu: *Ba Ț e ũ?*... Iaca dracul!...»

În Bucovina, póte întru cât-va și pe aiurii, sînt familiarii idiotismii:

ca m a i ba «pas du tout»;

n i c i m a i ba «impossible!»;

ba ca m da «tout de même».

Basmul «Hargatul nădrăvan» (Sbiera, Povești p. 243): «Preutul sări îndata-mare, și unde nu mi'l înhață pe lupul de morariu cu un par de pe cup-toriu, și mi'l frécă așa de tare încât abia aũ scăpat numai cu un pic de suflet din mánile mor-ților, și de-acũ înainte *ca m a i ba* să se iubescă el cu cumătră-sa...»

Basmul «Sfînta Vinere» (ibid. p. 309): «După acésta, biéta fată *n i c i m a i ba* să zolescă ea spre diua de Vineri...»

Basmul «Ceii trei tálhari» (ibid. p. 269): «Óspe-ții lui Petrea se cam pricepură ce făcu el, și de aceea di-se unul din ei cătră celalalt:

« — *N i c i m a i ba!*

« — *Ba ca m da!* Tot om păpa-o... »

La Macedo-români *ba* se întrebuintează, deși mult mai rar decât la Daco-români (Dr. Obedenaru, Texte p. 133); cuvîntul însă, ori-cum ar fi, nu e de loc romanic, și n'are a face nici cu italianul *o i b o*, nici cu francesul *p a s*, cu care îl alătură deja Lexiconul Budan; tot așa n'are a face cu latinul *v a h* și cu francesul *b a h*, de unde îl trag Laurian și Massim. El este din punct în punct slavicul *ba*, conjucțiune și adverb, cunoscut Rutenilor, Bohemilor și Polonilor (Cihac, II, 3). La Poloni și la Bohemi, mai cu deosebire, el funcționează întocmai ca la noi. Iată câte-va exemple polone după Linde: *b a bez mala nie prawda* = *ba* puțin lipsește ca să fie adevărat; *b a latwo to mówić*, *ale trudno czynić* = *ba* e ușor s'o spuși, dar e greu s'o faci; *nie wie, b a i wiedzieć nie chce* = nu scie, *ba* nici nu vrea să scie; *nowy smutek b a nie nowy* = întristare nouă, *ba* nu nouă; *b a toć się nie godzi* = *ba* asta nu se cuvine; *b a prawie!* = *ba* ți-ai găsit! Exemplele boheme se pot vedea la Jungmann, care compară pe slavicul *b a* cu latinul *v a h*, cu grecul $\beta \bar{\alpha}$ și cu sanscritul *b a*, toate prae depărtate prin sens: așa sanscritul *b ā*, mai corect *v ā*, nu însemnă alt ce-va decât «sau».

Pe lângă simplul *b a*, Polonii mai au pe compusul *b a i*: «*b a i hardzo!*» «*b a i prawie!*» întrebuintat ironic cu sensul de «ce spuși!» sau «ce are a face!» Acest *b a i* a trecut și el la Români, în specie la Moldoveni, devenind negativul *b ā i u*,

dissilabic, care funcționează ca un fel de verb cu înțeles de «nu pot» sau «nu vreau».

Basmul din Bucovina «Délul roșu» (Sbiera, Povești p. 201):

« — Hai, intră de grabă în lăuntru! îi dișe dracul.

« — Ba i u! nu v re ũ, ca să nu mă vadă...»

Basmul tot de acolo «Cucoșelul și mița» (ibid. p. 295): «Dar baba n'aŭ vrut, ci i-aŭ diș ba i u!»

Costachi Negruzzi, Cărlaniŭ, sc. 12:

«Lionescu: Ia stăi puținel, dragă Vochițo!

«Vochița: «Ba i u, ba i u, nu se pôte...»

Acest ba i u se aude pe a-locuri și la Muntenŭ sub forma ba i e ũ, pe care Dr. Polysu a luat-o drept compozițiune din *ba* și *e ũ*: «*ba* cŭ = ich nicht».

BABA-NOVAC

(ETYMOLOGICUM MAGNUM, T. III P. 2256—2262)

Babă-Novac, n. pr. m.; 1° héros légendaire de l'épopée populaire roumaine, serbe et bulgare; 2° personnage historique, général roumain sous Michel le Brave. Baladele poporane române au amestecat la un loc, ca și când ar fi o singură individualitate, pe haiduceul *Baba-Novac* și pe generalul *Baba-Novac*, între cari, în adevăr, este nu numai identitatea de numi, dar și alte puncturi de asemănare: amîndoi Serbi, amîndoi dușmanii ai păgânilor; dar unul personagiu curat legendar, care în orî-ce cas va fi trăit cu mult înainte de anul 1500, iar cel-alalt un personagiu de tot istoric, brațul drept al lui Mihaiu cel Vitez în luptele contra Turcilor, contra Polonilor și contra Ungurilor, prins și ars de viu de cătră acești din urmă la 1601.

Balada «Novac și corbul»:

Fost'a, cică, un Novac,
Un Novac, *Baba-Novac*,

Un vitez d'ăi lui Mihaiu
 Ce săria pe șapte cai
 De striga Craiova vai!
 El un fecioraș avea
 Și tot ast-fel îi dicea:
 Fecioraș Gruțuțul meu,
 Ascultă de ce'ți dic eu! . . .

Lăsăm la o parte pe *Baba-Novac* cel istoric, despre care se poate citi mai ales la contimporanul său Spontoni (*Historia della Transilvania, Venezia, 1638*), și ne vom opri o clipă asupra lui *Baba-Novac* celui legendar, care numai el aparține pe deplin literaturii populare la Români și la Serbi, pînă la un punct și la Bulgari (*Miladinovtzi, Bălgarski narodni piesni, p. 209—11*), tot-d'a-una în însoțire cu fiul său Grue. Nicî o baladă românească despre *Baba-Novac* nu este o traducere și nici măcar o imitațiune a vre-unei balade slavice transdanubiane, deși aceleași sînt caracterele celor doi eroi și motivele epice, adecă un fond comun pe care Serbii, Români și Bulgarii l'au utilizat pe trei căi neatărnate una de alta. Să luăm, bună-ora, următorul fragment din balada română:

În munții Catrinului,
 În pădurea Pinului
 Odihniă *Baba-Novac*
 La umbra unui copac,
 Și prin vis el tot vedea
 Pe feciorul său Grufa.
 Iat'un corb că se ivia
 Și pe crengă se punea

Chiar d'asupra capului,
 Capului Novacului.
 Corbulețul ușurel
 Avea'n cîocu-î un inel,
 Care jos cădea din el
 Chiar în barba lui Novac,
 Lui Novac *Baba-Novac*.
 Adormitul se trezia,
 Și inelul cât vedea,
 Scotea haine novăcesci
 De punea călugăresci,
 Scotea cuca de Novac
 Și punea un comanac...

și apoi precedea la scăparea lui Grue. Să alăturăm
 acuma și un cântec bulgăresc din Macedonia, în
 care motivul și caracterul sînt aceleași, dar cu totul
 alt fel este modul utilizării: «Înfloresce de timpuriu
 flórea trandafirului! Sub trandafir se așterne un
 covor, pe covor este pusă o perină albă, pe pe-
 rina albă șede moș N o v a c, bea și mănâncă,
 mielul rumen e fript, vinul galben e turnat. Iată
 însă că sosesc trei porumbei, se lasă din sborul
 lor pe trandafir, cade jos flórea trandafirului, iar
 ei vorbesc așa: Ascultă, ascultă moș N o v a c e!
 Tu bine mănânci și bine bei, mielul rumen e
 fript, vinul galben e turnat, pe când piere scum-
 pul teü siü, scumpul teü siü de 'mpreună cu cea
 de 'ntăiü a lui iubită, de 'mpreună cu băiețelul
 lor...» (Verković, *Pesme Makedonski Bugara*, t. I
 p. 205). Caracterul lui *Baba-Novac* — căci sic-care
 erou din epopeea poporană presintă o figură ti-

pică a-partē — se zugrăvesce cu o deosebită plasticitate în următoarea baladă serbă: «Novac și Radivoce beū vin la recōre lângă fluviul Bosna la cnezul Bogoslav, iar după ce beuseră în voce, etă că acesta începe a grăi așa: Spune'mi drept, fārtate moș Novace, spune'mi pe față, de ce ore te-ai apucat tu, frate, tocmai la bătrânețe, când nu se mai cade, a'ți frānge gātul, a rētăci pe dēluri, a duce trafu mișelesc de hoț? Bătrānul Novac îi rēspunde: ascultă-mē, fārtate cneje Bogoslave, să'ți povestesc cu dreptate cruda mea nevoe, de vreme ce m'ntrebī. Precum scii și'ți aduci aminte, când Irena zidia orașul Semendria, atunci m'a pus și pe mine la muncă de i-am argățit trei ani, cărând lemne și petre tot cu căruța mea și tot cu boii mei, iar la slrșitul celor trei ani nu aveam nici un ban în pungă, măcar ca să'mi poclu cumpăresce opineī. Acēsta n'ar fi fost nemica, dar mai este ce-va, frate. După ce isprăvisē cetatea, ea începu a mai zidi și turnuri, cu porți și cu lerestre tot aurite, aruncānd bir asupra ōmenilor cāte trei litre de aur de fie-care casă, ceea-ce face, frate, cāte trei sute de galbenī! Cine avea bani, îi da; cine da, rēmānea; numai eū, sārmanul, neavēnd ce să'i daū, mi-am luat tārncopul cu care argățisem, și luānd tārncopul mē dusei în haīducia, cāci nu mai era chip a mai rēmāne în țera afurisitei Irene. Și fugii spre Drinul cel rece, apoi spre Bosna cea petrōsă, și când mē apropiāi de muntele Romania, iatā că intālניi acolo în cale

nuntași Turci, ducând o fată Turcoică. Toți nuntași trecură în liniște, numai Turculețul mire, care călăria pe un mare cal cam murg, nevrând să mă lase în pace, scose un biciu întreit, ferecat la trei capete, și mă lovi peste spate. De trei ori i-am spus chiar ca la un frate: mă rog ție, Turculețule mire, să aibă norec și vitejiă, bucuriă și fericire, dar plécă înainte, cată-ți de drum, căci dóră mă veđi bine că sînt om sărac. Turculețul însă nu vru să mă asculte, ci mă bătea din ce în ce mai tare, pînă ce a început să mă cam dóră, și atunci furia mă cuprinse, apucaî tărănăcopul de pe umăr, lovii pe Turculețul ce mi se gurguța călare, și'l potrivii atît de bine, încât căđu jos la pămînt. Apoi mă repeđii la dînsul, îl mai lovii de vr'o doă-trei ori pînă ce'l despărții de suflet, băgai mînilor în buzunarele sale, scosei trei pungii pline, le aședai la mine în sîn, îi descinsei sabia dela brău, lul i-o descinsei și mie mi-o încinsei, îi pusei la cap tărănăcopul meu, ca să aibă Turcii cu ce să'l îngrope, încălecai pe murgul seú, și plecai drept spre muntele Romania; iar nuntași Turci se uitaú la mine și nu voiaú să mă iea la gónă, ori că nu voiaú, ori că nu cuteđaú. De atunci, frate, sînt étă patru-deci de anî de cînd petrec pe muntele Romania mai bine decum petreceam a-casă; staú aici de pîndesc calea din dól în vale, aștept pe tinerii Turci ce vin dela Saraievo, le răpesc argint și aur, catifea și mândrul postav, cu care mă îmbrac apoi pe mine și pe tovarăși mei; sciú cînd să atac,

sciū când să fug, sciū când să mă bat, și nu mă tem de nimeni, afară numai de Dumnezeu...» (Karadžić, Spske narodne pjesme, ed. 1846, III p. 1—4.)

La Români, că și la Serbi și la Bulgari, *Baba-Novac* este un tip de haïduc-patriarc, un haïduc pater-familias:

La grădina cu cerdac
 Lui Hagi-*Baba-Novac*
 Care pörtă comanac,
 Lungă mäsă e întinsă
 Și de ospeli mulți cuprinsă.
 Dar la mäsă cine șede?
 Pe 'mprejur cine se vede?
 Șede bătrânul Novac
 Ce trăesce-acum d'un véc,
 Cu cincî-deci de finișori,
 Tinerei mândri bujori,
 Și cincî-deci de finișore,
 Tinerele garofiore.
 Toți cu bine petrecea,
 Pe Novac il fericia...

Vechiu de țile, dar de o putere gigantică; lung-rëbdător, dar gröznic la mânia; drept, dar rësbunător.

O particularitate interesantă este că numele de *Babă*, turcesce «tată», se dă lui *Novac* numai la Români, și nu la toți Români. În baladele serbe îi ține locul epitetul *Starina*, care e sinonim cu *Babă*, de vreme ce înseamnă «bătrân». În

baladele bulgare ne întimpină *Debel-Novak*, adecă «Novac cel gros». Acésta dovedesce că redacțiunile actuale ale baladelor române despre *Baba-Novac*, și 'n specie cele publicate de Alexandri, sînt tóte posterioare epocéi lui Mihaiu-Vitezul, căci numai atunci s'a putut face o fusiune între legendarul haïduc și între *Baba-Novac* cel istoric. Pînă la acea epocă trebuia să fi fost în epopeea noastră poporană numai *Novac* lără *Babă*. S'ar puté bănuî că pe *Babă* l'a adaos dela sine Alexandri, dacá n'am găsi acest epitet și în excelenta colecțiune bucovinénă a lui S. F. Marian (t. I p. 142):

La grădină, la cordac
Lui Ha g i *Baba-Novac* ...

Fără *Babă* totuși sînt varianturile de peste Carpați, cele mai multe din Banat, ceea ce lesne se explică prin vecinătate cu Serbiu. Dr. At. Marienescu a cules peste 30 de balade cu *Novac*, în cari tóte lipsesce *Babă*. Una se începe așa:

Plecat'a Dómne! plecat
Un fecior de împérat
Și de viță de vitéz,
Cel *Novac* ca porcăraș
In cel codru 'ntunecat
Și de nîme neumblat,
Porciî dinapoî minând,
Codru 'ntreg cutrierând.
N'a umblat o di saŭ doé
Ci-a umblat el, dŭéu, și noé

Dile mândre tot de veră,
 Și a noua și 'n de-seră
 Cel N o v a c mult s'a mirat
 Că în codri el a dat
 De un lac cu lapte dulce,
 Ce tot crește și nu curge,
 Unde șoimii se adapă,
 Unde dienele se scaldă
 În tot anul de trei ori
 Când au ele sărbători!...

(Col. I. Tr. 1882 p. 354).

Chiar în unele varianturi din Țera-Românească ne
 întâmpină numai N o v a c, bună-ora în acele din
 Brăila :

În vremile de de-mult
 N'au fost pușcă nici săbil
 Pe N o v a c a 'l prăpădi.
 Sus la munte, la cerdac,
 La cerdacul lui N o v a c,
 La măsă de os de pesce
 Bea N o v a c și libovesce,
 Numai Gruia 'i supărat,
 Nebăut și nemăncat...

(Șeștorea 1892, p. 107).

În Oltenia, de asemenea, se conservă în graiu
 simplul n o v a c cu înțeles de «urias», un înțeles
 pe care cuvântul nu'l are în limbile slavice, unde
 el înseamnă «tiner», «*צעניאס*», tocmai antîtesă cu
 B a b a și cu serbul S t a r i n a. În districtul Ro-
 manați circulă pînă astăzi legende despre un

gigant numit *N o v a c*, care cu un plug având în-
jugați doi bivoli albi a tras o brazdă chiar prin
Olt, «mai adăugând că Oltul face și acum valuri
pe unde a trecut această brazdă» (A. Odobescu,
Serieri, II p. 420).

B A C Â U

(ETYMOLOGICUM MAGNUM, T. III P. 2288—2294)

Bacău, n. pr. m. loc.; ville en Moldavie, chef-lieu du district de même nom. Capitala districtului cu același nume în regiunea nord-vestică a Moldovei. Se rostesc tot-d'a-una cu primul *a* clar: *Bacău*, în documente scrise în limbă străină: **BAKOWZ**, Bakow, Bacov, Bacovia, Bacovium etc. Deja la 1341 exista în Serbia un sat cu acest nume: **BAKORO** (Daničić, Rječnik iz književnih starina, I p. 22); de asemenea în Ungaria sînt o mulțime de localități numite *B a k ó*, *B a k a*, *B á k*, *B a k o v* (Hornyanszky, Geogr. Lex. d. Ung.), dintre cari «claustrum de valle *B a k o w a*» se citează deja la 1411 (Fejér, Cod. Diplom. Hung. X, 5 p. 207); cu toate acestea vorba nu e de loc slavică, ba nici neapărat unghurească, dar tot-o-dată n'are a face nici cu zeul *B a c c h u s*, cu care o înrudiaș la noi latinomanii de altă dată. Silaba *b a c* se găsește în ori-ce limbă, și întru cât semnificațiunea *Bacâului* nu e cunoscută, o etimologie sigură e peste

putință. Singura ipotesă plausibilă se poate rădema pe următorul fapt istoric. La 1400 *Bacăul* era deja un oraș însemnat. Nemic nu arată și nu e probabil că el se va fi întemeiat în scurtul interval de jumătate de secol după descălecarea Moldovei în 1350. Înainte de venirea Românilor din Maramurăș, aci stăpânău Cumanii, pe când în partea orientală a Moldovei se întinseseră Rutenii. *Bacăul* dară ar pute să fi avut ca oraș o origină cumanică, și atunci numele lui s'ar explica prin dialecte turce. A se compara în acest caz orașul B a k ũ de lângă Marea-Caspică.

Prin *Bacău* se înțelege nu numai orașul, dar și districtul întreg, bună-ora la Ion Neculce, Letop. II p. 246: «cau vândut un sat la *Bacău* anume Fântănelele...»

Crisov dela Ștefan Vodă Tomșa din 1614 (Con-dica Doljescilor No. II p. 186 în Arch. Stat. din Buc.): «câmpiăa lui Dragoș voevod la *Bacău*» — o câmpiă despre care a se vedé crisovul lui Alexandru cel Bun din 1419 (Arch. ist. I, 1 p. 111).

La 1646 episcopul italian Marco Bandini (ap. Kemény, Das Bisthum zu Bakov, în Kurz's Magazin, II p. 14) descria *Bacăul* și regiunea lui în următorul mod: «Orașul *Bacău* a fost într'o vreme reședința Domnilor Moldovei, mai ales atunci când trăia Margareta, fiica voevodului unguresc Ștefan din Transilvania și soția lui Alexandru-vodă (mórtă la 1410). Pe atunci se înălța în partea sudică a orașului un palat domnesc, care acum zace în ce-

nușă. Posițiunea orașului e cea mai desfătă, scăldat la resărit de rîul Bistrița, care se revărsă cu violență din munții Ardélului, la mēdă-qi privind o întinsă câmpie acoperită cu dese sate romănesci, despre crivēț pînă la Carpați avēnd vestita vale a Bistriței, numită astfel după rîu, și 'n fine despre apus, la o depărtare de o legă, munți și dēluri, întrerupte prin vâi, cale de trei țile pînă la Transilvania. Aerul e cel mai sănătos; păduri frumose prin natură și prin artă, stejărișe, fere sēlbatece și pasēri mulțime, rîuri pline de pesci delicioși necunoscuți în Italia, apoi belșug de vite, de grăne, de pome, unt și miere...»

Despre Dōmna Margareta, prima nevastă a lui Alexandru cel Bun și aceia sub care *Bacăul* ajunsese pe la 1400 la apogeul înfloririi, se vorbește la cuvîntul *B a i a*.

Un alt moment important în istoria *Bacăului* a fost episcopatul catolic de acolo, «episcopia cē ungerescă din țarg din *Bacău*» după cum îl numesc Duca-vodă și Antonie Ruset (Fōia pentru minte, 1845 p. 25, 37), un episcopat fundat la 1401 de cătră papa Bonifaciū IX și despre care pe la finea secolului XVII Miron Costin (Arch. ist. I, 1 p. 169) ne spune: «Biscopul de *Bacău* are titlul: al bisericelor catolice din tōtă țera Moldovei. Autoritatea lui se întinde și asupra Bugiacului, unde locuiesc nu puțin catolici, anume în Cetatea-albă, în Teghinea și în cele șapte sate hă-

nesci...» Lista episcopilor catolici dela *Bacău* se poate vedea la Benkő, *Milcovia*, II, 24 – 35.

În secolul XV *Bacăul* mai avea încă o altă însemnătate, cea mai mare din punctul nostru de vedere, fiind-că, după cum vom vedea mai jos, ea a lăsat pînă astăzi o urmă în graiu. Pînă la anexarea către Moldova în 1475 a districtului Putnei (*Letop.* I p. 128), *Bacăul* era oraș de hotar despre Muntenia și chiar despre Ardeal. Aci trebuia să se vămuescă mărfurile. În tratatul comercial cu Polonia din 1407 Alexandru cel Bun ține (Arch. ist. I, 1 p. 131): «Exportațiunea postavurilor la Unguri și la Munteni este slołodă, anume pentru exportațiunea muntenescă se va plăti în *Sucéva* dela 1 grivnă 3 groși, și la fruntariă la *Bacău* dela 1 grivnă 2 groși, și apoi la întorcere din Valachia cu marfă de acolo, fie piper, fie lână, fie orîși-ce, se va plăti în *Bacău* dela 12 cîntare $\frac{1}{2}$ rublă de argint...»; și mai jos: «importațiunea cerei muntenesci și brașovenesci e liberă, plătindu-se vamă dela o pétră de cêră în *Bacău* 1 groș...» Tot astfel sună tratatul comercial cu Polonia din 1434 dela Ștefan-vodă (*Kaluźniacki, Dokumenta moldawskie, Lwów, 1874 p. 25*) și dela Petru-vodă din 1456 (*ibid.* p. 37). Despre depositul mărfurilor străine în *Bacău* vorbesc un crîsov al lui Ștefan cel Mare din 1460 (*Arch. ist. I, 2 p. 7*): «orî-care neguțitor va veni fie de orî-unde și-și va depune mărfurile în *Bacău*, să dea călugărilor (dela Tazlău) vama cea mare de grivnă, iar de

mărfurile trecătoare să se ȋea după lege vamă de car...», adecă o vămuire mare după valóre și o vămuire mică după greutate. Un alt crisov dela Stefan cel Mare din 1459 (Arch. ist. I, 1 p. 114) ne arată în *Bacău* o autoritate judiciară, compusă din judecători (sudtzi) avënd la dispozițiunea lor «glöbnicî» și «slugi», agenți pentru executarea sentințelor.

Din acăa epocă s'a născut și a rămas în graiul românesc o locuțiune proverbială lörte interesantă, pe care Cihac (II, 477) o scrie: «a'și găsi b ä c ä u l», o traduce prin: «trouver son diable» și o trage din cuvântul unguresc b a k ó «bourreau». Tot așa d. Șăinenu (Dicț. germ. 30): «a'și găsi b ä c ä u l = seinen Meister finden, ung. b a k ó, cälău», precum și d. Măndrescu (Elem. unguresci p. 134). Acăstă locuțiune, care nu însemnăză nici odată «a perit» sau «a murit», ci numai «a pățit'o», «și-a găsit cine-va omul care să'l pună la loc și să'l învețe minte, a căđut cine-va într'o nevoc din care învătă minte» (Laurian-Massim, Gloss. p. 38), n'are a face de loc cu nici un fel de «cälău». Apoi nu se rostesc «băcăul», ci tot-d'a-una «bacăul», cu a clar. Este o locuțiune de acefași natură ca și: «orbul cu întrebarea a nimerit Brăila» (Pann, Povestea vorbeii II p. 4), a nimerit'o adecă măcar-că e orb și măcar-că «Brăila» e departe, ceea ce Cihac ar fi trebuit să scrie cu inițiala mică «a nimerit b r ä i l a», ș'apoi să'i cadăte originea bună-öră în germanul «Brille = ochilarî», tocmai ceea

ce caută un orb! «Și-a găsit *Bacăul*», nu 'abăcăul», vrea să țină pur și simplu: a mers pînă ce a dat de hotar, a ajuns la vamă, a fost oprit și scotocit, n'a putut să mai mîergă înainte. Născut în secolul XV, când pe călători și măi ales pe negustori îi îngroziau cele două vămî, «mî-am găsit *Bacăul*» este un adevărat monument istoric.

Chiar după ce *Bacăul* încetase de de-mult a fi oraș de margine cu cele două vămî, totuși apropierea acestei regiuni de hotar și pozițiunea ei cea foarte muntosă, care înlesnea hoțiile de tot felul, făcea ca districtul întreg în curs de măi mult timp să fie organizat curat milităresce, cu sate scutite de dări și însărcinate a ține strajă.

Iată în această privință un act inedit din 1633 (Doc. Rom. I No. 88 în Arch. Stat. din Buc.): «Io Alexandru Iliș voevoda etc., scriem domniia mē tuturor slugilor domniei mēle, căți veți înbla cu slujbele domniei mēle la ținutul *Bacăului*, dămu-vă știre, decă veți vedē cartē domniei mēle, iară voi să aveți a lăsa foarte în pace de toate angheriile satul Burlești, numai să aibă ei a'și plăti cislă lor cāt vor hi scriși la catastiv în vistēriul domniei mēle, nici iliș să nu dē nici sulgū nici unt nici țară nici lup, nici o angherie cāte sint pre alți mișci a domniei mēle, pentru căci domniia mē i-am lăsat să ție strajă pre apa Taslăului celui mare, cum țin și alte străji, și de toate să li se ție în samă de cāte se țin și altor străji, și nime întru nimic să nu-i învăluiască preste cartē dom-

nici mèle, înak ne bădet. Sam gospodin vedel. Io Alexandru Iliaş vovoda. (L. S.). u Ias lét 7141 mart 15. — Poñannă.

Bine scris și întrebuințat aproape-aproape în sensul seǔ cel adevărat, acest prețios idiotism ne în timpină la Costachi Negruzzi, (Scrisoarea XXVIII: «Cahin-caha am trecut prin Roman, a m găsit *Bacăul*, și am înaintat spre Tirgu-Ocneî...») Norocul lui Negruzzi că la *Bacău* nu mai erau vameșii de altă dată, ha nici măcar străjerii lui Alexandru-vodă Iliăș, căci atunci el n'ar fi ȓis: «am găsit», ci: «mi-am găsit *Bacăul*».

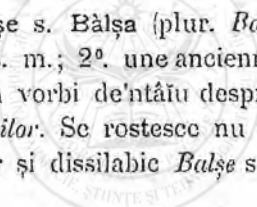
«A'și găsi *Bacăul*» este ceea ce în folkloristică se numesce «blazon populaire»: porecle satirice sau ironice ce se dau de cătră popor diferitelor localități și a căroră origine se perde une-orî în vechimea cea mai depărtată. Un alt blazon al *Bacăului*, care n'a isbutit a se respândi și a deveni proverbial, se cuprinde într'o colindă «a plugului» din Moldova (Ghibănescu în Analele literare 1888 p. 44):

Unii sintem dela *Bacău*,
 Unde mămăliga e un leu,
 Cea de făcăleț
 Un sorocovăț,
 Cea de pe căldare
 Doe-ȓeci de parale!...

B A L Ș

(ETYMOLOGICUM MAGNUM T. III P. 2392—2395 ȘI ADDENDA)

Balș s. Bâlșe s. Bâlșa (plur. *Balși* și *Bâlșesci*), 1°. n. pr. pers. m.; 2°. une ancienne famille noble moldave. Vom vorbi de ntâiu despre nêmul boieresc al *Bâlșescilor*. Se rostesc nu numai monosilabic *Balș*, dar și dissilabic *Balșe* sau *Bulșa*; bună-

ôră:

Intr'un act din 1615: «Ghiorghic *Balșe* (КАЛУШЕ) vtorii logofet» (Arch. ist. I, 1 p. 158).

Intr'un crisov dela Grigorie Ghica din 1737 (Condica Mss. Asachi în Arch. Stat. din Buc. t. II f. 55 b): «vornicul Ion *Balșe*»; de asemenea într'un zapis din 1667 (ibid. f. 78 b): «Măricuța fata Lupului *Balșe* sulger».

Nicolae Costin, Letop. II p. 10: «a trimis 'Petriceico Vodă pe Neculai Răcoviți logolătul și pe Ionașco *Balșta* (КАЛУША) vornicul...»

După o tradițiune, care circula în secolul XVII, *Bâlșescii* ajunseră la boieria mare pe la 1564.

Ion Neculce, Letop. II p. 202: «Dela a doua domnie a lui Alexandru vodă Lăpuşnenul a început Domniul a se aşăza mai cu temeiu în scaun în Iaşi; şi când a purces dela Poartă cu a doua domnie, zic să'l fie învăţat Turcii să taie boierii să'i slăbescă, şi pe cuvântul Vezirului a tăiat atăta mulţime de boieri, şi a trimis şi a ales din curtenii de ţară pre Racovişteşti şi pre Sturzeşti şi pre Bălşestii şi pre alţii mulţi...»

Ca «curtenii de ţară», adevărate boierime districtuală, *Bălşescii* ne întămpină deja sub Ştefan cel Mare, care la 1490 întăreşte unuia din ei satul Drăguşanii: «НОТРОЖДАНІ САСЗК НАШЕМС КЛАШИН».

Genealogia regulată a *Bălşescilor* nu se începe decât dela 1598, când trăia marele vornic Cristea *Balş*, din ai căruia doi fii, Lupul şi Gheorghie, s'aşa tras cele două ramure cunoscute lui Cantemir (Descriptio Mold. ed. Papiu p. 115): «*Balszestii, duplices*».

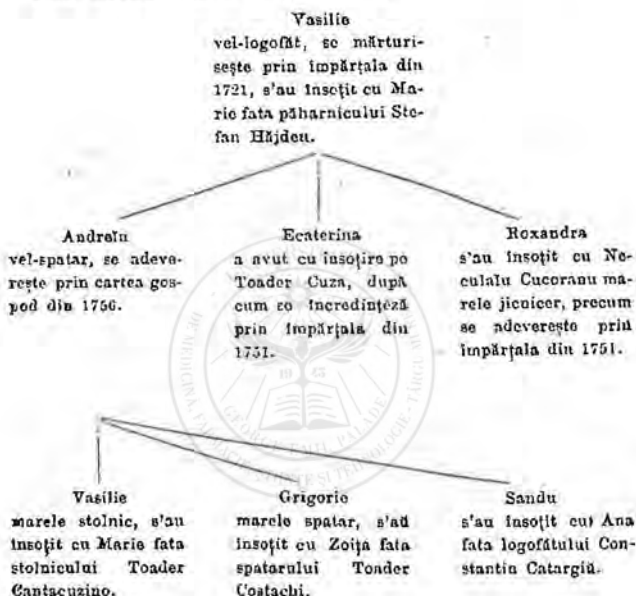
Din prima ramură era vornicul Ionaşco *Balş*, pe a căruia fătă o ţinea unul din fiii lui Brâncoven.

Ion Neculce, Letop. II p. 315: «Iară în anul 7214 (1706) făcut'aşa nuntă Brâncovanul Vodă cu un fecior a lui anume Dinul în târg în Bucureşti de aşa luat o fată de aice din ţară dela noi din Moldova a lui Ioan *Balş* Vornicul, şi aşa dus'c acolo la Bucureşti...»

După genealogia autentică, pe care ne-a împărtaşit'o d. Mihail *Balş*, toţi *Bălşescii* de astăzi se trag din ramura a doua, şi anume din însoţirea lui

Vasile *Balș* cu Maria fêta pãharnicului Stelan Hasdeu, nepôta lui Petriceicu-vodã (cfr. Arch. ist. I, 1 p. 52).

Iată acêstã parte a genealogiei:

Némul *Bãlșescilor* este, negreșit, unul din cele mai vechi și mai istorice în Moldova, sãrã a avê nevoe de a-și cãuta un fantastic lãgãn nici în vechea familiã contalã unгурescã «Balassa de Gyarmath», nici în ilustra familiã provențalã «de Baulx», din care o ramurã se stabilise în secolul XIV pe teritoriul iliric și este cunoscutã în istoria serbã sub formele Балша și Блoша. Cu

tôte sbuciumările unora (cfr. Kanitz, Neue freie Presse 1888 No. 8583) a trage pe *Bălșesci* din «de B a u l x», acêsta este tot așa de arbitrar ca și când ȳ-ar aduce cine-va din orașul portuges B a l s a!

Istoricul serb Miřatović, ȳntr'un studiũ publicat englesesce (The eastern and western Review, 1893 January p. 96), ne spune cã ȳn archivul particular al *Bălșescilor* se aflã urmãtorele trei acte: 1º. un chrisov moldovenesc din 1493, ȳn care se đice cã ei sȳnt «principi veniți din Serbia»; 2º. doę scrisori din 1490, prin cari ȳmpęratul Frederic III recomandã Domnului Moldovei și Domnului Țerei-Romãnesci pe «principii serbesci Teodor și Ivan *Balșa*». Putem asigura pe d. Miřatović cã aceste trei acte sȳnt cu totul imagine. De aceiași naturã este ȳmpregiurarea cã B a l ș i i din Serbia purtaũ ȳn maręa lor nobilitarã o stea, și cã tot o stea ne ȳntimpinã pe pecetea *Bălșescilor*, dar — numai dela anul 1800 ȳncõce.

Balș, cu formele colaterale *Balșe* și *Balșa*, este un nume curat romãnesc, derivat din vechiul nume fõrte respãndit B a l ă sau B a l e prin același sufix onomastic - ș a ca și ȳn numile proprii «Lupș» din «Lup», «Popș» din «Popã», «Capș» din «Cap», «Comș» din «Coman» etc. Intre Moții din Ardel existã pȳnã astãđi numele de familiã *Balș* (Frãncu-Candrea, Munții apusenĩ p. 117), care n'are a face cu *Bălșescii* din Moldova. Tot așa n'are a face cu dȳnșii satul *Balș* din Romanați.

Zapis oltenesc din 1636 (Doc. Rom. I No. 316

în Arch. Stat. din Buc.): «Radul căpitan din Fărcaș și Stan clucer din *Balși*...»

Altul din 1645 (Doc. Rom. II No. 5 p. 23 b, în Arch. Stat. din Buc.): «Dumitru postelnicul ot *Balși* i Preda postelnic ot Milești...»

Șerban-vodă, 1689 (Cond. Mss. a mănăstirii Hurez în Arch. Stat. din Buc. 1754, f. 427): «precum au fost avut și mumă-sa Nidelia păra de față cu Vartolomeu sluj. la conacul domniei mele la pod la *Balși*...»

O altă formă colaterală a aceluiași nume este *Baloș*.

La 1433, între boierii lui Alexandru cel Bun era și marcele păharnic *Baloș* (Uliianitzki, Матеріалы для исторіи р. 35).

O hotarnică din 1689 pe mai multe moșii din Fălciu (Condica Mss. Asachi în Arch. Stat. din Buc., t. II f. 240 b): «Loghin fișor Cărstei nepot lui *Baloș* și cu nepotu-său Iordache fișor lui Gheorghie și cu nepotu-său Ion fișor Uléchii, cum au vândut parte moșului lor lui *Baloș* gîmătate de sat...»

O altă formă veche *Balașin* se cuprinde în numele satului *Balașinești*, menționat într'un crisov moldovenesc din 1442 (Arch. ist. I, 1 p. 74).

B A N

(ETYMOLOGICUM MAGNUM, T. III P. 2403—2415)

Ban (plur. *Bani*), s. m.; 1°. d'abord prince ou souverain de la Petite-Valachie, plus tard vice-roi de la même province, enfin le premier des boyards de la Valachie; 2°. dignitaire moldave, intermédiaire entre le grand-porte-épée et le grand-échanson. Se ditica generalmente vel *Ban*, slavonesce **ВЕЛИКИ БАНЪ** adică «mare *Ban*», și așa deja în documentele cele mai vechi.

În Moldova boieria *Ban* sau vel-*Ban* se întroduse abia pe la începutul secolului trecut sau cu puțin înainte.

Gheorgachi Logofăt, 1762, Letop. III p. 292 : «... vel Postelnic, vel Spătar, vel *Ban*. Însă această boierie a **Băniei** în vechile vremi n'a fost, și nu de mult s'a adaos și această boierie, făcându-se și venit un ban de drobul de sare dela ocnă. După vel *Ban*, vel Paharnic, vel Vist, vel Stolnic și vel Comis. Și fiește-care boierie se păzla și scinstia la rânduiala sa.. »

Introducerea cea statornică a boieriei de *vel Ban* în Moldova datcă din anul 1705, cu a doua venire la Domniã a lui Antioh Cantemir, despre care Ion Neculcea, *Letop.* II, 313, dice așa: «pre Lupul Bogdan iar l'aũ pus Hatman, pre Maxut vel Postelnic, pre Ilie Cantacuzino vel Spatar, pre Savin Zmucilã vel *Ban*; și de atuncea se așază acẽstã boierie cu temeiu în Moldova de este așezatã la rând, cã mai înainte vreme, deși era la vre-un Domn, une-orĩ ședeã mai sus, iar alte orĩ mai gĩos: dupre cum le fusãsc alte boierii, așa ședẽ și cu *Bãnie* a la divan; iar de aci înainte i s'aũ așezat rândul dupã Spãtarul cel mare, și i s'aũ fãcut și venit boieriei cãte un ban de drobul de sare dela Ocnã...»

Era o imitațiune nominalã lãrte scãduțã a trepteĩ de *mare Ban* din Muntenia, unde acẽstã boieria a fost în adevãr «mare» și n'a încetat nici odatã de a sta în fruntea tuturor celor-lalte.

Cantemir, *Hron.* II p. 372: «pãnã astãzi *Banii* în țara Muntenescã, mãcar cã supt ascultarẽ și voia Domnului sãnt, însã dupã privilegiile — poate fi — carile d'inceput au fost avãnd, și la boierie sãnt mai de frunte, și altã putere au peste Olt, nu numai a gĩudeca, ce și cu moartea pre *vinovații* a cãzni, și tot acel vechiu titlu de *Ban* își țãn...».

Înlãturãndu-se inovațiunea din Moldova, istoria *Bãniei* ne înfãțișezã patru periõde:

1°. Pînă pe la 1300 *Banul Severinului* era singurul suveran al Olteniei;

2°. De pe la 1300 pînă la 1600, de 'ntăiu *Ban al Severinului*, apoi *Ban al Craiovei* (Ist. crit. 2. I p. 81 § 21), une-orî *Ban al Mehedințului* ca în actul latinesc dela Vlad-vodă din 1511: «Radulo Bano de Mehedince» (Marienburg, Kleine Siebenb. Gesch. Pesth 1806 p. 224), câte o-dată *Ban al Jiului* ca într'un crîsov din 1533 (Condica Mss. a mănăstirii Govora 1753, în Arch. Stat din Buc. p. 111; cfr. Venelin, p. 164), *Banul* scădu la a doua tréptă după Domnul Țerei-Romănesci, dar era mai tot-d'a-una din dinastia Basarabilor, rudă sôrte de aprópe al Domnului, care 'l numia și'l lăsa să fie stăpân peste cele cincî județe ale Olteniei, avënd o curte a sa princiară deosebită la Craiova, o judecată, o armată etc.;

3°. De pe la 1600 pînă pe la 1700 *Ban al Craiovei* = un fel de vice-rege al Olteniei, numit de cătră Domn dintre ómenii cei mai de frunte, mai ades dintr'o veche familiă boierescă, rar din străinî, exercitând în marginea celor cincî județe o autoritate administrativă și judiciară aprópe suverană;

4°. De pe la 1700 încóce pînă la stîngerea vechii organizațiunii ierarchice, *Ban al Craiovei* = primul boier al Țerei-Romănesci, une-orî Fanariot, figurând în fruntea sfatului domnesc, reședënd tot-d'a-una în Bucuresci și bucurându-se de o au-

toritate curat nominală asupra Olteniei, unde administrau de fapt «ispravnicii» de județe sub supremația unui «caîmacam al Craiovei».

Cu totă scăderea treptată a importanței politice, *Banul* remase pînă la urma urmelor un personagiu atât de mare, încât chiar în ultima perioadă dede nascere la locuțiunea proverbială: «voia la dum-néta ca la *Banul Ghica*» cu sensul de: poți să faci tot ce'ți place.

O colindă muntenescă, în care se închipuiesc vorbind un «Lixandru-vodă» :

Slujésce'mî, slujésce
Pin' la Sân-văsiî
Să 'mpart boșeriî,
Că te-oîu ridica
Ban la Craiova,
Și tu că'i băni
De te'i ferici...

(G. D. T., Poos, pop. 48)

unde e foarte interesant verbul *bănesc* corespun-
dător lui «domnesc».

Balada «Radu Calomfirescu» :

Bani S u v e r i n u l u î,
Caîmacaniî Oltuluî
Și boșeriî tîrguluî
Staî la drépta Domnuluî
Cam în fața cortuluî;
Iar la stînga Domnuluî,
Domnuluî și *Banuluî*
Șed Buzescî
Și Căplescî...

(Ibid. 473)

Sînt casuri cînd aũ fost tot-o-datã doi *Bani* de Craiova, de și nu se scie cam ce fel anume sã fi fost, între dînșii despãrțirea de atribuțiuni. Așa sub Vlad-vodã Țepeș, la 1486, eraũ *Bani* «jupan Dimitru Ghizdavăț» și «jupan Dětco» (Col. I. Tr. 1876 p. 469). Așa erași la 1602 sub Simeon-vodã Movilã Oltenia era administratã în același timp de «Voda logofăt» și de «Sidor», amîndoi de o potrivã *Bani* de Craiova: «**Бани краювскн**» (Cuv. d. bãtr. I. p. 125). Este probabil cã acẽstã reducere a *Bãni e i* se făcea numai în timpuri grele, atunec cînd unul din *Bani* trebuia sã fie concentrat asupra administrațiunii ostășesci a Olteniei, pe cînd cel-alalt remãnea cu administrațiunea civilã, adecã cam în același mod cum se rînduiau în Moldova cãte doi pãrcãlabi la districtele cele importante din punctul de vedere militãresc.

Un specimen de «carte de judecatã» dela un *Ban* de Craiova;

«† Jupan Dragomir v e l *Ban* cralevskii. Scriim cartẽ noastrã sfintei mãnãstiri Tismenei și pãrintelui Stefan igumenul, ca sã aibã a ținẽ pre Radul de Tismana rumãnũ sã fie sfintei mãnãstiri și cu toț feçorii lui, pentru cã acest rumãn Radul ce serie mai sus au fost de moșie al sfintei mãnãstiri, iar Vintilã post den Glogova și Ghinẽ post den Cãtun ei au zis cã Iaste rumãn al lor den Bae; de-acia s'au pãrãt acești boiari ce scrie mai sus cu pãrinții den mãnãstire în n a i n t e H r i z e i *Banul*, Dumnezeu 'l pomenescã, de fațã, și

s'au adevărat că ăaste rumăn sfintei mănăstire; iar de-acia l'au tot ținut mănăstiré cu pace; iar acum iar s'au sculat acești boiari ce scriu mai sus de-au venit în nainté noastră cu pără. de față cu părintele Stefan igumenul, zicând că ăaste rumănul lor; iar noi am căutat și am judecat pre lége deréptă și am adevărat cum ăaste rumăn sfintei mănăstire și data firumăn și de Hriză Banul; noi încă am dat să fie rumăn Radul și feçorii lui și tot nēmul lui sfintei mănăstiri în vécu neclătít, ș'au rămas Vintilă post și Ghiné post de lége și de judecată, ș'au zis și ei în nainté noastră cum să nu mai scornéscă pără, ce să fie rumănu Radul sfintei mănăstiri, cum scrie mai sus; iar cine va mai scorni pără de acum în nainte să nu se créze. Ačasta scriim, inak de nést po našemu rečeniū. Pis u Tismană Iun 12 lét 7151 (1643). (L. S.)» (Doc. Rom. II No. 11 în Arch. Stat. din Buc.).

Nevésta saū văduva unuī Ban se đicea Bănésă.

Un zăpis din 1656 (Doc. Rom. I No. 125 în Arch. Stat. din Buc.): «scris'am eu Iléna Bănésă Buzasca împreună cu fiū-mieu Matei acesta al mieu zăpis ca să fie de mare crediінță la mâna Vladului spătar ot Oteteliș, cum să se știe că au botezat fiū-mieu Matei un cocon al dumniului de ș'au pus numele lui Matei, deci cându au fost la tunsóre hărăzit'au coconului partia noastră de moșăe den Ciuperceni den vadul Diului, moșăia

noastră den moș den strămoș al nostru dela *Banul Vladul* . . .»

Un zăpis din 1699 (Doc. Rom. I No. 190 în Arch. Stat. din Buc.): «Adecă eu jupănesa Marița Bănésa, care au fostu a răposatului Barbului biv vel *Ban* Milescul . . .»

De aci mai multe localități în România numite Bănésa, precum și satul din Teleorman Storo-bănésa, mai bine Stara-Bănésă «Bănésa cea bătrână».

Ierarchia curții princiare la Români era modelată întrégă după tipicul bulgar din epoca Asenilor, adecă după ierarchia bizantină slavizată: logofet = λογοθέτης, vornic = Δουρηνικς, spatar = σπαθάρις, stolnic = στολνικς etc. Numai *Ban* se sustrage acestei ierarchii, fiind o demnitate supra-ierarchică cu mult mai veche.

Intre anii 1350—1450 titlul de *Ban* al Severinului figura câte odată în titulatura Domnilor Țerei-Românesce; bună-ora:

În crîsovul din 1360 dela Vladislav Basaraba, păstrat în arhivul municipal din Brașov (Marienburg, p. 189): «Weyvoda Transalpinus et Banus de Zeurino», iar pe pecete: «WEYVODA TRANSALPINUS BAN DE ZEVRINO DUX DE FVGRVS», adecă «*Banul* de Severin» mai pe sus de «Duce de Făgăraș».

În două acte din 1390 și 1391 Mircea cel Mare se întitulează: «Woyuoda Transalpinus, Flogoras et Omlas Dux, Severini Comes», iar pe pe-

cete : «WAIWODA TRANSALPIN BAN DE CZWRINIO » (Docum. Hurmuzache p. 322, 334), unde este interesantă traducerea lui *Ban* prin «Comes» (cfr. ibid. p. 374).

Pe un alt sigil al marelui Mircea din 1411 : «BANI SEVERINIENSIS» (ibid. 473).

Tot dinsul, într'un crisov slavice din 1406 (Venedin, Vlacho-bolgarskiia gramaty p. 22), își dă titlul : «stăpân al Băniei de Severin (Г-кверинскомъ Банствѣ Господннхъ).»

La 18 Iuliu 1387 istoria ne arată pe un mare demnitar unguresc Stefan Losonczy intitulându-se «Banus Sewrinensis», fiind-că administra regiunea Mehadiiei și a Almașului din Temeșiana actuală (Kemény în Kurz's Magaz. II, 304); și 'n același an la 27 Iuliu, aproape tot atunci, Mircea cel Mare hărăzia sau întăria mănăstirii Tismena mai multe proprietăți în Oltenia propriu zisă (Arch. ist. III p. 191), adevă era «Banus Sewrinensis» în totă puterea cuvintului. Noi am explicat deja altă dată (Ist. critică I § 11) că întregimea stăpânirii *Banului* de Severin înainte de 1400, și chiar ce-va mai încôce, era Oltenia și porțiunea orientală a Temeșianeii cam pînă la râul Caraș. Rare-orî însă, bună-ora în ultimul pătrar al secolului XIII și 'n primul pătrar al secolului XIV, apoi în al treilea pătrar din secolul XIV și 'n primul pătrar al secolului XV, afară de intervale de tot scurte, «Basarabiî reușiau a cuprinde întregul acest teritoriu. Cele mai de multe ori regiunea Mehadiiei și mai

ales al Almaşului rămânea sub stăpânirea Ungurilor, cari îndată rînduiau acolo pe un «Banus Sewrinensis» din partea lor, pe când altmintrelea diceau în diplomele lor că «honus Banatus Sewrinensis vacat».

Primul «Banus Sewrinensis» de acest fel al Ungurilor, întru cât se poate constata prin documente, a fost un «Leukus» la 1233; și aproape la același timp se referă următorul pasagiū din cronica orientală a lui Fazel-ullah-Rașid (D'Ohsson, Hist. d. Mongols, I p. XXXV): «In primă-vêra anului 1240 principii mongoli trecură munții Galiției pentru a intra în țera Bulgarilor și a Ungurilor. Ordă, carele mergea spre drépta, după ce a trecut țera Oltului, îi ese înainte B a z a r a n b a m cu o armată, dar e bătut...» Adecă: dintr'o parte spre apus era *Banul* de Severin cel unguresc Leukus, iar de altă parte spre resărit era Românul B a s a r a b a - b a n .

Negreșit, nu atunci pe la 1230 în ajunul năvălirii mongole, ci cu mult mai de 'nainte se vor fi înființat «*Banii* de Severin», și anume cei românesci, de oră-ce cei unguresci n'au fost nicădată decăt un fel de reacțiune contra Basarabilor, un titlu așa dîcînd de contrabandă. Nu este o socotelă încărcată de a crede că Bănia cea oltenescă trebuia să fi existat deja cel puțin de vr'un secol, cam de pe la 1100—1150.

Intre 1189—1378 principele Bosniei își dedea titlul de *Ban* și de m a r e *Ban*: БАНЪ ВЕЛИКЪ. Pe la 1253

ne întimpină un *Ban* la Ragusa (Danicić, Rječnik I p. 25). În Slavonia, Croația și Dalmația *Bani* apar pe la 1150; în Serbia, așa numiții *Bani* de Maciva, «Bani Machovienses», pe la 1270 (Fejér, Cod. Diplom. passim). Temeșiana n'a fost nici o dată *Băniă*, ci numai din cauza legăturii sale cu Oltenia, cărui îi aparținuse în parte din timp în timp, și-a căpătat numele cel modern de *Banat*, pentru prima oară abia în secolul XVI sub forma de «Banat de Lugos și de Caransebeș».

În Ardél, de asemenea, n'aŭ fost *Bani*; Româniț de acolo cunoseaŭ însă pe cei unguresci pe de o parte, bună-ora la 1275 «Alexander Banus Comes Scibiniensis et de Doboka» (Fejér, Cod. dipl. V, 2, 298), iar pe de altă parte cunoseaŭ pe *Bani* Basarabi din Oltenia, ast-fel că suvenirea *Banilor*, ca și când ar fi existat chiar în Ardél, s'a păstrat în poesia poporană, de exemplu :

Eŭ sint Nița *Banului*
Din țara Ardélului...

(Pompiliă, Balade p. 61).

«*Banul* din Ardél» e cunoscut și'n poesia poporană epică a Serbilor :

... b a n a Hrdelića,
Hrdeliskoga b a n a...

(Bogisić, Narodne pjesme p. 93)

La Serbi însă titlul de *Ban* se putea aplica într'un mod onorific la orî-ce principe saŭ om puternic, iar în Ragusa și'n Muntenegru el se întrebuintează pînă astăzi cu sensul de «seigneur» saŭ «monsieur» (Karadžić, Lex. ad voc.).

Bulgarii n'au avut pe *Ban*, dar au cunoscut pe cei din Oltenia și pe cei din Serbia, încât în poezia epică bulgară *Ban* e aproape sinonim cu *Craiu*, bună-ora:

Sé sobrale, sé nabrale
Do tri Bana, do tri Kralia,
Vo grad Solun na Solunski
Na Solunski sedum kuli..

(Miladinovtzi p. 246)

sau:

Sednala je Kraliovitza,
Kraliovitza Banovitza
Na visoki-te palati...

(ibid. 258)

adecă: «s'au adunat, s'au nemerit vr'o trei *Ban*, vr'o trei *Crai*, la orașul Tesalonica, la cele șapte turnuri de acolo»; și: «ședea *Crăesa*, *Crăesa Bănésa*, în cele nalte palaturi...»

Dan Basarab, fratele marelui Mircea, trăesce pînă astăzi în poezia poporană bulgară, mai ales în colinde, sub numele de «*Dan-Ban*, *Dan-Vodă*»:

Dane Bane, Dan Voivodo...

(Sbornik, V, 12, etc.).

Din cele de mai sus rezultă că înființarea *Băniilor* peste tot se urcă istoricesc cel puțin la secolul XII, între 1100—1200.

Schafarik, și alții după dînsul, pretind a găsi pe *Ban* la Croați deja în secolul X în *βοάνος* și *βοεάνος* din Constantin Porfirogenet; dar elementul vocalic în aceste două forme indică învederat pe slavicul

BOIE în BOIE-BATH «pugnare», KON «miles», BOIEKODA «belli dux», de unde BOIANK = βοάνος, βοείνος este o formațiune serbescă tot așa de corectă ca BOIANK «bellator» dela KON «pugna». O observațiune analogă o făcuse deja Diefenbach (Kuhn's Zeitsch. XI, 287: «βοείνος, βοάνος, deutet eher auf sl. v o j a n vgl. ngr. βοεβόδος».) Să mai adăogăm pe bohemul v o ě a n «ostaș» (Jungmann, v. Wogan). Constantin Porfirogenet dară nu vorbesce de loc despre *Ban*, deși de altmintrelea *Banul* putea să fi petruns deja la Serbii de pe atunci.

La Bizantinii, prima mențiune despre *Ban* la Serbii ne întimpină abia în secolul XIII la Cinnam (Matzenauer, Cizi slova p. 104) sub forma μπάνος, singură care corespunde lui BAHK.

De unde ôre vine cuvîntul?

Pentru a'l latinisa cu orî-ce preț, Laurian și Masim (Gloss. 58) pe de o parte explică pe βοείνος din Constantin Porfirogenet prin b o u a n «avut în turme de b o ĩ», iar pe de altă parte se acată de glossa lexicografului alexandrin Hesychius din secolul IV: «βάνος, βασιλεύς παρὰ Ἰταλιώταις, ὁ δὲ μέγιστος ἄρχων». Ei uită că: 1. dintr'un latin b o v a n u s trebuia să se facă la Români b o u â n, nici o dată b o u a n; 2. βοείνος din Porfirogenet, după cum am constatat'o mai sus, este v o ě a n, iar nu *Ban*; 3. «παρὰ Ἰταλιώταις» la Hesychius însemnăză pe Grecii din Italia sudică, nici decum pe Latinii; 4. între epoca romană și între prima aparițiune istorică a *Banului* este o multi-seculară

întrerumpere, care nu pöte fi nesocötitã pentru simplul hatãr al unei etimologii de tot arbitrar.

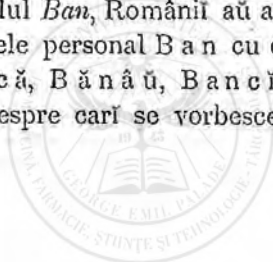
Ban—latin nu este și nu pöte fi. E adevërat însã cã Serbiî l'aũ primit dela Romãni, dar pe o cale cu totul alta.

Cuvintele curat persiane, ca «cïoban» bunã-örã, strãbãteaũ în vëcul de mijloc în regiunea dunãrënã mai cu samã prin mijlocirea celor doë mari popöre turanice nãvãlitöre, Pecenegiî și Cumanî, cari veniaũ în Carpați dupã o lungã ședere la cöstele Persiei. Un vocabular cumanic din secolul XIV, ajuns din fericire pînã la noi, este plin de persianisme (Kuun, Codex Cumanicus, passim). Ei bine, nemic nu pöte fi mai persian ca *Ban*: b ā n (= zëndicul v a n) «possessor, dominus, vir magnus, illustris» (Vullers, I, 184). Dela Persiani b ā n a trecut la toți veciniî lor, Turani și ne-Turani. Așa la Armeni compusul m a r z - b ā n era titlul capuluî oștiriî (De Lagarde, Abhandl. p. 64). Alanii din Caucas; când aũ înaintat în Europa împinși de Huni, unul din principiî lor se chiãma «Sangi b a n u s» (Jornand.).

Continuitatea teritorialã dela Oltenia prin Serbia pînã la Adriaticã este învederatã. Pe acest spațiu geograficesce ne'nterupt, pecenegul sau cumanicul *Ban* «Domn» nu putea sã cãlãtörescã decãt plecãnd din Romãnia, prima stațiune balcanicã a Pecenegilor și a Cumanilor, ast-fel cã dupã mine nu este nici o îndoelã cã Oltenii avuseserã pe *Bani* înainte de a'i fi cãpëtãt Serbiî. Ce-va mai mult;

gonită prin invasiunea maghiară, ramura românescă cea aşezată de vécuri în Pannonia, după cum am arătat-o aiurî, se revărsase în parte în secolii X—XI tocmai asupra Bosniei şi Dalmaţiei, adecă acolo unde ne întimpină cele mai vechi Băniile ale Serbilor. De aci rezultă că în acea epocă — o epocă în care o mare parte a României era cuprinsă de Pecenegi, ast-fel că contimporanul Suidas şice: «*Δάκες, οἱ τῶν Πατζακίται λεγόμενοι* — în acea epocă Oltenia avea deja *Bani*, titlul pe care prin Româniile ceî din Pannonia ea l'a transmis Serbilor.

Pe lîngă titlul *Ban*, Româniile au avut din aceiaşi vechime numele personal *Ban* cu derivatele *Bănilă*, *Bănică*, *Băniău*, *Banci*, *Băncilă*, *Banş* etc., despre cari se vorbeste deosebit.

B A S A R A B Ă

(ETYMOLOGICUM MAGNUM, T. III)

Basarabă, articulat *Basaraba* (plur. *Băsărăbesci*, modern *Basarabi*); n. pr. pers. m.; 1°. nom ancien général de la caste nobiliaire dans la Petite-Valachie; 2° nom spécial de l'ancienne dinastie princière.

Basarabă este cuvântul cel mai important din întreaga limbă istorică a Românilor.

Dacă ne va fi dat a lămurii cu deplinătate:
cine a fost *Basarabi*?

de unde?

de când?

o întinsă lumină se va răspândi asupra perioadei celei mai lungi și tot-o-dată celei mai întunecose din trecutul naționalității române.

I. *BASARABI* N'AU FOST O FAMILIĂ, CI O CASTĂ.

Cantemir dicea că pe timpul seŭ nu mai existaŭ de-mult *Basarabi* (Gesch. d. osm. Reichs, 608).

Cantemir greșesce.

În adevăr contimpuranul seŭ Constantin Brancovenul nu era *Basarabă* în linia bărbătească, măcar-că, după expresiunea cronicarului: «și-aŭ pus nume de domnie Constantin *Basarabă-vodă*» (Nic. Costin), măcar-că pe medalia sa gravéză cu litere mari: CONSTANTINVS BASSARABA, măcar că înjurătura trivială muntenescă cu «*Basaraba tatei*» sau «*Basaraba mamei*» pare a se referi la dînsul, și măcar-că sub acest nume se memoréză el pînă astăzi în jocul copilăresc Halea-malea din Moldova:

- De-a halea-malea
  Incotro ți-i calea?
- Deschide porți!
- A cui porți?
- A lui *Basarabă*.
- Ce-i dai vamă?
- Un cățel
  Ș'un purcel
  Și pe N. de-un picior...

(Th. Stamati, Alixandria 109);

în unele varianturi chiar cu numele de botez: «Costea *Basarabă*» (G. D. Teodorescu, Poesii populare p. 197). Tot așa de puțin *Basarabă* era celalalt contimpuran al lui Cantemir, Șerban Cantacuzin, măcar-că își da numele de: *ІОАНЪ ШИЗБАНЪ*

КАНТАКОЗИНО БАСАРАБЪ. Și mai puțin *Basarabă* este astăzi o ramură a Bibescilor, măcar-că 'și croesce o fantastică genealogiă tocmai dela Radu-Negru în ridicula carte a contelui Amédéc de Foras: «Notice historique et généalogique sur les Princes Bassaraba»! Prin urmare, se pôte dice că pe timpul lui Cantemir nu mai existaū urmași recunoscuți din aceea ramură a *Basarabilor* care, începând dela Mircea cel Mare și dela frate-seū Dan, își monopolizase, fie ca «Dănesci», fie ca «Drăculesci», tronul Munteniei; dar a dice că nu mai există n e m u l B ä s ä r ä b e s c i l o r e fals, fiindcă acel n e m cuprindea nu o singură, ci o mulțime de ramuri, unele rămase în ființă pînă astăzi.

În secolul XVI numai dintre *Basarabi* se numiaū Marii Bani ai Craiovei, căci numai *Basarabi* aveaū dreptul ereditar la Băniă, ca unii ce erau B a n o v e ț i, B a n i ereditari, Bani «de moșie», după cum ne-o spune lămurit pe la 1530 biograful contimporan al patriarcului Nilon (ed. Erbicénu p. 60): «un n e m ū carele era mai alesu și mai temătoriu de Dumnezeu, căruia era n u m e l e d e m o ș i e B a n o v e ț i, adecă *Bäsäräbești*». Așa dară Buzescii, bună-ora, pogoritori din Marele Ban Vlad de pe la 1535, erau *Basarabi*; de asemenea *Basarabi* sînt Crețulescii, pogoritori din Marele Ban Dobromir de pe la 1565. Chiar Mihnea Turcitul când numise pe la 1587 Mare Ban al Craiovei pe Grocul Iane (Venelin p. 225), putea să pretexteze nu fără temeiu că numesce pe unul din B ä s ä -

răbesci, căci acel Iane își măritase pe soru-sa după Petrașcu cel Bun și era unchiu al fiilor acestuia (cfr. Walther în Papiu, Tesaur, I p. 9: «matris frater gente Graecus, qui et ipse antea dicto Bahni officio functus erat»), deci nu un om străin născut în Banovetilor. Cel de 'ntăiu nepotul de soră al acelui Iane, Mihaiu Vitezul, făcând Marii Bani pe Grecul Manta și pe Serbul George Raț, îndrăznise a nesocoti pe deplin datina de a da Bănia Craiovei tot-d'a-una pe mâna *Basarabilor*. În acest chip, orî-ce familiă de astăzi va putea dovedi prin acte autentice, ca Buzescii sau Crețulescii, cumcă străbunul ei fusese Mare Ban al Craiovei înainte de anul 1600, este o familiă din «nēmul Băsărăbesc».

Alte ramure de *Basarabi* erau aședate de vechuri în Transilvania, anume în țera Hațegului. La 1398 un «*Bassarabe*» este acolo chinez la Riușor (Fejér, Cod. Dipl. Hung. X, 8 p. 447; cfr. ib. XI p. 504). În colecțiunile documentale ale lui Kemény, păstrate în Biblioteca Universității din Cluj, eu am găsit sub anul 1592 la marginea hațegană a Banatului pe nobilul «Franciscus *Bazaraba* de Karansebes» (Kemény, Cod. Dipl. MSS. literalium instrumentor. t. VI p. 111—118), iar la 1686, chiar pe timpul lui Cantemir, în orașul Hunyad trăia nobilul «Stephanus *Bazzarabai*» (Kemény, Regestra MSS. archivorum, t. II p. 263). Tot acolo un sat pînă astăzi se chiamă *Basarabésa* (Windisch, Geogr. d. Siebenb. 138), — și forma femeescă *Basa-*

rabesă, analoăă cu «bănesă», «vornicesă» etc., este foarte remarcabilă prin aceea că presupune numele *Basarabă* a fi ca o demnitate sau un rang, pe când femininul dela nume propriu de familie se formeză obicînit prin -oia: Bălşoe, Sturşoe, etc. După datele oficiale adunate de cavalerul de Puşcarîu (Familiele române p. 49 — 50), pînă astăzi există doă familii nobile române *Basaraba* în Haşeg, una în comuna Pescena, cea-laltă în comuna Cornesci.

În fine, nu mult înainte de Cantemir, la 1649, în oştirăa căzăcescă, printr'o mulţime de Români cari îşi făceau acolo tot-d'a-una ca un fel de scolă militară şi une-orî ajungeau polcovnici sau hatmani, serviau cinci *Basarabi*, fie din Muntenia, fie din Haşeg (Ресерпа всего войска запорожскаго, ed. Boddianski, Moscva 1875 p. 73, 142, 148, 187, 208), şi anume: Sava *Basarab* în regimentul de Kaniew şi Marcu *Basaraba* în regimentul de Kalniça; apoi Vasile *Basaraboi* în regimentul de Umanî şi Ion *Basarabeli* în acelaşi regiment, a căroră formă nominală cu -oi şi -eli nu este decăt maghiarisatul *Bassarabai* de mai sus, cu finalul -i nobilitar; în sfîrşit, Teodor *Basarabenco* în regimentul de Kiev. Se scie că Rutenii acăţau pe 'atunci sufixul deminutival -enco la numele unui tînăr care trăia pe lîngă tată-seu sau o rudă mai mare, aşa că *Basarabenco* presupune pe un bătrîn *Basarabă* venit la Căzaci o dată cu tînărul.

În scurt, crengile «nămului Băsărabesc» erau

forțe întinse în afară din dinastia propriu zisă: nu era o familie, ci o colectivitate de familii cu tradițiuni comune, un fel de castă care 'și avea cuibul în Oltenia și în Hațeg, nu mai departe, adecă cuprindea Dacia lui Traian în sensul cel restrîns al cuvîntului, acea Daciă unde se petrecuse lupta între Traian și Decebal și unde s'aî păstrat monumente din epoca cuceririi romane. Din acest cuib oltenesc și circum-oltenesc, unii *Basarabi* în cursul timpului emigrau în diferite direcțiuni, dar tulpina lor rămînea curat oltenescă. Într'un alt loc (Ist. crit., I, 83 sqq.), eu, am dovedit că dinastia Mușătescilor din Moldova a fost și ea o ramură a *Basarabilor*; un fapt pe care astăzi nu'l mai contestă nimenea. Pöte să fi fost tot *Basarabi* și A-seniî; dar acêsta nu ne interesează de o cam dată.

Dacă *Basarabi* ar fi fost numai o familie, iar nu o întregă clasă predominantă, atunci Oltenia și Țera-Românescă n'ar fi căpătat numele «țerei *Basarabilor*», pe care l'a purtat deja în secolul XIII. Sub anul 1259, vorbind despre o invasiune a Mongolilor spre Carpați, cronicarul polon contimpuran dice: «MCDLIX. Thartari subiugatis B e s s a r e b e n i s» (Sommersberg, Siles. rer. script. II, 82; cfr. Ossolinski, Vincent Kadlubek ed. Linde, 622). În «Istoria critică» (ed. 2 p. 62 sqq.) sînt grupate mai multe texturi din secolii XIV și XV, în cari Țera-Românescă e numită «a *Basarabilor*» sau *B a s a r a b i*ă: țzarul serbesc Stefan Dușan (1330—1356), papa Gregoriu XI (1370—1378), împăra-

tul Sigismund (1366—1437), regele Vladislav Jagello (1350—1434), annalistul Dlugosz (1415—1480), annalistul Miechowski (1450—1523), annalistul Thurocz (1450—1490) etc. Astăzi se mai pot adăuga alte fântâne de prin documente publicate mai încoace (Ulianitzki, Материалы для истории, Москва, 1887). Aşa la 1429 marele duce litvan Vitold, vorbind despre certele dintre Munteni şi Moldoveni, dice: «differencias pro quibus inter Bessarabitas et Moldwanos oriuntur quesciones», iar la 1430 ambasadorii poloni vorbesc despre: «woy-woda Dan Bessarabie, adunatis sibi exercitibus gencium Bessarabicorum...» Insuşi Mircea cel Mare, la 1403, în două acte de alianţă cu regele Vladislav îşi dă titlul de: «mare voevod şi domn autocrat a totă ţera basarabescă». E nu mai puţin caracteristic că Domnii Moldovei, cu Alexandru cel Bun şi Stefan cel Mare în frunte, numiau şi ei Ţera-Românească Basarabiă, sau şi mai bine o numiau cu pluralul: *Basarabi*, ca şi când ar fi fost *Basarabi* toţi locuitorii.

O cauză foarte curiosă a concurs a face ca numărul cel mare al *Basarabilor* să fie aşa dicând învăluit începând chiar din secolul XIV. Se pare că era un obicei, ca în fie-care familie din acest nem numai unul din fraţi sau veri să poarte numele *Basarabă*, şi încă să'l poarte în locul numelui său de hotcz. Acest obicei se învederează mai întâiu la *Basarabi* din Haţeg, cari apar în istoria în secolul XIV şi — după cum am vădit mai sus

— există acolo pînă astăzi. In secolii XIV și XV cî stăpîniau, între altele, în însușire de «chinezii» satul Rîușor. Actul din 1398 numesce trei frați: «honostos viros Janustinum et fratres suos B a s s a r a b e et Custe Knesios de Riusor», și mai jos: «saepedicti Knesi Janustinus, B e s s a r a b e et Custa» (Fejér, Cod. dipl. Hung. X, 8, 447—8): numai fratele al doilea pîrtă numele de *Basarabă*, fără nici o indicațiune a numelui de botez. Actul din 1435 constată că chinezii de atunci din Rîușor, Costa, Stanciul și Volcul popă, au trădat Ungaria trecînd în Moldova, și transmite chineziatul în partea «Nobilium Michaelis et B a z a r a d a c Joannis filiorum quondam Joannis de dicta R y u s o r». (Fejér, XI, 504). Toți cei menționați, trei fugiți și trei remași, erau din aceeași familie chinezială a *Basarabilor* din Rîușor, frați și veri; totuși numai unul din șese se numesce *Basarabă*, și erau un frate al doilea, al căruia nume de botez ne rămîne necunoscut. Fără îndoelă, avem de 'naintea noastră un obicei; un obicei pe care întru cât-va îl putem urmări în aceeași epocă și la *Basarabi* din Țera-Românească.

După mórtea primului Dan-vodă la 1386, apucînd tronul fratele seú Mircea cel Mare, se pregătise pentru viitor o crîncenă luptă între cele doé crengi domnesci; o luptă care s'a trîgînat pînă departe în secolul XVI. O crîngă numită «Drăculesci» după numele lui Vlad Dracul, fiú al lui Mircea și tată al lui Țepeș, se credea în drept

a domni prin faptele adevărat eroice ale membrilor seî; posteritatea însă a lui Dan sau «Dănesci», de câte ori isbutiaŭ pe o clipă a apuca Domnia, pretindeaŭ că dinşii singuri se pot numi *Basarabi*. Primit doi «Dănesci», Dan I şi fiul seŭ Vladislav, se mulŭumiaŭ cu numile lor de botez (Arch. ist. I, 1 p. 19, 73, 142). Dar iaŭ că fiul acestui Vladislav nu se mai scie ce nume de botez va fi avut, căci el se intitulăză : «tinăerul *Basaraba* voevoda fiul bunului *Basaraba* voevoda», ca şi când *Basarabi* ar fi fost numai el şi tatăl seŭ (Venelin p. 111, 121). La 1476 domnesce fiul lui Dan II, dăndu-şi numele tot aşa : «*Basaraba* voevoda» (ibid. p. 118). Cel mai celebru dintre «Dănesci» a fost artistul Năgoe. Şi el de asemenea, din dată ce ajunge Domn la 1512, nu vrea să mai scie de numele seŭ de botez «Năgoe», ci începe a se scrie pretutindenea : «*Basaraba* voevoda fiul pre-bunului *Basaraba* voevoda» (ib. 137 etc.). Fenomenul este cam acelaşi ca şi la *Basarabi* din Haŭeg; ba este chiar acelaşi, daca vom judeca după crisovul lui Dan II din 1428, în care «sînt numiŭi, ca fi ai domnitorului, Danciul şi *Basaraba*» (Odobescu, Scrieri I, 393), adecă este *Basarabă* numai fiul al doilea, întocmai ca în Haŭeg.

În Ţera-Romănescă urmările acestui fenomen aŭ fost mult mai însemnate decum puteaŭ ele să fie în Haŭeg. Din dată ce stăpănul Ţerei monopolisă numele *Basarabă*, boierii din «nămul Bă s ū r ă b e s c e» eraŭ siliŭi a lua alte porecle, din ca-

usa cărora cu timpul li se uita originea și putea să se pară că *Basarabi* cei foarte mulți de altă dată s'a u stins aprópe cu totul. Era și mai reu când veniaú la putere «Drăculesci»: atunci oricine și-ar fi đis *Basarabă* era expus a fi privit ca din ramura cea vrăjmașă a «Dănescilor». Ast-fel s'a întâmplat că în secolul XVII căutaí pe adevărații *Basarabi* și nu'i mai gășiaí, căci *Basarabi* — după cum observă foarte bine patriarcul constantinopolitan Dositeiú în prefața la Biblia din 1688: «cândú era boiari, pentru zavistiia stăpânitorilor celor tirani să chema cu altú nume».

Obiceíul de a reserva numele de *Basarabă* unuia dintre frați saú veri în fie-care din cele multe familii de *Basarabi*, obiceíu surprins de noi în Hațeg și în Țera-Românescă de o potrivă, a avut drept efect treptata ímpuținare aparentă a *Basarabilor*; dar acest obiceíu fusese el-ínsuși la ínceput efectul unei cauze. Și care cauză? Nu putea să fi fost alta decât tocmai acea mulțime a *Basarabilor*, care făcea ca toți locuitorii din Țera-Românescă să a-jungă a fi priviți de cătră străini ca «Bassarabeni», «Bassarabitae», «Bassarabici», ba la Moldoveni chiar ca *Basarabi*. Fiind pré-mulți, *Basarabi* au căutat un mijloc de a nu se confunda cu poporul, și acel mijloc l'au gășit în obiceíul de mai sus, care era un fel de m a j o r a t saú mai bine de m i n o r a t nominal: o concentrare nu de avere, ci de poreclă.

Aci este locul de a vindeca un text, pe care reu l'au ímbolnăvit unui istorici al noștri, deși în

fond el este tot ce p $\acute{o}$ te fi mai s $\acute{a}$ n $\acute{a}$ tos. Vestitul $\acute{i}$ mp $\acute{e}$ rat serbesc Ștefan Dușan, vorbind despre coalițiunea tuturor pop $\acute{o}$ relor $\acute{i}$ nvecinate cari n $\acute{a}$ v $\acute{a}$ liser $\acute{a}$ asupra tat $\acute{a}$ lui s $\acute{o}$ u Ștefan Milutin la 1330, numesce $\acute{i}$ ntre dușmani: «*Александръ цара Българомъ и Басарабъ Иранка таста Александръ цара с $\acute{u}$ мегъ живущихъ Чръныхъ Татаръ и господство сашко и проч $\acute{i}$ хъ с $\acute{z}$ шнимъ господа*», adec $\acute{a}$: «Alexandru țarul Bulgarilor, și Ivanco *Basaraba* socrul țarului Alexandru al $\acute{i}$ nvecinațiilor Negri-T $\acute{a}$ tar $\acute{i}$, și domnia S $\acute{a}$ sesc $\acute{a}$ și alți domni cu d $\acute{i}$ nșii». $\acute{I}$ n paleografia cirilic $\acute{a}$ lesne confund $\acute{a}$ ndu-se grupul *ca* cu grupul *sa*, fiind-c $\acute{a}$ $\acute{i}$ n acesta din urm $\acute{a}$ *i* este legat cu *a* printr'o liniuță care'l asem $\acute{e}$ n $\acute{a}$ cu cirilicul *s*, $\acute{i}$ n loc de «господство сашко» editorul Novaković (Zakonik, 1870 p. XXIII) citise «господство шско», ca și c $\acute{a}$ nd ar fi vorba despre Iaș și $\acute{i}$ i din Moldova sau cine mai scie despre ce, pe c $\acute{a}$ nd s $\acute{i}$ nt $\acute{i}$ n joc numai Saș și $\acute{i}$ i din Transilvania, «dominium Saxonum», *сашки* fiind $\acute{i}$ n vechea serbesc $\acute{a}$ un adjectiv dela *сашь*, de ex.: «сашкимъ п $\acute{r}$ темъ = vi $\acute{a}$ Saxonum» (Daničić, Rječnik, III, 81). Ac $\acute{e}$ st $\acute{a}$ alianță a Sașilor cu Bulgari $\acute{i}$ contra Serbilor merit $\acute{a}$ a fi urm $\acute{a}$ rit $\acute{a}$ $\acute{i}$ n f $\acute{a}$ nt $\acute{a}$ nele istorice s $\acute{a}$ sesci; $\acute{i}$ n or $\acute{i}$ -ce cas, ea este un fapt. Mergem mai departe. Pe «Ivanco *Basarab $\acute{a}$* » istoricii l' $\acute{a}$ u pref $\acute{a}$ cut $\acute{i}$ n Domn al Țerei Rom $\acute{a}$ nesc $\acute{e}$, pe c $\acute{a}$ nd el era numai socrul Domnului: «*таст Александръ цара*», iar acel Domn nu era Alexandru din Bulgaria, menționat deja deosebit $\acute{i}$ n același text, ci era celebrul Alexandru *Be-*

asarabă, pe care Ștefan Dușan îl numesc aici: «țar al Negrilor Tătari», înțelegând prin acesta «Nigra Cumania», după cum numău atunci Unguriî România (Ist. crit. I, 99). Se scie că tocmai la 1330 Alexandru *Basarabă* era în luptă contra regelui unguresc Carol-Robert; și iată de ce în ajutorul aliaților seî Bulgarî nu putea să mērgă peste Dunăre el-însuși, ci le-a trimis pe socrul seî.

Când d. Xenopol dice (Ist. Rom. II, 77): «Ivancu «Basarab, 1310 — 1320, este urmașul și probabil «fiul lui Radu Negru sau Tugomir Basarab. Des- «pre acest Ivancu se spune în legile sîrbescî ale «lui Ștefan Dușan că el ca Domn al Valachiei, ar «fi ajutat țarului bulgar Mihail (1323—1331) în «lupta acestuia contra imperiului bizantin. Ivancu «Basarab, urmând exemplului dat de tatăl seî Radu «Negru, mărită pe fata lui după Alexandru, ne- «potul și urmașul în tronul bulgăresc a lui Mihail «etc. etc.» — în tôte acestea ne surprinde aritmetica autorului, în puterea căriia un Domn mort la 1320 merge totuși la resboiu între anii 1323—1331, după ce de demult murise, dar nu ne surprinde de loc mulțimea de greșeli, mai multe greșeli decât cuvinte, împletite asupra unui text slavie, pe care d. Xenopol nu l'a vėdut nici o dată, și care nu e altul decât cel de mai sus. Este însă sôrte de mirare că același text, așa de lămurit, așa de limpede, n'a fost înțeles de profesorul rus Brun (Ист. Мин. Импер. Руб. т. 200, 1878, sect. 2 p. 237) și de Bohemul Jireček (Gesch. d. Bulg. 290, 293, 298).

Aşa dară într'o căsătorie a sa înainte de 1330 Alexandru *Basarabă*, puternicul Domn al Ţerei Românesce, şinea pe fêta unui Ivancu *Basarabă*, membru şi el al nêmului *Băsarăbescilor*, *B a n o - v e ț* şi el, din aceeaşi castă şi el, dar nu rudă cu principele, ceea ce ar fi împedecat căsătoria, ci numai un boier mare, pe care ginerele seŭ l'a trimis în capul oştirii contra Serbilor.

Acuma dară, după ce noi scim cine au fost *Basarabiz*: nu o dinastie, nu o familie, şi o numeroasă grupă de familii, constituind o castă în totă puterea cuvîntului, mai ales înainte de secolii XV şi XVI, să ne întrebăm: de unde vine numele *Basarabă*?

II. BASARABĂ ESTE O COMPOZIȚIUNE DIN TITLUL BAN ŞI DIN NUMELE DE FAMILIE SARABĂ.

În prima edițiune a «Istoriei critice», începător atunci în studii lingvistice, eu credeam (t. I p. 166) că: «*Basarab* este de aceeaşi origine cu elenicul βασιλεύς principe» şi am căutat a mă urca pînă la radicala sanscrită bhas «briller»; dar: 1°. radicala cea indo-europeă nu e bhas, ci bha; 2°. bh, după legi fonetice cunoscute, trebuie să treacă la Greci în φ, nu în β; 3°. forma cea organică a cuvîntului românesc este nu *Basarab*, ci *Basarabă*; 4°. în orice caz finalul b nu se explică de loc prin grecul βασιλεύς. Deja în a 2-a edițiune a «Istoriei critice» eu renunțai cu totul la acea etimologie, şi o mai citez astăzi numai dora ca o lasă

förte trecătoare în cronologia cercetărilor mele asupra lui *Basarabă*.

În' cronice, în unele texturi mai nouă, rare-orî în acte oficiale, ne întimpină trisilabicul *Basarab* în loc de tetrasilabicul *Basarabă*. Acesta se pöte privi în parte ca o scurtare poporană prin analogiă cu cele-lalte numi bărbătesci: așa eü-însuimi scrieam altă dată *Basarab*, iar d. Odobescu, chîiar atuncî când traduce un text slavie dela Négoevodă, unde de doë orî e pus förte clar nominativul БАСАРАБА, îl preface de doë orî în *Basarab* (Rev. Rom. I, 816—817). Mai obicînuit însă acest *Basarab* în loc de *Basarabă* este din partea editorilor de cronice și de vechi texturi o lectură greșită și o greșită transcriere a graficei cirilice, în care finalul *bă* se scrie de-asupra rîndului cu un singur Б, dar prin consöna cea supra-scrisă se sub-întelege tot-d'a-una și vocala ce o însoțesc, adecă nu «*Basarab*», ci «*Basarabă*». Apöi nu o dată în texturi se citește *Bäsărabă* sau *Bäsărab*, cu cei doi *a* netonicî trecuți în *ă*, prin analogiă cu fonetica normală a limbei romănescî, și tot-o-dată prin înriurirea pluralului celui poporan *Bäsărabesci*, unde toți *a* scad la *ă*. Forma însă *Bäsărabă* este förte rară în texturile cele vechi și apröpe fără exemplu în cele oficiale, mai ales pînă la anul 1600, unde scrierea cea tradițională nu e alt-fel decăt articulatul БАСАРАБА sau nearticulatul БАСАРАБЖ și БАСАРАБХ. Ast-fel în colecțiunea de crisöve slavice muntenesci a lui Venelin:

1472: **Басараба** cu genitivul **Басарабе**, nu cu genitivul **Басарабы**, după cum cere gramatica slavică;

1476: **Басараба**;

1480: **Басарабкз** cu genitivul **Басараке**;

1514: **Басараба** cu același genitiv foarte interesant, căci nu e slavice, ci este genitivul românesc nearticulat, care nu poate să provină decât dela un nominativ cu — *ă*, nici o dată cu — *ă*: babă — (unei) babe, rōbă — (unei) rōbe, bubă — (unei) bube, tată — late(î), popă — pope(î).

Forma cea organică este dară *Basarabă*, și în această formă totul arată că ea s'a compus din două cuvinte:

de 'ntăiu, lungimea Ba—sa—ra—bă e neobiceșnită în numi proprii cari nu sînt formate prin sufixele onomastice—*enu* sau—*escu* și cari tot d'a-una sînt monosilabice, dissilabice, cel mult trisilabice, afară numai de străinul «Cantacuzino», scurtat și acela la Moldoveni în «Canta»;

al doilea; patru *a*, din cari primii trei sînt pururea clari în vechile monumente: *Ba—sa—ra—*, nu se pot explica decât prin fusiunea a două cuvinte deosebite fie-care cu tonicul *a*, ceea ce a făcut ca asimilarea vocalică bilaterală să mîntină clar pe *a* cel dela mijloc, prin urmare: *bă—sa—ră—*.

Resultă dar că inițialul *Ba* aparține în compozițiune unui alt cuvînt decât finalul *răbă*, me-

dialul —sa— putând să aparțină unuia sau altuia din cele două cuvinte în compozițiune.

Ajunși aci, lucrul se limpeșește dela sino.

Fiind vorba despre nĂmul cel bĂnesc din Oltenia sau despre acea castĂ nobilitarĂ a Banoveșilor din care se alegeau Baniii, compusul *Basarabă* este Ban-Sarabă; și acesta se întĂrește pe deplin prin sintaxă și prin fonetică în același timp.

RomĂnescle titlurile se pun înainte de nume sau se pun dupĂ nume, nu ĂnsĂ arbitrar, nu deopotrivĂ, nu fĂrĂ nici o deosebire, ci urmĂnd unei regule statornice. DupĂ nume se pun titluri individuale: Ion-vodĂ, Ștefan logolĂt, Petru-stolnic etc.; Ănainte de nume se pun titluri care aparțin unei clase de indivizi: jupĂnul Ștefan-logolĂt, boierul Petru-stolnic, cuceritul cutare. În *Basarabă*—Ban Sarabă titlul figurĂzĂ lĂrte corect Ănainte de nume, cĂci acest titlu distingea pe toți membrii castei nobilitare din care se alegea capul țerei, pe toți Banoveșii. Ast-fel Ăntr'un crisov dela Vlad Ţepeș din 1491 figurĂzĂ patru boieri purtĂnd toți deopotrivĂ titlul de «Ban», deși nici unul din ei nu era «Marele Ban»: banul DĂtco, banul DĂdĂu, banul DiĂcu și banul Dragomir (Venelin, 130). Erau patru Banoveși, adecĂ patru *Basarabi*.

Ca titlu de brĂslĂ, nu de persoanĂ, graul cerea darĂ ca Ban sĂ se punĂ de Ănainte numelui: «Ban Sarabă». TĂndĂnd apoi a se aglutinĂ ambele

clemente, de vreme ce *Ban* era inseparabil de *Sarabă*, o lege fonetică imperioasă în limba română împunea mai departe disparițiunea lui *n* de 'nainte a lui *s* din *Ban-Sarabă*. Trebuia să devină *Basarabă* după cum din «mensa» s'a făcut «masă», din «densus» — «des», «pensare» — «pă-sare», «pinso» — «pisez», «mansum» — «mas» etc., căci *n* de 'nainte a lui *s* n'a dispărut numai în flexiunea verbală cu tematicul *d* și *g*: tind—tins, plâng — plâns, ung — uns. Fenomenul a fost în parte cunoscut deja în latina și ne întimpină și în alte dialecte romanice; la noi însă el formeză o normă.

Așa dară, din punctul de vedere sintactic, ca și din punctul de vedere fonetic, *Basarabă* este *Ban Sarabă*; și deci, înainte de a se fi putut introduce la Români titlul *Ban*, adecă înainte de secolul X, marea castă oltenescă, din care a isvorit dinastia *Basarabilor*, se numia: *Sarabă*.

Aglutinarea lui *Ban* cu *Sarabă* pentru a forma *Basarabă* trebuia să fi fost completă deja în secolul XIII; cel puțin străinii nu mai deosebiau de pe atunci în compozițiune elementul cel titular «*Ban*», de vreme ce cronicarul Fazel-Ullah-Rașid, descriind sub anul 1240 năvălirea Mongolilor asupra «țerei Oltului», numesce pe capul acesteia din urmă «*Bazaranbam*» (D'Ohsson, Hist. d. Mong. II, 627—8), adecă «*Basarabă-ban*», mai adaugând o dată titlul în coda numelui, după u-sul oriental. Cu toate acestea, primitivul *Sarabă*, dacă nu în memoria poporului, încă în tradițiunea

propriă a *Basarabilor* câtă să si rămas multă vreme cunoscut ca numele cel primitiv al castei. În adevăr, în secolul XIV nu se accenta *Basarabă*, ci *Băsarabă*, unde accentul pe *Ba* arată că în această silabă se simția încă titlul *B a n*. Pe mormîntul lui Alexandru *Basarabă* din 1364, descoperit de cătră d. Tocilescu în interiorul bisericeii mănăstirii Cămpulung, se citește :

МѢСЯЦѢ НОЕБРІА СІ ДНѢ ПРЕСТАВИ СЯ
 ЛИКІИ И СЯМОДРЪЖІВІИ ГДРЬ ІОАНИ
 КОЛА ДАВЪДЪ ВОВОДА СЪНЪ ВЕ
 ЛИКІГО. БАСАРАКЪ ВОВОДЪ ВЛАДЪ
 СЪ О ОГЪ БИ ГЪ ВЪУНДА ЕМУ ПДАТЪ

(† luna Noembre 16 zile a reposat marele și autocratul Domn̄ Io. Nicolae Alexandru vovoda, fiul marelui *Băsarabă* vovodă, în anul 6873 indiction 3, fie-î, eternă memoria).

În această înscricțiune **БАСАРАКЪ** e prețios nu numai prin inițialul *Bă* = *B a n*, dar și prin finalul cel nearticulat: *Basarabă* = *B a n - S a r a b ă*.

Înainte de a păși mai departe, o parentesă. Asemnarea fonetică între elementul — *s a r a b ă* din numele *Basarabă* și între *S ă r b* fiind foarte mare, unii din cronicarii noștri s'au apucat de timpuriu a face pe *Basarabi* de origine serbescă. În cronica pe care, orî-câte ar spune d. V. A. Urechia

(Tocilescu, Revista an. II vol. I, fasc. 1; cfr. Sireu în Ж. Мпн. Нав. Ппов. t. 239 sect. 2, p. 345), eă persistă a o atribui lui Nicolae Milescu, se ăice despre boierimea romănescă: «Unii sînt din Sărbî, alții din Greci, alții din Albănași, alții din Frânci, alții dintr'alte limbi, că și Domnii încă mai mulți din străini aă stătut, cum și *Basarabi* se trag din n e m s ă r b e s c» (cfr. Istoria critică, ed. 2, t. 1 p. 81). In cronica lui Zilot Românul (ed. Hasd. p. 113): «Acest n e m al Cantacozinilor rudindu-se de aprăpe cu n e m ul *Basarabescilor*, care aă stătut și stă cel mai slăvit n e m aici în țeră, și pentru căci se trage despre tată din sângele împăraților *S e r v i e i*, iar despre mumă din sângele împăraților *Țarigradului*, și pentru căci cel d'întăiu Domn al țerei, de cînd avem istorie, aă stătut *Basarab*, și pentru căci ei cu vrednicia lor stătură destoinicî a înfrîna pe Turce pe acele vremi cînd el dedese grăză în tot pămîntul și cădeaă supt dînsul împărațiile și crăiile, precum pică pomele cînd se coc, abia mișcând pomul la rădăcină; iar mai vîrtos Mircea-vodă cel Bătrîn și Laiotă-vodă, amîndoi *Basarabesci*. .» In așa numita Cronică Cantacuzin e scă, la Cantemir și în genealogia Domnilor Romănesci cea publicată de Pray (Dissert., 140) noi vedem urmele aceleiași confusiunii între *Basarabi* și *S e r b i*; o confusiune care, cu totul necunoscută cronicelor serbesci și fântanelor slavice în genere, este datorită în fond numai numelui celui primitiv:

S a r a b ă .

Dar ce este acest S a r a b ă? De unde vine? De când se începe?

Am veduț că e vorba nu de o familiă, ci de o castă întrégă, de un fel de bréslă, o colectivitate tradițională, formată prin secolé și ale căriă rădăciné sînt înspte în istoriă cu mult mai adânc decăt se pare la prima vedere.

Sînt acum vr'o 20 de ané, pe la 1874, într'o notiță pe care o dedeă d-luē F. Damé (Annuaire générale de la Roumanie 1879, p. 41), eū điceam: «La caste nobiliaire, du sein de laquelle on tirait par élection les princes et les pontifes, s'appelait chez les Daces B a s s a r a b i, nom tronqué en Z a r r a b i dans Jornandès». Astăđi nu voiū avé decăt a modifica pasăgiul în următorul chip: «s'appelait chez les Daces S a r a b i, nom amplifié chez les Roumains en B a s a r a b i».

Să vedem.

III. S A R A B I ESTE NUMELE CASTEĪ NOBILITARE LA DACĪ.

La Iornande, după tóte edițiunile cele veché, dintre caré vom pomeni pe cea de 'ntău din 1515 a luē Conrad Peutinger, apoi a luē Bonaventura Vulcanius (1597), a dominicanuluē Jean Garet (1679) și a luē Muratori (1723), se citește următorul pasăgiu:

«... ut refert Dio, qui historias eorum (Getarum) annalesque graeco stilo composuit, qui dixit pri-

num *Zarabos Tereos*, deinde vocitatos *Pileatos* hos, qui inter eos generosi exstabant: ex quibus eis et reges, et sacerdotes ordinabantur...»

În nouele edițiuni, dintre cari avem de 'nainte noastră pe a lui Closs (1866) și pe a lui Holder (1882), afară de a lui Mommsen (1882), în loc de «*Zarabos Tereos*» ne întimpină: «*Tarabostes eos*». În codicii manuscrisți, așa cum i-a colaționat Mommsen, se găsește:

Cel Ottobonian: «*tarabostereos*»;

Cel Berlînes: «*thorabostes eos*»;

Cel Laurentian: «*strabostes eos*»;

Cel Breslavian: «*zarabostereos*».

Puțin ne pasă în cazul de față, dacă pasagiul de mai sus Iornande l'a luat d'a-dreptul din *Dione Crisostom* sau numai prin mijlocirea lui *Cassiodor*. Nu este de loc important, pe de altă parte, de a se ști, care din codicii manuscrisți e mai vechiu și care e mai nou, de oră-ce o copiă mai veche după același original pôte să fie mai puțin corectă decât o copiă mai nouă. Singurul lucru de căpeteniă, tocmai acela pe care neminea nu l'a băgat pînă acun în samă, este concordanța pasagiului în cestiune cu un alt pasagiu tot din *Iornande*, și anume:

«*Elegit namque (Dicencus) ex eis tunc nobilissimos prudentioresque viros, quos theologiam instruens, numina quaedam et sacella venerare suavit fecitque sacerdotes, nomen illis Pileatorum contradens, ut reor, quia oportet capitibus*

tiaris, quos pileos alio nomine nuncupamus, litabant; reliquam vero gentem Capillatos dicere jussit. . . »

Se scie că Iornande, ca și prototipul său Cassiodor, confundă pe Daci cu Goții; în pasagele însă de mai sus este învederat că se povestesc numai despre Daci, căci în cel al doilea e vorba în specie de marele legislator dacic Deceneu, amic al regelui dacic Berekista din epoca lui Cesar, ambii bine cunoscuți din Strabone (VII, c. 3 § 5, 11; XVI, c. 2 § 39); ș' apoi, direct sau indirect, relațiunea e luată din Dione Crisostom, scriitor din epoca lui Traian și autor al unei opere perdute despre Daci, nu despre Goți.

În pasagiul al doilea este foarte interesantă mențiunea tiarilor ca acoperimint de cap la nobilii Daci. «Tiară» nu este un cuvânt grecesc, ba Grecii nu scieau nici măcar la ce gen să'l pună, dicând «ἡ τιάρα» și ὁ τιάρας». Pentru copistii cei latini ai lui Iornande, această vorbă era atât de neobișnuită, încât în manuscriptele consultate de Mommsen se-care o scrie altfel: «tyaris», «thyaris», «thiaris» și «tiaris». Tiară era o căciulă curat tracică, pe care Servius în scoliile la Virgiliu (Aen. 247) o explică prin «pileum phrygium». Ea se întrebuința și la vechii Persi, dar De Lagarde (Abhandl. 206) n'a putut să 'i găsească vre-o etimologie eranică.

La Daci dară exista o clasă nobilitară și sacerdotală, care nu umbla cu capul gol ca poporul,

ci purta pe cap tiare, de unde lătineste ei se numiaŭ «pileati», iar în limba dacică se diceaŭ «Zarabi Terei» saŭ «Tarabi Terei». Care din aceste doë lecturi este ôre cea mai corectă?

Să presupunem că la Daci s a r a b a însemna «cap»; o presupunere provizoriă, pe care mai jos o vom verifica pe calea pozitivă. Nobiliŭ daci umbiaŭ cu capul acoperit cu tiara, adecă eraŭ c a p e t e t i a r a t e: «capita tiaris operta» la Iornande în pasajul al doilea, întocmai așa și la Dione Crisostom (Or. LXXII): «π ῑ λ ο υ ς ἐπὶ ταῖς κεφαλαῖς ἔχοντας». Intru cât S a r a b i ar însemna «capete», a doua parte a numelui: T e r e i, cată neapërat să cuprindă o noțiune privitoare la t i a r ă: un adjectiv «tiareus = couvert d'une tiare» este din punct în punct tot așa de tracic ca și adjectivul recunoscut tracic «bassareus, βασσαρεὺς = couvert d'une pelisse de renard» din cuvîntul tracic βασσάρα «pelisse de renard» (De Lagarde, op. cit. 278). Este un raport fonetic și morfologic perfect :

tiareus: tiara : : bassareus: bassara.

Pentru a demonstra că textul lui Iornande nu pôte fi citit și înțeles alt-fel decât așa cum l'am citit și înțeles noi, să luăm ipotesa contrariă, întemeiată pe lectura «Tarabostes eos», și lesne se va vedé că ea duce la absurd.

In acéstă ipotesă «Tarabosti» se explică (Tocilescu, Dacia înainte de Romani p. 657) prin «neopersianul târbus, căcîlă ascuțită, pileus», și deci

se referă la «Pileati». Însă «eos» care urmăzează după «Tarabostes», în antitesă cu «hos» care precede pe «Pileatos», vedește că «Tarabostes» în această ipotesă nu pôte fi clasa cea nobilitară care purta căciule, ci numai restul poporului dacic, cei pletoși, «Capillati» din pasagiul al doilea, cătră cari nu se potrivește de loc «căciula», căci tocmai ei umblău cu capul gol. Pe lingă această absurditate logică, vine apoi absurditatea etimologică de a atribui Dacilor un cuvânt neo-persian, fără a dovedi că el a existat la Traci sau măcar la vechii Persi.

Am puté să nu mai vorbim despre etimologia cea gotică a lui «Tarabosti» din «tharbōstai, was zwar egentés, necessari, vielleicht aber auch sacrifici, sacrificantes heissen kann» (Grimm, Gesch. d. d. Spr. 820). Astădi neminea nu mai amestecă pe Daci cu Goții, una' la mână; ș'apoi al doilea, «tharbōstai» însemnând «săraci», este absurd ca să fie un nume tocmai pentru casta cea domnitore.

Nu mai prin lectura «tereos = tiareos» dispare acel «eos» care încurcă ori-ce ipotesă contrariă. Dar culmea demonstrațiunii este că numai prin lectura «Sarabos» noi ajungem la un cuvânt curat dacic, asupra căruia ne vom opri acuma o clipă.

Maî sus noi ne-am mărginit a bănuî că în limba dacică s a r a b a însemna «cap», după cum se admit presupunerî provisorie chiar în matematice, cu condițiunea însă, neapărat, ca să le verifice și să le confirme apoi consecințele. În cazul de față

consecințele aũ justificat bănuela, și am avé dreptul din parte-ne de a ne mulțumi cu atâta. Din fericire, avem material îndestulător ca să mergem mai departe.

Pentru noțiunea de «cap», cuvîntul indo-europeu primitiv cel mai comun era *ç a r a* (Pauli, Benennung d. Körpertheile, Stettin 1867 p. 8), scãdut în sanscrita la *ç i r a* și din care d'a-dreptul s'aũ dezvoltat:

cu <i>k</i> :	cu <i>s</i> :
gr. <i>κάρα, κάρη, κάρ;</i>	zend. <i>çara</i> ;
lat. vulg. <i>cara</i> , de unde <i>cara</i>	armén <i>sar</i> ;
la Sardi, Provențali, Spanioli și	pers. <i>sar, ser</i> .
Portugesii, vechiu frances chiere	
(Körting, Rom. Wtb. 171).	

Se află o mărturie textuală din epoca lui Cesar cumeã Traciĩ, iar prin urmare și Daciĩ, aveau pentru «cap» același nume, dar cu *s* ca Eranii, nu cu *k* ca Greco-italii, anume la Strabone (XI, 14): «*Ψάσι δὲ καὶ Θρακῶν τινὰς, τοῖς προσαγορευομένους Σαράραρας, ὅλον κεφαλοτόμους...*», în traducere: «nesce Traci porecliĩ *S a r a*-pare, adecã *c a p*-tãiatori...» (cfr. Lassen în Zeitschr. d. d. morgenl. Gesellsch., X, 367).

La Daci în specie *s a r a* «cap» ni se înfãțișeazã în nomenclatura topicã la orașul «Sarmizegethusa», capitala Dacilor, «caput Daciæ», dupã cum Tit-Liviũ numesce Roma «caput Italiæ» sau Larissa «caput

Thessaliæ», ast-fel că acest nume trebuî descompus în Sar-mizegethusa. Apoi peste acelaşi s a r noi dăm la «Sargetia», rîuleţ ce curgea lângă Sarmizegethusa şi care tocmai prin acésta căpăta importanţa de a fi şi el «caput», descompunându-se în Sargetia. În restul Daciei s a r a se găseşte tot în compoziţiune, întru cât îmi aduc a-minte, numai la finea unor numi locale: Germi-sara şi Deu-sara, peste Dunăre Sapri-sara, unde Germi-, Deu- şi Sapri- trebuî să fie elemente adjectivale.

Alături cu ç a r a se constată în limba indo-europeă primitivă o formă amplificată ç a r a b h a, cu un *bh* care se scie că trece la Greci în *φ*, la Eranî şi Latinî în *b*. Aşa sînt :

la Greci : *κορυφή* «cap» cu nasalisatul *κόρυμβος*;

la Latinî : *cerebrum* «crier», adecă *cereb-rum* «aparţinînd capului», nici decum *cerebrum* «purtător de cap», ceea ce n'are nici un sens, de vreme ce nu crierul pōrtă capul, ci vice-versa;

vechea formă persică la Isidor: «*s a r a b a r a e quædam capitum tegmina nuncupantur qualia videmus in capite magorum picta*» (De Lagarde, *Abhandl.* 206), adecă *s a r a b a - r a* «căciulă», literalmente iarăşi «aparţinînd capului», cu acelaşi sufix adjectival *-ro-* ca şi în latinul *cereb-rum*;

în fine, zendicul *ç ā r a v ā r a* «căciulă», «*Kopfbedeckung*» (Justi, *Handb.* 294), urmeză şi el a fi îndreptat în *ç ā r a b ā r a*.

Aşa dară Traciî, pe lângă *s a r a* trebuî să fi avut

și ei pe amplificatul s a r a b a, și tocmai pe acesta noi îl vedem la Daci ca nume al castei celei nobilitare în prețiosul pasagiū din Dione Crisostom.

Prin urmare, din toate puncturile de vedere, cea mai corectă lectură a primului pasagiū din Iornande rămâne aceea din edițiunea lui Peutinger: «Zarabos Tereos = Sarabos tiareos», și mai bine: «Sarabas tiareos». Intregul pasagiū va suna astfel: «ut refert Dio, qui historias eorum annalesque græco stilo composuit, qui dixit primum S a r a b a s t i a r e o s, deinde vocitatos Pileatos hos, qui inter eos generosi exstabant: ex quibus eis et reges et sacerdotes ordinabantur...»

În acest pasagiū «primum» se raportă la cuvântul original dacic: «Sarabas», iar «deinde» la traducerea lui, fie grăcă, fie latină: «πιλοφόροι» la Dione Crisostom, «pileati» la Iornande. Sensul dară este: «Dione, care a scris grecesce istoria Dacilor, ne spune că la dinșii se numia S a r a b i t i a r e i, pe lătinesce p i l e a t i, clasa cea de sus, din care se alegeau regi și sacerdoși».

S a r a b a însemnând «cap», este învederat că și fără epitetul t i a r e u s acest cuvânt caracteriza deja în deajuns casta cea nobilitară, astfel că mai adesea sau chiar tot-d'a-una el urmă să se întrebuințeze singur în gura poporului de câte ori era vorba de «pileati» sau «πιλοφόροι», și de aceea t i a r e u s trebuia dela sineși să dispară, devenind de prisos.

IV. O URMĂ A DACICULUI S A R A B A ÎN GRAIUL
ROMÂNESC DE ASTĂZI.

Noi am văzut că la Daci s a r a b a era nu numai un titlu, dar circula tot-o-dată cu sensul comun de «cap». Ca titlu, forma cea dacică, oricare să fi fost, lesne putea să se conserve intactă la Români, după cum se conservă intact un nume propriu prin tradițiunea familiară, deși tendințele fonetice ale poporului supun în restul graiului aceleași sunuri la diferite modificări succesive. În compusul *Basarabă* = Ban-S a r a b ă dacicul s a r a b a ajunge pînă la noi cu vocalismul neîntunecat și cu *b* între vocale. Este adevărat că în aceeași pozițiune, după silaba tonică -ra-, *b* s'a păstrat în «scărăbuș», deminutiv din «scărăbu = scarabeus, *scarabus». Ori-cum însă, conservațiunea aceluși -b- și a vocalismului era cu mult mai anevoe pentru dacicul s a r a b a cu sensul comun de «cap». Aci trebuiau să'și reia deplina lor putere tendințele cele fonetice ale graiului. Precum din «strabus» s'a făcut românesc «strambu», italianesc «strambo», deja în epoca latină, tot așa s a r a b a ar fi căutat de pe atunci a da o formă nasalizată s ă r â m b ă. Ei bine, acest s ă r â m b ă trăese la noi pînă astăzi în gura poporului, și trăese iarăși numai într'o compozițiune: n ă s ă r â m b ă = n e - s ă r â m b ă, lucru fără minte, fără cap, ἀξέφαλον, ἀκόρυφον, «minus-caput».

Miklosich (Slav. El. im Rumän. 46) trage pe

românul **нзсзржмез** din slavicul **срамъ** «pudor», ca și când ar însemna «impudentia». Cihac (II, 215) își apropiază această etimologie, traducând pe «năsărâmbă» prin «impudence». Vom vedea mai jos, dacă acesta se potrivește din punctul de vedere al sensului; nu merge însă de loc sub raportul morfologic și sub cel fonetic, căci:

1°. Românii puteau să adauge negațiunea numai la un cuvânt slav ic trecut în limba română, pe când nu este nici o urmă la noi de slav icul «sramă», iar prin urmare nu se putea forma o negațiune pentru ce-va neexistente;

2°. E peste putință a presupune că Românii au împrumutat dela Slavi cuvântul cu negațiunea cu tot, adică «nesram», fiind-că această formă substantivală negativă nu se află la Slavi, și este cu totul excepțională la dinșii chiar forma adjectivală «nesramini = impudicus»;

3°. Slav icul «sramă» ar fi rămas la Români «sram», după cum «hramă» a rămas «hram», «gramada — grămadă», «păștrama — παστραμῆς», «dram — δράμι», «cramă — krama», «năframă — maqrama» etc.;

4°. Chiar trecerea masculinului «sram» în femininul «sărâmbă» ar fi ce-va anormal, de vreme ce limba română femininează numai pe neutrii slavici, de ex. «baltă = blato», nu însă pe masculini.

Dar derivațiunea lui nă s ă r â m b ă din slav icul «sramă» este nu mai puțin greșită din punctul de vedere al sensului.

Lexiconul Budan din 1825, singurul pe care l' cunoscuse Miklosich, vede de asemenea în n ă s ă r ă m b ă o negațiune, însă anume din latinul «siremps»: «Siremps prorsus obsoletum apud Latinos, denotabat omnimodam rei similitudinem, et hinc negatio apud Valachos N e s i r ă m b ă.»

Adjectivul latin «siremps» era un termen exclusiv juridic, contras din «si-rem-ipse» și însemnând: «parfaitement égal, absolument semblable»; deci forma negativă nu'î putea d'a un alt sens decât numai d'ora acela de «tout-à-fait différent», de unde nu ajungem la n ă s ă r ă m b ă, chiar dacă trecerea latinului -p s e în românul -b ă n'ar fi o imposibilitate, tot așa de mare.

Cum ore se traduce n ă s ă r ă m b ă în celelalte vocabulare?

La Budai-Delenu, care observă foarte bine că acest cuvânt este numai țerănesc: «năsărâmbă, der Possen» (Lex. MSS. circa 1820 în Muz. ist. din Buc.), adecă «farce, bouffonnerie, arlequinade».

La Sava Barcianu (Wtb. 1868 p. 153) «năsărâmbă» se explică prin «neghiobiă».

La Laurian-Massim (Gloss. 406) «năsărâmbă» este: «stultetă, nebuniă, ineptiă».

Prin urmare, n ă s ă r ă m b ă nu e de loc «impudence» a lui Cihac.

Ne ncredetor în vocabulare, eū am făcut o anchetă în graul poporan, și iată rezultatul:

«N ă s ă r ă m b ă însemneză: prost prostovan, meteleū» (avocat P. Călcunariū, Banat, Orșova).

«N ă s ă r ă m b se întrebuițeză cu înțelesul de: prost, hăbăuc, timpit la minte, fără socotă» (Dr. I. Roșiu, Banat, Biserica-albă).

«In graiul poporului, a face n ă s ă r ă m b ă însemnă a face un lucru nepotrivit, slab, prost» (preot D. Popovicî, Banat, Lugos).

«N ă s ă r ă m b ă însemnă în Transilvania, de ex. în comitatul Alba-Iulia și pe la Brașov: om prostănac, într'o ureche; iar cu sensul rușinos se dice numai în privința calului, ca și când s'ar dice: prostia calului» (N. Mănărățianu).

Cumcă n ă s ă r ă m b ă n'are în fond alt sens decât acela de nerod sau neghiob, probă este că poporul îl amalgamăză une-orî cu «nătâng», prefăcendu'l în n ă s ă r ă n g ă, și cu «nătăreu» prefăcendu'l în n ă t ă r ă m b ă.

«N ă t ă r ă m b și n ă t ă r ă m b ă se aude în Banat și pe Lipova. N ă t ă r ă m b este un om care face o prostia, n ă t ă r ă m b ă o muieră care nu îngrijesce de afacerile sale. Se mai dice și ca substantiv, de ex.: acest om a făcut o n ă t ă r ă m b ă, s'a îmbetat și și-a bătut muieră» (I. Tuducescu, Banat, Lipova).

«N ă s ă r ă n g ă, la plural n ă s ă r ă n g u r î însemnă ce-va reu, de ex.: acest argat numai n ă s ă r ă n g u r î îmi face orî-unde îl mâiu» (I. Pop Roteganul, Transilvania).

«Cuvintele n ă s ă r ă m b ă și n ă t ă r ă m b ă se întrebuițeză în înțelesul de a face d'ale nefăcute, adevă un non-sens, un lucru reu, gâlcăvă, potcă,

ce-va nebunesc. Apoi năsarâmbă mai însemnéză a face o față urâtă cui-va, a încreși fruntea» (avocat P. Rotariu, Timișóra).

Afară de substantivul năsarâmbă și adjectivul năsarâmb, Lexiconul Budan ne mai dă adjectivul năsarâmbos. Ambele forme adjectivale sînt însă învederat posteriore și sporadice, ca și formele analogice nătarâmb și năsarângă. Forma cea primitivă, singură răspândită în popor, este cea substantivală, mai ales în locuțiunea: a face o năsarâmbă. Cuvîntul se descompune dela sine-și în ne-sarâmbă = «ne-cap», o compozițiune prin care s'a tradus literalmente în Dacia latinul rustic *minus-caput*, conservat pînă astăzi în Occident. Acest *minus-caput* «ne-cap» era tocmai ceea ce însemnéză substantivul *ne-sarâmbă*, adecă o pagubă sau o neplăcere făcută prin lipsă de judecată, de unde spaniolul *menoscabo* «dommage, détriment, atteinte», apoi portugesul *menoscabo* «mépris, dépréciation», în sine provențialul *mescap* și francesul *méchef* «fâcheuse aventure», nuanța logică cea mai apropiată de românul *ne-sarâmbă*, astfel că, bună-óră, în vechea francesă versul lui Gringoire în «Les folles entreprises»:

Tu m'as fait m e s c h i e f

En me cuydant faire tres grant service...

se traduce perfect românesc: vrînd să-mi faci un
pré-mare bine, mi-ai făcut o năsarâmbă.

Aşa dară dacicul s a r a b a, «cap» şi tot-o-dată numele membrilor castei nobilitare, s'a păstrat la Români în ambele sale înţelesuri: ca vorbă comună în n e - s ă r ă m b ă «minus-caput» şi ca nume în *Basarabă* = B a n - S a r a b ă.

După ce am constatat modul de desfăşurare a *Basarabilor* din S a r a b i a l ūi Dione Crisostom, să ne oprim acuma cu tot dinadisul asupra unor faze din istoria lor între secolii II şi XI.

V. CAPUL NEGRU ESTE EMBLEMA ERALDICĂ A BASARABILOR.

Se scie că în vécul de mijloc o mare parte din mărci nobilitare erau ceea ce se numesce în eraldică «armes parlantes», «figurae paronomasticae», adecă pe pecete saŭ pe stég figuraŭ lucruri al cărorora nume, peste tot saŭ măcar întru cât-va, aducea a-minte de numele familiei nobile respective. Aşa, bună-óră, dinastia regală a Plantagenetiilor avea în marca sa o drobiţă, modestă plantă numită latinesce «genista» şi din care se fac mătură. Aceste figure paronomastice nu erau o invenţiune a feudalităţii, căci ele ne întimpină şi la selbateci: nu este în fond alt-ceva decât. aşa numitul «totem» al Pieilor-Roşii din America, o asociaţiune de idei propriă minţii omenesci în genere. In acest mod, marca *Basarabilor*, din cauza elementului fonetic *arab*, — trebuia să fi fost un cap negru, adecă un cap de A r a p. Orî-cine cunósce

istoria blazonului medieval, p $\acute{o}$ te s $\acute{a}$ afirma *à-pri-ori* pe acest t r e b u i, ch $\acute{i}$ ar dac $\acute{a}$ n'ar exista nici un document $\acute{i}$ n sprijinul afirma $\acute{t}$ iunii.

Olandesul Levinus Hulsius a publicat la 1597 o marc $\acute{a}$ a Țerei-Rom $\acute{a}$ nesc $\acute{i}$ cu trei capete negre, $\acute{s}$ i tot-o-dat $\acute{a}$ o marc $\acute{a}$ a Moldovei cu do $\acute{e}$ capete negre puse $\acute{i}$ n v $\acute{i}$ rfuri a do $\acute{e}$ ramuri $\acute{i}$ ncruci $\acute{s}$ ate, iar ramurile, «les ramaux», se scie c $\acute{a}$ $\acute{i}$ nsemn $\acute{e}$ z $\acute{a}$ $\acute{i}$ n limbajul eraldic deriva $\acute{t}$ iune, adec $\acute{a}$ marca Moldovei deriv $\acute{a}$ nd din acea a Țerei-Rom $\acute{a}$ nesc $\acute{i}$ (Ist. crit. ° I, 95).

Iat $\acute{a}$ cele do $\acute{e}$ m $\acute{a}$ rci:

Hulsius se ocupase $\acute{i}$ n specie cu Țerile rom $\acute{a}$ nesc $\acute{i}$, scriind ch $\acute{i}$ ar o carte intitulat $\acute{a}$ «*Descriptio Transylvaniae, Moldaviae et Valachiae*» (Engel, *Gesch. d. Wal.* 69). Acele m $\acute{a}$ rci dar $\acute{a}$ el le-a luat de unde-va dintr'o f $\acute{a}$ nt $\acute{a}$ na consultat $\acute{a}$. Or $\acute{i}$ -care s $\acute{a}$ fi fost $\acute{i}$ ns $\acute{a}$ acea f $\acute{a}$ nt $\acute{a}$ na, $\acute{i}$ n cazul de fa $\acute{t}$ $\acute{a}$ o $\acute{i}$ nt $\acute{a}$ resc do $\acute{e}$ fapte pozitive :

1 ° . Preceptele blazonului, dup $\acute{a}$ car $\acute{i}$ numele *Basarab $\acute{a}$* urm $\acute{a}$ s $\acute{a}$ aib $\acute{a}$ ca «*armes parlantes*» un c a p n e g r u ;

2 ° . Impregiurarea c $\acute{a}$ dinastia Mu $\acute{s}$ $\acute{a}$ tescilor din

Moldova era în adevăr o ramură, o derivațiune din *Basarabă*.

În *Cosmografia* lui Sebastian Münster (1541), în «*Illyricum*» al lui Du Cange (1746) și pe aiurii cele două capete negre, pe cari Hulsius le pune în marca Moldovei, sînt atribuite Bosniei:

Să fie ore printr'o confusiune între *Ban* și *Ban*, fiind-că în vechea Bosniă principii purtau titlul de *Banca* și în Oltenia?

Sau nu cum-va printr'o confusiune de o altă natură între inițialul *Bos-* din «*Bosnia*» și inițialul *Bas-* din *Basarabă*?

Sau pôte va fi fost în adevăr așa ore-când marca Bosniei?

Ar trebui studiată sigilografia specială a acestor țeri. Să nu se uite în orî-ce cas că, din toate regiunile serbesce, Bosnia este aceea unde s'a conservat mai mult timp un element românesc foarte puternic, immigrat din Pannonia cam în secolul

X, după cum noi am arătat-o într'un alt studiu (Strat și sub-strat, p. 28), și cuprindând nu numai ciobani, dar și căpetenii, bună-ora acel «cnez Markul», adică «Marco» cu articolul românesc *-l*, de care se plângeau la 1401 Ragusani că a apucat cu forța și nu lasă din mână orașul dalmatin Almissa (Putzić, Споменици срѣбски, t. I, p. 35). La 1373 un district întreg al Bosniei se numia «România-mare», «Major Vlachia» (Miklosich, Wander. d. Rum. 5).

Dar să ne întorcem la marca *Basarabilor*.

În Biblioteca imperială din Viena se află într-o traducere germană anterioară secolului XVIII o colecțiune de blazonuri făcută de unul numit Rubčić, care își dă titlul de eraldist (Wappenherold) al împăratului serbesc Stefan Dușan (Ianko Schaffarik în Гласник, t. 9, 1857 p. 348). Dacă această indicațiune cronologică ar fi adevărată, atunci noi am avea a face cu un monument eraldic tocmai de pe la 1340. În acea colecțiune, marca Țerei-Românescei este din punct în punct ca la Hulsius.

Tóte acestea, neapărat, sînt deja ce-va; dar în cestiuni de o asemenea natură se cere cu orî-ce preț un isvor foarte autorizat, când e vorba mai ales nu de o marcă particulară, ci de blazonul unei țeri. Prima confirmațiune oficială ne oferă numismatica maghiară.

La 1368 Vladislav *Basarabă* recunoscuse suzeranitatea Ungariei asupra Țerei-Românescei (Fejér, IX. 4, p. 148, 210). Din aceiași epocă există mo-

nete dela regele Ludovic, de diverse mărimi, purtând pe o parte cap negru :

Pe alte monete dela regele Ludovic, asupra cărora mî-a atras atențiunea amicul meu d. D. A. Sturdza, același cap-negru nu ocupă scutul întreg, ci se află numai la o parte saŭ de-desubtul eligiei regesci, ceea ce represintă și mai expresiv triumful cel jubilat al Ungariei asupra lui Vladislav *Basarabă* :

Acest cap negru nu p $\acute{o}$ te fi marca Siciliei, care va fi avut a face cu familia Anjou a regelui Ludovic, dar $\acute{i}$ n ori-ce cas nu avea a face de loc cu Ungaria; cu at $\acute{a}$ t mai v $\acute{i}$ rtos un cap figur $\acute{a}$ nd al $\acute{a}$ tura cu esigia regesc $\acute{a}$, sau chiar ocup $\acute{a}$ nd scutul $\acute{i}$ ntreg, nu p $\acute{o}$ te fi marca vre-unui fabricant de monet $\acute{a}$. Singura explica $\acute{i}$ une seri $\acute{o}$ s $\acute{a}$ rem $\acute{a}$ ne dar $\acute{a}$ «subjectio Valachiae», dup $\acute{a}$ cum presupunea $\acute{i}$ deja $\acute{i}$ n secolul trecut archeologii unguri: «hoc esse Mauri caput, eoq $\acute{u}$ e subjectionem Valachiae notari autumant» (Schönvisner, Notitia Hung. rei num. p. 206).

Numismatica maghiar $\acute{a}$ ne d $\acute{a}$ o m $\acute{a}$ rturie oficial $\acute{a}$ pre $\acute{i}$ oas $\acute{a}$, dar numai extern $\acute{a}$, nu intern $\acute{a}$, adec $\acute{a}$ nu din partea *Basarabilor*, $\acute{s}$ i de aceea ea tot $\acute{i}$ nc $\acute{a}$ nu ne mul $\acute{t}$ umesce pe deplin.

Confirma $\acute{i}$ unea, pe care o dorim noi, ne vine pe o alt $\acute{a}$ cale, gra $\acute{i}$ ia unei descoperiri f $\acute{a}$ cute de d. D. A. Sturdza.

Ma $\acute{i}$ $\acute{i}$ nt $\acute{a}$ i $\acute{u}$, o observa $\acute{i}$ une preliminar $\acute{a}$.

Ori-cine a avut $\acute{i}$ n m $\acute{a}$ n $\acute{a}$ cris $\acute{o}$ ve muntenesce, n'a putut s $\acute{a}$ nu fie isbit de $\acute{i}$ mpreg $\acute{i}$ urarea c $\acute{a}$ sigiliile lor presint $\acute{a}$ nu o singur $\acute{a}$ marc $\acute{a}$ a țerei, ci do $\acute{a}$

mărci diferite : una cu vulturul, cea-laltă cu sfinții Constantin și Elena, întrebuințate când una, când cea-laltă, când ambele în compozițiune.

Față cu această duplicitate, lucrul cel mai natural este de a admite că o marcă era a Statului, cea-laltă a dinastiei. A Statului fiind vulturul, care singurul figurază pe sigiliile cele mari atârdate, pe sama dinastiei rămân sfinții Constantin și Elena. Dar sfinții Constantin și Elena ce au ei a face cu dinastia *Basarabilor*? Să se bage de samă că este tocmai o dinastie, care pînă la a doua jumătate a secolului XVII n'a avut în curs de cinci secolii nici un membru cu numele «Constantin», astfel că nu sfințul Constantin ar fi fost dispus s'o patroneze.

Acuma vine descoperirea d-lui Sturdza: un act dela Vlad Dracul și doă acte dela fratele seŭ Alexandru, ambii fii ai lui Mircea cel Mare. Actele sînt anteriore anului 1444, iar cele dela Alexandru sînt anume din 1431.

Pecetea lui Vlad Dracul este :

Pecetea lui Alexandru :

Cătră acestea vom mai adăuga, că întocmai așa se află doă capete deja pe pecetea lui Mircea cel Mare într'un act din 1403 : «duo capita humana coronis ornata» (Hurmuzaki, Documente t. I, partea 2, p. 825, nota 4).

Negreșit, aceste capete se deosebesc de Arapîi lui Hulsius și ai lui Rubčić, dar ele se deosebesc cel puțin tot pe atâta și de figurele sfinților Constantin și Elena de pe pecetile din secolii XVI și XVII. Numărul capetelor este indiferent, ca și ramura dela mijloc, de vreme ce și la Hulsius este o marcă numai cu doă capete și cu ramuri. Indiferentă mai este și gătela de cap, de oră-ce se deosebesc între ele în astă privință chiar cele doă peceți de mai sus: Acestea fiind indiferente, marca dela 1431 devine tocmai ce-va intermediar între fasa cea de tot veche cu capete-negre și între fasa cea nouă cu sfinții Constantin și Elena.

Înainte de a se metamorfoza de tot în sfinții Constantin și Elena, cele doă capete dela 1431,

saŭ mai corect dela 1403, aŭ trecut printr'o lungire treptată și ramura s'a prefăcut într'un arbore, după cum d. Sturdza o constată foarte bine pe următorea pecete dela Țepeș, fiul lui Vlad Dracul:

Nu sînt încă nici aici sfinții Constantin și Elena, dar nu mai e departe pînă la dînsil. «Capetele de pe sigiliile lui Vlad și Alexandru — ȳice d. Sturdza — capetă trup, însă nu pe deplin, ci numai pe trei pătrare, la sigiliile lui Vlad Țepeș, și se desvöltă la urmă în trupurile întregi ale sfinților Constantin și Elena pe sigiliile posterioare» (Sturdza, Dare de samă p. 10).

Ce rezultă de aci? Resultă că A r a p i ŷ, capetele cele negre, fie unul, fie mai multe, singura emblema eraldică potrivită a *Basarabilor*, s'aŭ transformat pas la pas în sfinții Constantin și Elena, trecend prin mai multe trepte decăt zimbrul pentru a ajunge boŷ și vulturul pentru a ajunge corb, dar trecendule pe temeul aceluiași principiu, principiul că poporul, cānd o pŷte face, înlocuesce tot-

d'a-una noțiunile mai rare sau mai puțin cunoscute prin noțiuni mai familiare: boul e mai familiar decât zîmbrul, corbul e mai familiar decât vulturul, sfinții cei sərbătorîți mereu sînt mai familiari decât A r a p i i.

Evoluțiunea mărcii *Basarabilor* cată dară să se fi operat cam în următorul mod :

de'ntăiu un singur cap negru ca pe monetele regelui Ludovic, ceea ce era suficient pentru «armes parlantes» ;

apoi două capete negre unul lîngă altul, adecă ce-va ca în marca Mușătescilor ;

apoi trei capete negre ca la Hulsius și la Rubčić ;

apoi capul al treilea transformat într'o ramură înflorită între cele-lalte două capete, toate perdînd tipul negriten, ca pe sigiliile din 1403—1431 ;

apoi sub capete adăugându-se o parte din corp, iar ramura cea înflorită prefăcîndu-se în copăcel, ca pe sigiliul lui Țepeș ;

apoi corpul lungindu-se etc. etc. pînă la figurile sfinților Constantin și Elena.

În orî-ce problemă din archeologia figurată lipsa unei verigi dela mijloc împedecă nu numai de a lega ambele capete ale lanțului, dar chiar de a recunoșce că acele capete aparțin unui singur lanț. Într'un asemenea cas sic-care capăt se studiază în deosebi ca ce-va străin unul altuia, găsindu-se pentru sic-care în parte multe analogii, cari totuși perd orî-ce valoare din dată ce, prin aflarea verigei celei dela mijloc, se reconstitue totalitatea lanțului.

Doă figurî în felul sfinților Constantin și Elena de pe sigiliile românesce se vîd pe monete și la Bizantini, și la Serbi, și la Unguri, și cine mai scio pe unde; în același mod în Portugalia, în Sicilia, în Polonia și pe aîuri se nemeresc pe mărci capete-negre; ast-lel dintr'o parte și din cea-laltă se puteau face cu multă erudițiune nesce apropierei foarte ingenioase, a căroră lipsă de temeiu se indevereză însă pe dată ce regăsirea verigei celei dela mijloc restabilesce la Români în specie strînsa filiațiune între capetele cele negre și între cele doă figurî. Acastă filiațiune ar fi remas ascunsă fără descoperirea d-lui Sturdza, o descoperire în așteptarea căriia sfinții Constantin și Elena orau o nestrăbătută enigmă în marca *Basarabilor*.

Post-scriptum. Cele de mai sus erau tipărite, când d. Dim. Sturdza, în ședința Academiei Române din 12 Novembre 1893, a comunicat o carte care — dice d-să — «din câmpul îndoelilor l'a făcut să între în acel al realității» întru cât privesce capetele de Arapi din Levinus Hulsius. Este anume descrierea Conciliului dela Constanța, făcută de cătră Ulric de Reichental la 1417, nu numai ca martur ocular, dar încă după o însărcinare expresă din partea municipalității de acolo, în arhivul căriia s'a și depus atuncî manuscriptul original. După 1450, adecă după descoperirea tiparului, opera lui Reichental fu tipărită la Augsburg; dar acea edițiune devenise în scurt timp atât de rară, încât la 1536 a retipărit'o tot la Augsburg Enric Steiner, in-folio sub

titlul: «Das Concilium so zu Constantz gehalten ist worden». Acéastă a doua edițiune, devenită și ea foarte rară și foarte scumpă, este acela pe care d. Sturdza a dăruit'o Academiei Române. In cartea lui Reichental numile proprii sînt mai-mai tóte desfigurade, cel puțin în textul cel tipărit; adevărat importantă însă nu este nomenclatura personală, ci partea cea figurativă, în care nu încăpeau nici erori de pronunțiațiune, nici acelea de tipar. Intre mai multe steme, copiate de cătră Reichental la 1417 de pe stégurile celor veniți la Constanța; se află și doă steme princiare pe cari le aduseră cu sine reprezentanții oficiali ai României: «die Walachie». Ambele sînt sub o corónă ducală și 'n ambele ne întimpină de o potrivă ca p e t e d e A r a p i, cu deosebirea numai că pe una sînt trei capete negre întorse spre stînga, pe cea-laltă doă figurî aprópe întocmai ca cele publicate de Boliac (Daco-romane No. XXII), care nu arêta de unde le-a luat, și a-nume: «doi Arapi întregi, goi, fără legătură, întorși cu spatele unul cătră altul, brațul stîng al fie-căruia fiind rădicat în sus, ast-fel că ambele se unesc încrucisându-se în nivelul capetelor, iară brațele drepte sînt lăsate în jos și picîórele aú aerul de a danța» (v. Etymologicum magnum t. 2 p. 1460). În acest mod cercetarea noastră despre blazonul *Basarabilor* primesce o nouă strălucită confirmațiune, printr'un document autentic din epoca lui Mircea cel Mare și a lui Alexandru cel Bun, dovedindu-se tot-o-dată că atît numărul capetelor

precum și proporțiunile corpului erau supuse la variațiuni chiar în sinul dinastiei, iar cu atât mai virtos în totalitatea castei *Basarabilor*.

VI. S A R A B I I A U F O S T C U N O S C U Ţ I V E C I N I L O R S U B P O R E C L A D E A R A B I .

«Arab» este un element eraldic al numelui *Basarabă*, dar mai ales al formei celei vechi *Sarabă*, de care se deosebesce printr'o singură consonă. Înainte dară de a deveni *Basarabi*, adecă înainte de a și fi aglutinat titlul de «Ban», *Sarabii* cată să fi avut deja pe pecetea și pe stégul lor capete negre sau un cap negru. Numele și emblema trebuiau de o potrivă să le dea în ochii tuturor vecinilor un aspect de *Arapi*, și tocmai acesta o constatasă cel d'întăiu d. Bezsonov în poesia poporană epică serbă și bulgară, unde foarte adesea Români sînt numiți *Arapi* (Rybnikov, Народные былины р. CCCXXX sq.)

Nu voesc a reveni aci asupra celor dezvoltate pe larg în «Istoria critică»; voiu semnala însă ce-va nou.

Căzaciî cîi ruteni din Ucraina nu puteau să aibă a face cu *Basarabi* dela Olt; dar începînd din secolul XVI ei au fost mereu în contact cu acea parte a Moldovei, căriia din timpul stăpînirii muntenești acolo în secolii XIV și XV, de pe cînd Mircea cel Mare și Vlad Dracul erau Domni pînă la gurile Dunării, îi remăsese numele de «Basa-

rabia», după cum o spune deja Miron Costin în poema sa polonă: «Giurgîul și Brăila sînt eterne suvenirî ale acelor domni muntenesci *Basarabi*, cari stăpâniseră o parte a Bulgariei și peste țermul Mării unde s'a lățit numele *Basarabi*» (Arch. ist. I, 162).

Dd. Antonowicz și Dragomanov au publicat în dece variante o baladă poporană rutenă de pe la finea secolului XVI, intitulată «Alexe Popovicî și furtuna pe Marea-négră» (Историческія рѣченіи Малоросскаго народа, I, 176—208), unde este vorba anume despre acea *Basarabi* dela Nistru.

Primul variant se începe așa :

«Acolo pe Marea-négră, pe o pétră albă șede un șoim
«luminos și suspină cu jéle, privind îngrijit la Marea-négră.
«Nu va fi bine pe Marea-négră, căci furtuna cea rea se
«rădică, împrăștiând în trei părți luntrile cele voinesci
«ale Cazacilor: o parte din ele spre țera *Bilarapsca*
«(u *Bilarapsku zemliu*), a doua parte în gîrla Dunării, a
«treia parte în mijlocul Mării-negre . . .»

Variantul al optulea :

«Acolo pe Marea cea vinătă, pe o pétră albă, șede lu-
«minosul șoim cu ochii strălucitorî; el își plécă în jos
«capul și suspină cu jale, privind la sfântul cer, căci în-
«tunicul a acoperit jumătatea sórelui, jumătatea luneî, și
«se începe furtuna pe Marea cea vinătă, se rădică valuri
«din fundul mării și împrăștiă în trei părți luntrile căză-
«oesci: duc o parte din ele în Dunărea cea liniștită, împing
«a doua parte spre țera *Arabsca* (v *Arabsku zemliu*),
«sinnécă a treia parte în mijlocul Mării . . .»

Variantul al șeselea :

«Acolo pe Marea-négră, pe o pétră albă șede luminosul șoimuleț, trist și jelitor, privind departe la luciul Mării-negre, căci nu va fi bine pe Marea-négră : se rădică din fundu'i valurii dușmănesci și imprăștiă în trei părți luntrile căzăcesci, asvărind o parte din ele în gîrla Dunării, împingînd pe a doua parte spre țera Orabescă (u zemliu Orabsiku), ér pe a treia parte, nesciind ce să'i mai facă, o innecă în mijlocul Mării. . .»

Variantul al șeptelea se începe ca cel al optulea, cu deosehirea numai că în loc de «țera Arabescă» este «țera Orabescă» (u zemliu Orabsiku) ca și'n variantul al șeselea.

Variantul al treilea :

«Pe Marea-négră, pe o pétră albă suspină cu jéle luminosul șoim, e trist și privesce îngrijit la Marea-négră, căci nu va fi bine pe Marea-négră; s'au întunecat pe cer tóte stelele, au acoperit norii jumătatea lunei, și din jos suflă vîntul cu furiă imprăștiând în trei părți luntrile căzăcesci: a dus o parte spre țera Agarescă (v zemliu Agarsku), a doua parte a înghițit'o gîrla Dunării, a treia parte — unde să fie? — se'nneacă în Marea-négră. . .»

În fine, în variantul al patrulea «țera agarescă» este amplificată în «țera Agaranescă» (v Agaranisku zemliu).

Precum vedeți, naufragiul se întâmplă pe Marea-négră, aprópe de gurele Dunării, față cu țermii Basarabiei.

Din «Basarabiă», prin o schimbare fonetică ne

simțită, balada de mai sus, după primul său variant, a făcut «Bilarapiă», cea-ce înseamnă «Albarabiă»; din această «Bilarapiă», omițându-se inițialul *bil*, considerat ca un simplu epitet de al b, a rămas în variantul VIII numai «Arabiă», de unde apoi în variantul VI și VII a ieșit o formă mai coruptă «Orabia»; în sfârșit, numele «Arabilor» amintind imaginațiunii poporane, prin asociațiunea de idei, pe al «Agarilor» sau «Agarenilor», ambele aceste nume aplicându-se d'o potrivă la păgâni și mai ales la mahometani, iată că în loc de «Arabia» sau «Orabia» ne întîmpină în variantele III și IV «Agaria» și «Agarania».

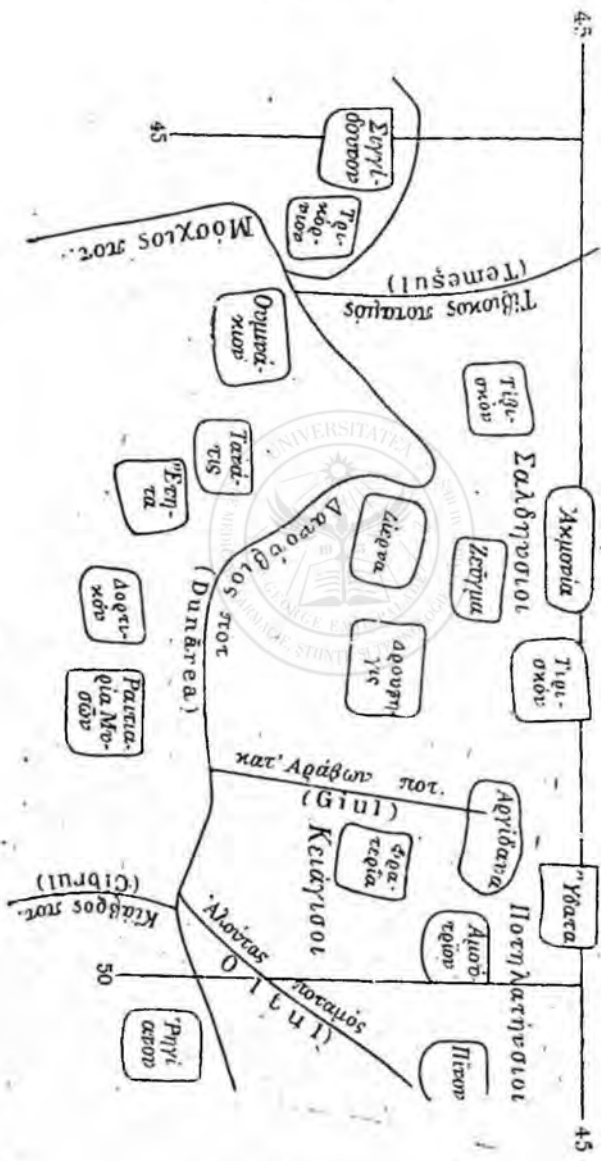
Este o procedură identică cu aceea prin care, într'o epocă mai veche, Serbii și Bulgarii a r a b i z a ũ pe *Basarabi* dela Olt; o procedură însă pe care balada rutenă, grația număróselor sale variante, ne permite, ca să dic așa, a o pipăi de astă-dată cu degetul, urmărind pas la pas toate fazele succesivei sale transformațiuni. Dacă o scurtă cunoștință cu *B a s a r a b i a* cea dela gurile Dunării au permis Rutenilor a o preface în *A r a b i ä* și apoi chiar în *A g a r i ä*, cu cât mai virtos Serbii și Bulgarii, puși în contact cu *Basarabi* și mai întău ca *S a r a b i i* dela Olt în curs de mai mulți secol, trebuiaŭ neapărat să urdăscă asupra acestor *A r a b i* din Dacia o vastă țesătură de complicațiuni! Bezsonov ne-a indicat abia câte-va puncturi; restul urmăză să'l studieze alții.

Ceea ce s'a întămplat Rutenilor, ceea ce s'a

întâmplă Serbilor și Bulgarilor, nu putea să nu se întâmples și mai de'nainte tuturor nămurilor învecinate cu *Basarabi*, adevăratele trebuiau de asemenea să se arabizeze mai mult sau mai puțin; și întru cât începutul *Sarabilor* se înfundă în epoca dacică, de pe atunci deja ar putea să ne fi rămas în istorie vre-o urmă de acest fenomen.

Sarabi îi lui Dionis Crisostom, ca și *Basarabi* posteriori, își aveau cuibul lor în munții Hațegului și ai Olteniei, căci aici, în gîrul Drobetei și al Sarmizegetusei, fusese centrul Statului lui Decebal, iar prin urmare și al castei celei nobilitare. Hațegul și Oltenia sînt tocmai regiunea pe care, sub raportul hidrografic, o reprezintă râul Jiū, izvorînd din Hațeg și străbătînd apoi pe lîngă Vulcan pentru a șerpui în lung prin întreaga Oltenia. Ei bine, în geografia lui Ptolemeu Jiūul n'are alt nume decît: κατ' Ἀράβων ποταμός, literal «de Arabibus fluvius», adevărat: «rîul care se pogîră din țera *Arabilor*», pe cînd Dunărea este Ἰανούβιος ποταμός, Oltul — Ἀλόντας ποταμός, Temeșul — Τιβισκος ποταμός etc.

Iată secțiunea corespondente din atlantele lui Ptolemeu, luată după prețiosul manuscris din secolul XII, cel mai vechiu din cele cunoscute pînă acum, descoperit de Sevastianoff la Vatopedi în Atos (Géogr. de Ptolémée, 1867, p. LXXVIII):

Fiind-că editorii lui Ptolemeu tipăresc tot-d'una: *κατὰ Παβῶνος ποταμοῦ*, cată să facem următoarele observațiuni paleografice asupra manuscriptului: 1°. De câte ori prepozițiunea *κατὰ* nu se unesc prin elipsă cu vorba ce'î urmăză, manuscriptul îi dă regulat accentul, pe când în cazul de față accentul lipsește pe chartă ca și'n text (p. XXXIII), ceea ce dovedește că nu pôte fi «*κατὰ Παβ-*», ci este «*κατ' Ἀραβ-*». 2°. Atât în text precum și pe chartă se vede *-βων* fără obicînuita abreviațiune suprascrisă pentru finalul *-ος*, astfel că este arbitrar de a citi *-βωνος*. 3°. În text acest *-βων* nu e accentat de loc, iar pe chartă accentul este dubios, căci copistul trage de 'ntăiu o liniuță din vârful lui *β* spre a forma un *ὄσος* pe *α* din *ρα*, și după aceea se resgândește și se întorce spre *ω* accentându'l cu un lung *βασις*, o nedumerire care probază că în original lipsia accentul. Lectura dară cea mai corectă este: *κατ' Ἀράβων ποταμῶς*, unde noi completăm pe *ποτ* prin nominativul *ποταμῶς*, după cum tot la nominativ sînt puse și cele-lalte riuri.

Ptolemeu scria-pe la 170, peste vr'o 50 de ani după Dione Crisostom. Dione Crisostom fusese elînsuși în Dacia, unde cunoscuse casta cea nobilitară a *Sarabilor*. Ptolemeu, trăind departe în Alexandria, putea să culégă numai nesce informațiuni indirecte, extra-dacice, dar tocmai de aceea noi îi datorim cunoscința celei mai vechi transformațiuni a *Sarabilor* în *Arabî*. Gura Jiului fiind pe charta lui Ptolemeu față cu Misii din

orașul Ratiaria : *Ῥατιαρία Μυσῶν*, este probabil că fântâna lui Ptolemeu își luase pe *Ῥαβες* din Oltenia dela Misi, cari, ocupând regiunea Slavilor meridionali de astăzi, vor fi numit astlel pe *Sarabi* cu mai mulți secolî înainte de Serbî și de Bulgari. In orî-ce cas, numai prin *Sarabi* din Dione Crisostom se pôte înțelege «*κατ' Ῥαβων ποταμὸς*» din Ptolemeu, și acesta este punctul cel esențial, dela care putem trece d'a-dreptul la una din cestiunile cele mai interesante în istoria *Basarabilor*.

VII. ÎMPĂRĂȚII FILIP ȘI LICINIU AU FOST DACI DIN CASTA SARABILOR.

Despre împăratul roman Filip dintre 244—249, acela sub care Roma își serbase jubileul de 1000 de ani și care a fost cel întâiu împărat creștin, fântânele istorice sînt foarte puține. Toți se unesc a'i da porecla de «Arabs», *Arabul*; dar de ce «Arab»? ce fel de «Arab» și de unde?

Bizantinul Zonara ne spune că Filip eră din regiunea Bostrei în Palestina, unde a și fundat orașul Filipopole. Cedren însă dîce că acea Bostră, de unde era Filip, se afla nu în Asia, ci în Europa, adecă Filipopole din Tracia. Cedren trăia în secolul XI, Zonara și mai târziu cu un secol. Despre fundarea Filipopolei de cătră împăratul Filip mai vorbesc Cassiodor din secolul V și Iornande din secolul VI, amîndoi însă o pun în Europa:

«Philippus urbem nominis sui in Thracia construxit»; ba Iornande (Summa temporum, 283) mai adaoge și numele cel curat tracic al acestui oraș: «Pulpudeva». Toți însă de o potrivă uită că orașul cel pretins fundat atuncea, fie Filipopole din Tracia, fie Bostra din Asia, existaseră cu mult mai de'nainte.

Fântâna cea mai importantă, întru cât e scrisă numai cu un secol după mórtea lui Filip, este Aurelius Victor. In capitolul 28 din cartea sa «De Caesaribus» el ȃice: «M. Julius Philippus Arabs Trachonites, sumpto in consortium Philippo filio, rebus ad Orientem compositis, conditoque apud Arabiam Philippopoli oppido, Romam venit.» Deci orașul cel fundat era în Asia, dar nu Bostra, ci o altă localitate, pe care se pare că a și descoperit'o d. Waddington în ruinele satului Şehebe din Hauran (Sur l'emplacement de Philippopolis d'Arabie, în Revue numismatique, X, 56 sqq.). Deși satul Şehebe nu se află tocmai în regiunea numită la cei vechi «Trachonitis», *Τραχωνίτις*, *Τραχωνίται* " *Αραβες* la Ptolemeu, totuși archeologul frances crede pe deplin confirmată prin această descoperire originea lui Filip anume din acea provincie, adecă crede că așa trebui să fie înțeles textul lui Aurelius Victor: «Arabs Trachonites».

Mai întâiū, «Trachonites» sau «trachonites» — majusculul T aparține editorilor moderni, iar nu paleografiei — pôte să nu însemneze alt-ceva de-

cât «hoț» sau «fecior de hoț», «nēm de haïduc»; și acēsta în doē feluri:

1°. Locuitorii Trachonitei erau vestiți departe prin hoțiile lor, după cum nî-o spune Strabon (XVI, c. II § 20), și prin urmare numele lor putea să fi devenit un simplu epitet pentru orî-ce bandit;

2°. Din grecul *τραχών* se formase în latinitatea vulgară *trachones* cu sensul de ascunzător sub pămînt și chiar cu acela de balauri. Vilhelm de Tyr, vorbind despre regiunea Trachonitei, dice: «Videtur nobis a traconibus dicta; tracones enim dicuntur occulti et subterranei meatus, quibus ea regio abundat...» Intr'un glosar din evul mediu: «Traco idem est quod via subterranea, vel ubi habitant dracones fantastici...» (ap. Du Cange, ed. Carpent. VI, 625).

Deci, prin «Trachonites» Aurelius Victor nu trebuia neapărat să aibă în vedere țera Trachonită, ci putea să înțelegă originea cea hoțescă a lui Filip; sau mai bine, profitând de porecla «Arabs» el putea să-i acate un epitet în legătură cu hoții din Arabia propriu zisă. Noi dicem de o cam dată «putea», fără a afirma că așa a și fost. Pentru afirmatiune se cere o probă; și o asemenea probă cine ore pôte să ne-o dea mai cu temelu decât însuși Aurelius Victor?

Noi am vădut mai sus că pasagiul din Iornande n'a fost înțeles numai și numai fiind-că nu se pusesse în alăturare cu un alt pasagiu corespunzător

tot din Iornande. Pasagiul din Aurelius Victor, de asemenea, nu p $\acute{o}$ te fi $\acute{i}$ nteles dec $\acute{a}$ t al $\acute{a}$ tur $\acute{a}$ ndu-se cu un alt pasagi $\acute{u}$ corespun $\acute{d}$ tor tot din Aurelius Victor, $\acute{s}$ i anume capitolul 28 din cartea sa «De vita et moribus», unde despre originea $\acute{i}$ mp $\acute{e}$ ratului Filip se dice: «Is Philippus humillimo ortus loco fuit,⁶ patre nobilissimo latronum ductore...»

Iat $\acute{a}$ dar $\acute{a}$ $\acute{i}$ n loc de: «Trachonites» — «latronum ductoris filius», «fiul unui c $\acute{a}$ pitan de ho $\acute{s}$ i.»

$\acute{I}$ n acest pasagi $\acute{u}$ ne mai $\acute{i}$ ntimpin $\acute{a}$ un «nobilissimus» for $\acute{t}$ e caracteristic. Cum putea $\acute{o}$ re s $\acute{a}$ fie «nobilissimus» un bandit? $\acute{S}$ 'apoi fiul unui «nobilissimus» cum $\acute{o}$ re s $\acute{a}$ fi fost «humillimo ortus loco»? Este $\acute{i}$ nvederat c $\acute{a}$ pasagiul $\acute{i}$ ntreg trebu $\acute{i}$ s $\acute{a}$ fie tradus: «Acest Filip a fost n $\acute{a}$ scut $\acute{i}$ n obscuritate, fiind-c $\acute{a}$ tat $\acute{a}$ l se $\acute{u}$, de $\acute{s}$ i de un n $\acute{e}$ m ilustru, totu $\acute{s}$ i se f $\acute{a}$ cuse c $\acute{a}$ pitan de ho $\acute{s}$ i». $\acute{S}$ i atunci «nobilissimus» din pasagiul al doilea ne va da o chei $\acute{a}$ pentru «Arabs» din pasagiul $\acute{i}$ nt $\acute{a}$ i $\acute{u}$, da $\acute{c}$ $\acute{a}$ $\acute{i}$ n adev $\acute{e}$ r «Arabs», dup $\acute{a}$ cum ne vom $\acute{i}$ ncredin $\acute{t}$ a $\acute{i}$ n dat $\acute{a}$, nu este alt-ceva dec $\acute{a}$ t numele «Saraba» al castei celei aristocratice din Dacia, «virorum nobilissimorum» din Dionc Crisostom.

P $\acute{i}$ n $\acute{a}$ ac $\acute{e}$ noi am stabilit numai posibilitatea ca Filip s $\acute{a}$ nu fi fost de loc «Arab» $\acute{i}$ n sensul geografic al cuv $\acute{i}$ ntului; dar o pur $\acute{a}$ posibilitate. De aci $\acute{i}$ nainte urm $\acute{e}$ z $\acute{a}$ argumenta $\acute{t}$ iunea cumc $\acute{a}$ el a fost $\acute{i}$ n realitate D a c.

Rolul acestui $\acute{i}$ mp $\acute{e}$ rat $\acute{i}$ n privin $\acute{t}$ a Daciei n'a fost

încă destul de studiat. Usurpând tronul imperial după măcelul lui Gordian III în răsboiul contra Persiei, Filip nu-și mai bate capul cu Asia, cedeză Persilor Mesopotamia, le-ar fi cedat la nevoie și Arabia, se întorce în Europa, serbeză în Roma jubileul cel mare și apoi... apoi s'ar păre că nu se mai gândesce decât numai la Dacia. După ce pierduse cu nepăsare o mare provinciă asiatică, el ține ca Dacia să nu fie nici măcar turburată de barbari. La cea de 'ntâiu ocaziune Filip lasă în Roma pe fiul său numit de asemenea Filip, înainteză cu o armată în Dacia, se luptă cu o invasiune germanică, mai ales cu Carpii, învinge și liniștesce provincia. Acesta n-îo spune Zosima (I, 20), dar și mai cu autoritate monetele cu legenda «Victoria Carpica» și cu titlurile «Carpicus Maximus» și «Germanicus Maximus», urmate la 248 de un triumf. Nu e încă tot. La 247 Filip înființeză în Dacia o monetărie proprie, ceea ce este o mare grație imperială și dovedesce tot-o-dată o stare comercială înflorită a provinciei. Pe aceste «monete dacice» figuréză Dacia ca o femeie între o aquilă și un leu, cu numerele Legiunilor V și XIII, ținând într'o mână sabia dacică cea încovoată. În tocmă ca pe bas-reliefurile Columnei Traiane, iar în cea-laltă un stég. Sabia cea dacică nu se vede decât numai pe aceste monete ale lui Filip. Pe unele exemplare Dacia pörtă țiară saă bonetuț cel frighian, simbol de libertate. Pe altele, noi citim : «Dacia Felix». Locuitorii Daciei își creaseră chiar o

eră propriă dela împărățirea lui Filip, numărând anul 247 ca cel întâi, și această cră a durat acolo cât-va timp și sub urmașii lui Filip: Deciū, Valerian, Emilian și Galien (Katancsich, Istri geographia, II, 347). Eră un fel de renaștere a Daciei, operată sub Filip în scurtul interval de vr'o trei ani.

Ce îndemn să fi avut un Arab din Asia de a face toate acestea pentru Dacia? Intrebarea e cu atât mai legitimă, cu cât pentru restul Imperiului Roman Filip n'a făcut nemic, sau nu va fi făcut decât acel oraș din Hauran despre care vorbește d. Waddington, deși însuși d. Waddington ne face a bănuî că orașul în cestiune, negreșit sub un alt nume, existase acolo deja sub împăratul Marc-Auréliu (161—180): «sur les dix inscriptions que j'ai copiées à Chéhehé, il y en a une d'une époque incertaine, une du règne de Marc Aurèle...» (loco cit. p. 62). Încă o dată, de unde o asemenea dragoste exclusivă a lui Filip pentru Dacia? Fiind-că acel Arab nu era din Asia, ci era un Saba, un «nobilissimus» din Dacia, din provincia lui Traian; și despre acesta, ca ultimul argument decisiv, vom da acum un text, care a scăpat cu totul din vedere d-lui Waddington și celorlalți istorici ai împăratului Filip.

Dintre împărații pe cari i-au luat Roma din Dacia, cel mai celebru a fost Liciniu, cumnatul lui Constantin cel Mare și înverșunatul dușman al creștinilor. Fântânele sînt unanime asupra originii sale: «Licinius imperator est factus, Dacia oriun-

d u s» (Eutrop.); «ἀπὸ Δακίτας ὀρμώμενος» (Socrates Scholasticus). Și se mai adaoge că era un barbar, un om crescut și născut departe de orașe: «agraribus plane ac rusticantibus, quia ab eo genere ortus altusque erat, satis utilis» (Aur. Victor). Despre Liciniū dară este necontroversabil că a fost «natione Dacus», ca să vorbim în stilul inscripțiilor. Ei bine, acest D a c Liciniū dicea că se trage din nēm̃ul lui Filip A r a b u l; iar prin urmare una din doē : saū Liciniū a fost Arab din Asia, ceea ce'i peste putință, saū Filip a fost S a r a b a din Dacia, după cum am vădut că 'l arētă și laptele sale.

Julius Capitolinus trăia sub Constantin cel Mare, căruia i-a și închinat scrierile sale. În viața lui Gordian III (c. XXXIV) la sfârșit, tocmai în pasagiul unde se adresază către Constantin cel Mare, Capitolinus vorbește despre o inscripțiune în care se menționa că Gordian fusese învins de Filip, adecă de împărații Filip Arabul și fiul seū Filip II; apoi adaoge că se dice cum-că Liciniū, când ajunsese împărat, a distrus acea inscripțiune, fiind-că el, Liciniū, «pretindea a se trage din nēm̃ul celor doi Filipi»: «Quem titulum evertisse Licinius dicitur eo tempore quo est nactus imperium, quum se vellet videri a Philippis originem trahere».

Acest text este nec-plus-ultra categoric. Tōtă lumea sciea că Liciniū era Dac, ba încă barbar din Dacia; dar toți trebuiaū să scie nu mai puțin că

el își urcă originea nēmului la Filip Arabul, pe care însuși Julius Capitolinus îl numește «Philippus Arabs»; și trebuia s'o scie mai ales Constantin cel Mare, când îi deduse pe soru-sa în căsătorie. Inrudirea însă între Liciniu și între Filip nu putea să fi fost în fapt decât identitatea de castă: amîndoi S a r a b i. Elementul cel mai rezistent contra dominațiunii romane în Dacia, S a r a b i i, flōrea Dacilor de altă dată, par a se fi ținut tot-d'a-una retrași, departe de cultura cea curat latină a orașelor: de aci tatăl lui Filip ne este descris ca un hoț de codru, iar Liciniu ca un țerănōiu. Nēm barbar pentru urbanitatea romană, S a r a b i i se destingeau totuși prin trăsura caracteristică de a fi toți foarte mândri: «superbus», ȓice Capitolinus despre Filip. Asupra acestei trăsuri caracteristice noi vom reveni mai jos.

Originea dacică a împăratului Filip și sensul poreclei sale «Arabs» fiind lămurite, nu ne va fi greu acuma de a explica greșela acelor cari îl aduceau din «Bostra», o greșelă foarte instructivă prin aceea ca pînă și ea, bine înțelesă, servește a confirma adevărul. Ca Dac, Filip era un «Traianensis», era din «Provincia Traiana», și o alusiune la această cată să fi fost în vre-o fântână cunoscută încă Bizantinilor înainte de Cedren și de Zonara. Din dată însă ce porecla «Arabs» era luată în sensul geografic, Bizantinii trebuiau vrënd-nevrënd să caute anume în Arabia vre-un oraș cu numele lui Traian, și n'au putut să găsească acolo decât numai unul

singur, căci numai unul singur există : «Nova Traiana Bostra», care pe monetele sale poartă legenda : *NEA TPALANH BOSTPA* (Mionnet, Descr. d. médailles, V, 579 sq ; Eckhel, III, 500 sq.). Fără acest «*TPALANH*» nimenui n'ar fi venit în cap să aducă pe Filip din Bostra, ci l'ar fi lăsat simplu cu porecla sa de «Arabs». Orî-ce poreclă însă să fi avut, stăruința lui Filip de a rădica Dacia și prețiosul text al lui Capitolinus demonstrează că el era Dac.

Confusiunea între două regiuni traianense ca «Dacia» și «Bostra» ne amintesc ce-va absolut de aceeași natură la Ammian Marcellin. Dacia era «provincia lui Traian» ; Spania era «patria lui Traian» ; de aci unul și același «Traianensis», Paulus notarius, personagiū important sub împăratul Constanțiu, este numit la Ammian Marcellin în cartea XIV : «ortus in Hispania», iar în cartea XV : «natus in Dacia». Un alt qui-pro-quo cam de același fel ne întimpină în privința împăratului Carus, despre care nu se sciea dacă a fost de origine din Pannonia sau din Africa, fiind-că se confundaseră termenii «Pannonius» și «Poenus» (Vopisc., Car. IV).

D. Waddington susține că tatăl împăratului Filip, «nobilissimus latronum ductor» al lui Aurelius Victor, — o expresiune care, fie ținută în parentesă, ne amintesc cuvintele lui Vopiscus despre împăratul Proculus : «domi nobilis, sed majoribus latrocinantibus» (IV Tyr., XII), — d. Waddington

susține că acel tată se numea «Marinus» și că a fost apoteosat în Filipopole cel din Hauran. Lucrul e cu puțință, cu atât mai mult că tocmai acolo nu se sciea că el fusese bandit. Noi lăsăm dară în picioare tot ce spune d. Waddington despre monete și inscripțiuni cu $\Theta\epsilon\omega \cdot \text{MAPIN}\Omega$, deși argumentațiunea îi e departe de a fi suggestivă. Marin sau ne-Marin, tatăl lui Filip a fost un S a r a b a din Dacia, după cum un S a r a b a din Dacia a fost și tatăl cel necunoscut al lui Liciniu, ambii din regiunea cea caracterisată de către Ptolemeu prin « $\alpha\alpha\tau$ » $\text{A}\rho\acute{\alpha}\beta\omega\nu\ \pi\omicron\tau\alpha\mu\acute{o}\varsigma$.

VIII. ALȚI SARABI ÎMPERAȚII ROMANI.

Dominațiunea romană în urma cuceririi Daciei nu exterminase acolo nici poporul de jos, pe cei «păroși», «capillatos», nici casta cea aristocratică a «căcălușilor», «S a r a b a s», ba nici chiar în sinul acestei caste dinastia cea regescă a lui Decebal. Filip, un S a r a b a ordinar, adecă ne-dinastic, apucă sceptrul imperial la 244. Peste 17 ani, la 261, pe fostul tron al cuceritorului Daciei se urcă un alt Dac, dar nu S a r a b a ordinar, ci tocmai din dinastia lui Decebal, anume Regillian: «gentis Daciae, Decibali ipsius, ut fertur, affinis» (Treb Pollio, XXX Tyr. IX). Acésta învederéză pe deplin puternica persistință a Sarabilor în Dacia un secol și jumătate după mórtea lui Traian. Ce-va

mai mult; peste vr'o dece ani după Regillian împăratul Aurelian retrage din Dacia administrațiunea romană și legiunile, lăsând pe cei-lalți locuitori în voia furtunelor; dar elementul cel nedomolit al S a r a b i l o r rămâne nestrămutat acolo, și, după ce Roma pierde cu totul Dacia, doi dintr'înșii mai isbutesc a deveni împărați Romani: la 307 Liciniū, despre care s'a vorbit deja, iar la 305 Galeriu.

Se repetă mereu că împăratul Galeriu a fost născut în Dacia cea nouă sau a lui Aurelian nu departe de Sardica, adică aproape de Sofia, în Bulgaria actuală, fiind-că Eutropius (IX, 22) dice: « Maximianus Galerius in Dacia haud longe a Sardica natus ». In privința lui Galeriu, o fântână mult mai sigură decât Eutropius este Lactantius, contemporan cu acest principe, nu posterior ca cela-lalt, și carele ne spune foarte lămurit că Galeriu era din Dacia cea veche sau a lui Traian, de unde mumă-sa fugise cu dînsul trecînd Dunărea de'naintea unei invasiuni a Carpilor, și prin urmare putea să fie crescut în Sardica sau pe aproape, dar nu fusese născut acolo. Lactantius mai adaogă că Galeriu nu era Latin, ci barbar din Dacia cea veche, și anume indigen, adică dac, de vreme ce fugia de'naintea năvălitorilor străini. Iată chiar textul: « Inerat huic bestiae naturalis barbaries et feritas a Romano sanguine aliena. Non mirum, cum mater ejus T r a n s d a n u v i a n a infestantibus Carpis in Daciam novam transiceto amne confugerat » (De mort. persecutor. IX). De aci se explică ami-

cia sa cu Liciniu: «*veteris contubernii amicum et a prima militia familiarem*», pe care dînsul l'a ajutat a se urca pe tron, ast-lel că în același timp Roma avea doi Daci împărați.

Despre Liciniu noi știm că a fost S a r a b ă, de oră-ce pretindea a fi din nîmul lui Filip Arabul. Fost'a ôre tot S a r a b ă și Galeriu?

A-priori se pôte răspunde că da, căci este de cređut că în secolul IV, față cu aģera sistemă romană de desnaționalizare în curs de doi secolii trecuți, din întregul popor dacic de altă dată numai döră elementul cel ne'nduplecat al S a r a b i l o r, cu tradițiunile sale de veche mărire, a putut să păstreze acea atitudine autoctonă pe care Romanii o numiau «*barbaries*». Poporul de jos, «*pletoșii*», «*capillati*», afară de cei adăpostiți în creeri muniților sub îndatinata căpeteniă a S a r a b i l o r, cată să fi devenit de de-mult o singură apă cu coloniile romanf. Dacă dară Galeriu ar fi fost dintre aceștia, Lactantius nu putea să'l numescă barbar «*a Romano sanguine alienus*».

A-posteriori, Galeriu era lörte mândru de originea sa. Pe când alții îl porecliau «*cioban*», «*armementarius*», după cum diceau lui Filip «*haiduc*» și lui Liciniu «*bădăran*», însuși Galeriu pretindea a fi dintr'un nîm țesc: «*diis oriundus*» după Lactantius, sau un nîm de balaur: «*matre compressa dracone*» după Aurelius Victor.

Considerațiunile de mai sus ar fi ele singure destul de ponderöse pentru a ne îndemna să cre-

dem că Galeriu, ca și prietenul său Liciniu, a fost din casta S a r a b i l o r; dar ce-va și mai hotărîtor este însuși numele «Galerius». Dacă nu s'ar ști cu certitudine că acest împărat a fost Dac, numele său «Galerius» n'ar avea nici o importanță deosebită; când se știe însă că el era nu numai Dac, dar încă se pretindea a fi de o origine ilustră, atunci ne isbesce împregiurarea că «Galerius» însemnează tocmai «pileatus», derivând din «galerus» sinonim cu «pileus»: «galerus est genus pilci» țice Servius într'o scoliă la Virgiliu, și prin urmare nu este alt ce-va decât o traducere latină literală a dacicului S a r a b a .

Mai este ce-va. Din Dione Crisostom noi am vădit că S a r a b i i erau la Daci o castă nu numai nobilitară, dar și sacerdotală tot-o-dată. El bine, Lactantius (De morte persec., XI) ne spune că muma lui Galeriu cea «transdanuviană» era o bogată preotêsă păgână a «șeilor de munte»: «mater Galerii erat deorum montium cultrix, quae sacrificabat paene quotidie et vicarios suos dapibus et epulis exhibebat» (cfr. Van Haag, De Galerio caesare p. 3).

IX. CONCLUSIUNEA.

Am urmărit pe S a r a b i începînd din epoca lui Cesar, când casta lor fusese organizată de către regele dacic Berebista, și pînă la epoca lui Constantin cel Mare, când S a r a b i i Galeriu și Li-

ciniu reușesc a se înălța pe tronul imperial al Romei, toate acestea în curs de vr'o patru secolî.

Am urmărit pe *Basarabi* începînd dela lupta lor cu Mongolii la 1240 pînă astăzi, în curs de șese secolî și mai bine, constatînd că ei aũ fost tot o castă nobilitară ca și *Sarabi* sub Daci, că purtaũ la vecinî același epitet de «Arabi» ca și *Sarabi* pe timpul lui Ptolemeu și al împăratului Filip, că n'aũ încetat nici o dată de a avé centrul lor, ca și *Sarabi*, în același regiune a Jiului, în Oltenia și 'n Hațeg.

Cunoscem dară o mie de ani din istoria *Basarabilor*, fie sub numele lor cel primitiv de *Sarabi*, fie după alipirea cătră acest nume a titlului de *Bani*.

Ne mai rămâne necunoscut intervalul de opt vécuri dintre secolii V și XIII; dar pînă și acest interval se luminează acum pe neașteptate. Când un lanț solidar de probe peremptorii demonstréază că un fluviu între anii *A — C* avusese același curs sub același nume între aceleași maluri pe aceiași albiă ca și între anii *H — L*, mai trebui ore demonstrat că pe aceeași albiă între aceleași maluri sub același nume el avusese același curs în intervalul cel mijlociu dintre anii *D — G*? O demonstréază însași logica faptelor, mai probă decât ori-ce probă. Așa dară:

1°. De vreme ce înainte de secolul V și pe urmă după secolul XII, întâiu *Sarabi* și apoi *Basarabi* n'aũ părăsit nici o dată Oltenia și Hațegul, decî: tot acolo aũ fost ei și între secolii V și XIII;

2°. De vreme ce *Sarabii* înainte de secolul V și *Basarabi* după secolul XII constituiau ne'ntre-rapt o castă nobilitară, deci: tot o castă nobilitară au fost ei și între secolii V și XIII;

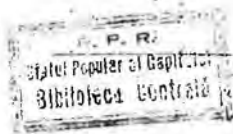
3°. De vreme ce *Sarabii* înainte de secolul V au fost dat Dacilor pe cei mai mari regi cu Decebal în frunte și detără apoi Romei cinci împărați: pe doi Filipi, pe Regilian, pe Galeriu și pe Liciniu, toți de o energiă mărturisită chiar de cătră dușmanii lor, și de vreme ce după secolul XII *Basarabi* au dat Românilor un lung șir de eroi ca Alexandru, ca Mircea, ca Vlad Dracul, ca Tepeș etc.; deci: același rol conducător în capul némului românesc contra furtunelor din afară au vuseseră ei și între secolii V și XIII.

În acest mod, pentru intervalul dintre secolii V și XIII ne lipsesc texturi, ne lipsesc documente, ne lipsesc numi proprii, ne lipsesc amărunte, dar perspectiva istorică nu ne lipsesce de astă dată: în Oltenia și în Hațeg, luptându-se contra năvălitorilor și revărsându-se din când în când asupra regiunilor de prin pregiur, trăia pe atunci poporul românesc având Domni din casta *Sarabilor*, ascuns în munți ca o comoră depusă de Traian și păzită de urmașii lui Decebal.

Iată cine, iată de când, iată de unde sînt *Basarabi*.

I N D E X

	Pagina.
I. Dicționare și Dicționare	5
II. Genealogia popoarelor balcanice	21
III. Ajung	73
IV. Albina	99
V. Aleg	113
VI. Amnar	126
VII. Antina	137
VIII. Apuc	145
IX. Aricfu	188
X. -atec	202
XI. -ăesc	207
XII. Trecerea lui <i>bi in ghi</i>	221
XIII. Ba	238
XIV. Baba-Novac	250
XV. Bacău	259
XVI. Balș	266
XVII. Ban	271
XVIII. Basarabă	285

CĂRȚI APĂRUTE ÎN EDITURA LIBRĂRIEI

E. GRAEVE & Comp.

Bacalbașa A. Moș Teacă (Ediția V)	2.50
Caragiali. Păcat	1.-
Cholera, mijlocul cel mai nou și sigur de vindecare	— 50
Delavrancea. Între Vis și Viață	3.50
— — — — — legat în legătură de amator	0.-
— — — — — legat în piele de vișel peste tot roșu	7.-
Din Dorna A. Săpău, piesă	1.-
Eminescu M. Der Abendstern (Lucașfărul) traducție germană de E. de Herz	1.-
Gherea. Știință și Literatură, Vol. I	5.-
Glaise, Leitfaden der Rum. Sprache (Ediția XI)	2.-
Grigorovitză Dor Em. I-a Carte de citire	carton. 1.70
— — — — — II-a — — — — —	carton. 2.20
— — — — — Chrestomafie Germană	broșat. 3.50
— — — — — — — — — — —	carton. 3.70
— — — — — Dicționar școlar Român-German și German-Român	broșat. 3.-
— — — — — — — — — — —	carton. 3.20
Hartmann Chr. C. Liedersammlung	Caetul I 1.20
— — — — — — — — — — —	Caetul II 1.50
— — — — — — — — — — —	Caetul III 2.-
— — — — — — — — — — —	Caetul IV 2.-
Hasdeu B. P. Din Etymologicum Magnum	3.50
Manual de conversațiune, în limba Română, Franceză Rusă și Turcă	2.-
Massaloup I. V. Harta României, Ediția III, 1895 în foaie volantă	4.-
— — — — — — — — — — — Intinsă pe plină în formă de portofoliu	7 50
— — — — — — — — — — — și pentru perete	7.-
— — — — — — — — — — — Intinsă pe plină cu beți pentru perete	8.-
Richard A. de. Les Tremblements de Terre en Roumanie	1.-
Simionescu Staur Căpitan. Legea recrutării. Ediție nouă	1.-
Urechia Dr. Anatomia unei conferințe	1.-
— — — — — Șarlatanismul în medicină	1.-
— — — — — Igiena	3.-
Vlahuța Al. Din Goana Vieții (Ediția II)	3.50
— — — — — — — — — — — în legătură elegantă	5.50
— — — — — Curentul Eminescu	1.-
— — — — — Dan (Roman)	8.50
Xenopol Nic. Braji și Putregai (Ediția III)	3.-

ÎN PREPARAȚIE :

Gherea. Știință și Literatură Volumul II.
Bacalbașa A. Madama Teacă.

LITO-TIPOGRAFIA CAROL GÖBL, STR. DÔMNEI 16, BUCUREȘCI.

PREȚUL 3.50.

186